

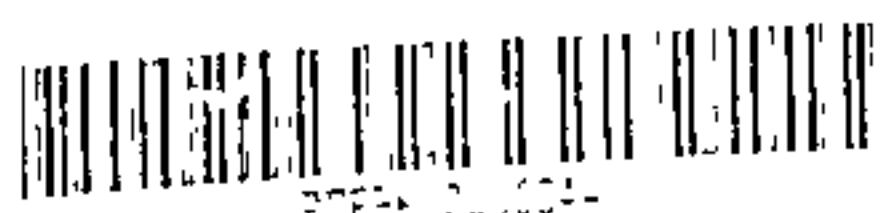
स्त्री जीवन

१९४०

म. प्र. सं. राग

दिपय १५/१०

सं. नं. २०

PDF GENERATED BY

REFBK-0006044

काव्य १९२२
डिसेंबर १९२२

७८०

प्रकाश मंडळ पुस्तक १८ वें.

१९८०

स्त्री - जीवन

REFBK-0006044

REFBK-0006044

संग्राहक,

साने गुरुजी.

[२५ फेब्रुवारी] किंमत १ रुपया.

[१९४०]

प्रकाशिका,

१९३३

सौ० कमल कोपडेकर,

प्रकाश मंडळ,

५२९ सदाशिव पेठ, पुणे २.

मुद्रक,

लक्ष्मण भाऊराव कोकाटे,

३०० सदाशिव पेठ, हनुमान छापखाना पुणे, २.

०३३३

दोन शब्द

स्त्रियांनीं स्वतःचें असें सुंदर अभिजातवाङ्मय निर्मिल्लें आहे. कहाण्या, ओखाणे, गाणीं, ओंव्या हें सारें स्त्रीवाङ्मय आहे. कहाण्यांना तर प्रो.पोतदार यांनीं लहान लहान उपनिषदेच म्हटलें आहे. या कहाण्यांचा माझ्यावर अपार परिणाम झालेला आहे. माझ्या लिहिण्यांतोळ सहृदयता व साधेपणा कहाण्यांपासून मला मिळालेला आहे. कहाण्यांचा मी ऋणी आहे. ओखाणेहि फार काव्यमय असतात. सूचकता हा जर काव्याचा आत्मा असेल तर हे ओखाणे उत्कृष्ट काव्याचे नमुने म्हणून समजायला हरकत नाही. स्त्रियांचीं लहानमोठीं हजारों गाणीं आहेत. त्यांत पौराणिक आख्याने आहेत, संसारांतोळ सुखदुःखें आहेत; देहावरच्या गाण्यांतून अध्यात्मपर विचार आहेत. कांहीं कांहीं वटसावित्री-सारखीं अति पवित्र प्रदीर्घ गाणीं कोणत्याहि महाकाव्याच्या तोडीचीं आहेत. वटसावित्रीचें गाणें बी. ए. च्या मराठीच्या अभ्यासाला अवश्य ठेवण्यासारखें आहे.

परंतु ज्या वाङ्मयांत स्त्रियांनीं आपला आत्मा संपूर्णपणें ओतला आहे असें वाङ्मय म्हणजे ओंवीवाङ्मय. जात्यावर दळतांना, पाळणा हलवतांना, मुलाला खेळवतांना, थोपटतांना, झोंपाळ्यावर झोंके घेतांना या ओंव्या सहजस्फूर्तीनें रचल्या गेल्या आहेत. या ओंव्यांतोळ अकृत्रिम सहृदयता अपूर्व आहे. या ओंव्यांत वत्सलतेचा सिंधु आहे. कोठें कोठें विनोदाची सुंदर छटाहि आहे. इतरहि रस इतस्ततः मर्यादेनें उभे आहेत.

एकीच्या ओंवीनें दुसरीला सुचली असें पुष्कळदां या ओंव्यांची निर्मिति होतांना झालेलें असावें. उदाहरणार्थ “बोरीबंदरावरी । मड्डुम खातें केळें ” अशी ओंवी एकीनें म्हटली कीं दुसरी म्हणे “बोरीबंदरावरी । मड्डुम खाते पेरू ” तिसरी म्हणे “मड्डुम खाते विस्कीट. ” काळी चंद्रकळा, तिन्ही सांजा झाल्या,

पहिली माझी ओंवी, सासरचे बोल, दृष्ट, लक्ष्मी कीं आली, वगैरे प्रकार आले कीं लागोपाठ त्याच प्रकारच्या ओंव्या भराभरा येतात. मुली झोंपाळ्यावर बसलेल्या असाव्यात. आणि असे हे काव्यनिर्मितीचे गोड प्रकार होत असावेत. मुलींना मोठ्या बायकाहि अनुभवपूर्ण व रसपूर्ण ओंव्या करून देत असाव्यात. या ओंव्या तोंडोतोंडी आलेल्या आहेत. आणि सदैव त्यांत भरच पडत आली आहे. महाराष्ट्रांतील बायका दळतांना कांडतांना ओंव्या म्हणतात असे फार प्राचीन ७ व्या ८ व्या शतकांतील उल्लेख आहेत.

या ओंव्यांत पुष्कळशा ओंव्या साडेतीन चरणी आहेत. कांहीं चार चरणी आहेत. साडेतीन चरणींत दुसऱ्या व तिसऱ्या चरणांचे अंती यमक असते. चार चरणींत दुसऱ्या व चौथ्या चरणांचे शेवटीं यमक असते. चार चरणी बहुधा जात्यावरच्या असतात. या ओंव्या म्हणण्याचे विशिष्ट प्रकार आहेत. ते बायकांपासूनच शिकावे व ऐकावे. कांहीं चाली अति गोड असतात. ओंव्याचे शेवटीं बहुधा कोणाचें तरी नांव घालायचें असते. म्हणणाऱ्याने आपल्या आवडीचें कोणाचेंही घालवें. मी गोपूवाळ व उषाताई हीं दोन नांवें बहुतेक सर्व ओंव्यांतून घातलीं आहेत. वाचकांनीं तेथें वाटेल तीं घालावीं.

कहाण्या, ओखाणे, गाणी, ओंव्या व लोककथा यांचा बालपणापासून मला फार हव्यास. माझे वडील फार उत्तम गोष्टी सांगणारे म्हणून प्रसिद्ध होते. लहानशी गोष्ट असावी परंतु ते अर्धा तास तासभर पुरवीत. आम्हांला हंसवीत, रडवीत, बोध देत. माझ्या आईच्या आईला वटसावित्री येत असे. सावित्री व्रताचे वेळीं ती म्हणायला जात असे, व घरींहि म्हणत असे. मी तें गाणें जिन्यांत बसून ऐकत असें. माझ्या दुसऱ्या एका आजीला अशीच सुंदर गाणी येत होतीं. आजी व आई दळीत असल्या म्हणजे मी पुष्कळवेळां “ माझ्या नांवाच्या ओंव्या म्हणा ” म्हणून हट्ट धरून बसत असें. मग आजी, काकू शेवटीं पंढरिनाथ असें माझे नांव घालून ओंव्या म्हणत. त्या ओंव्या माझ्या कानांत आजहि गुणगुणत आहेत.

शाळाकॉलेजांत असतांना जर्मनीतील “ ग्रिम् ” बंधुद्वयाप्रमाणे आपणहि महाराष्ट्रभर हजारों खेड्यांतून हिंडावें, गाणीं, ओंव्या, ओखाणे, गोष्टी, हें वाङ्मय जमा करावें असें माझ्या मनांत येत असे. “ मराठी साहित्याचा फकीर. ” हें ध्येय मनांत येई. मुक्तेश्वरांनीं “ एकेक अक्षराची भीक ” मागून अमर वाङ्मय निर्मिलें. मी निर्माण न करूं शकलों तरी असें अमर वाङ्मय मरूं लागलें आहे, नष्ट होऊं लागलें आहे, तें संग्रहित करावें असें वाटे. परंतु मनांतील हेतु सारे थोडेच साध्य होतात ? आणि ध्येय तरी का सदैव एक असतें ? लहान मुलाला यात्रेंत दिसेल तें घ्यावेसें वाटतें, तद्वत् माझी स्थिति आहे. हें करावें, तें करावें, सारेंच वाटतें. आणि म्हणून कोठलेंच नीट होत नाही व त्यामुळें हृदय फाटतें व चित्त दाटतें.

मी कधीं कोठें गेलों व मायबहिणी भेटल्या तर ओंव्या म्हणायला सांगत असें. परंतु टिपून घेत नसें. १९३१ पासून टिपून घेऊं लागलों. १९३४ मध्ये ज्यांच्याकडे मी लहानपणीं पुण्याला शिकायला होतो त्या माझ्या उंबरागांवच्या डॉ. रामचंद्र काशीनाथ जोशी यांच्या आई श्रीमती सुभद्राबाई जोशी यांच्याजवळून मी पुष्कळ ओंव्या टिपून घेतल्या. लग्नांतील सांगा, दृष्टीच्या सांगा, पावसाच्या सांगा, मी असें सुचवीं व त्यांना आठवत. जवळ जवळ ४०० ओंव्या त्यांचेजवळून मी घेतल्या. पुढें अलिबागेस माझी बहीण ति. सौ. लक्ष्मीबाई भिडे ही आहे. आमची ही सर्वांत मोठी बहीण, एकुलती बहीण. मी तिला ओंव्या विचारीं, ती सांगे. ती मग शेजारच्या शेजीबाईंना बोलवी व “ आमच्या अण्णाला सांगा हो ओंव्या ” म्हणून प्रार्थी. मग काय तेथें लहानमोठ्या माय-बहिणी जमायच्या व मी भराभर टिपून घ्यायचा. सांगतां सांगतां कधीं त्या गहिवरत, कधीं थोड्या लाजत, कधीं हंसत. मी म्हणायचा “ काय छान आहे ही ओंवी. ” त्यांना आनंद वाटे व उत्साह येई. माझ्या बहिणीच्या मुलीही ओंव्या गोळा करूं लागल्या व आणून देऊं लागल्या. जवळ जवळ १२०० ओंव्या मला तेथें मिळाल्या. बडोद्याला माझी मावशी आहे व मामी आहे. तेथें मी सुरू केला प्रचार. दुपारीं तांदूळ वगैरे

निवडतांना शेजारच्या वायका जमत व मी माझी वहीपेन्सील घेऊन वसे. जवळ जवळ २०० ओंव्या मजजवळ नसलेल्या मिळाल्या. अमळनेरला १००-१५० मिळाल्या. आणि कोंकणांतील माझ्या पालगडगांवीं जवळ जवळ ५०० ओंव्या मिळाल्या. असा हा अडीच हजार ओंव्यांचा संग्रह मजजवळ जमा होऊन पडला होता. त्याचें वर्गीकरण वगैरे करायला वेळ कोठून होणार ?

सह्याद्री मासिकांतील सईचें लग्न, प्रतिभेमध्ये आलेल्या ओंव्या, शालापत्रक, आनंद, खेळगडी वगैरे मासिकांतून लोकगीतें या सदराखालीं येणाऱ्या ओंव्या यांचा संग्रह मला करतां आला नाही. मला वेळच नाही. या माझ्या संग्रहांतील कांहीं ओंव्या त्यांतून येऊन गेल्या असतील. कांहीं नसतील. न्हाणुलीच्या ओंव्या वगैरे छोटीं पुस्तकें मी लहानपणीं पाहिलीं होतीं. परंतु आतां वेळ झाला नाही. जर कधीं रिकामपण मिळालें तर प्रसिद्ध झालेल्या सर्व ओंव्यांची या संग्रहाच्या दुसऱ्या आवृत्तीचा सुयोग आला तर त्यांत भर घालीन. परंतु मला वेळ न झाला तर जो कोणी मराठी साहित्याचा उपासक असेल त्याला माझ्या या संग्रहाचा उपयोग होईल.

अडीच हजार ओंव्यांचे मी निरनिराळे प्रकार पाडले. भाऊवहिणीच्या, मायलेंकरांच्या, मुलगीसंबंधीं, संसारांतील सुखदुःखें, हे चार प्रकार या पहिल्या भागांत देत आहे. उरलेले प्रकार दुसऱ्या भागांत देणार आहे. दुसऱ्या भागांत “ पौराणिक, ऐतिहासिक, सृष्टिवर्णनपर, तीर्थक्षेत्रें पुरें पट्टणें, पहिली माझी ओंवी, सुभाषितें, व संकीर्ण असे प्रकार आहेत. दोन्ही भाग एकत्र केले असते तर पृष्ठें वाढतीं व आज कागदाची महर्गता असल्यामुळें किंमत अधिक ठेवावी लागली असती व ती एकदम देणें जड झालें असतें.

या पहिल्या भागांत जवळ जवळ दीडहजार ओंव्या आल्या आहेत. उरलेल्या हजारांचा दुसरा भाग होईल. प्रत्येक प्रकाराला मी रसपरिचय जोडला आहे. तो धांवता आहे, दिग्दर्शक आहे. ओंव्या म्हणजे आपलें कांहीं तरी असें कोणास वाटूं नये म्हणून तसें केलें आहे. या संग्रहाला जोडण्यासाठीं म्हणून

माझे समाजवादी स्नेही प्रसिद्ध अभ्यासी व लेखक भाई ना. गं. गोरे हे ओंव्यांतील सामाजिक स्थिति दर्शविणारा सुंदर निबंध लिहून देणार होते. परंतु तो निबंध दुसऱ्या भागाला जोडावा असें मी थोडिलें आहे.

या ओंव्यांतील माधुरीबद्दल मी काय सांगूं ? त्यांतील भावनोत्कटतेविषयी काय लिहूं ? माझी बहीण ओंव्या सांगतांना रडली आहे.

माझे कां आयुष्य उणें करी रे गणया

घाल सखीच्या चुडेया मनुताईच्या

ही ओवी सांगतांना तिचे डोळे पाण्यानें भरले. आई आपुलें आयुष्य मुलीच्या नवऱ्याला देत आहे. केवढा प्रसंग ! “ मला भावाच्या ओंव्या फार आवडतात ” माझी बहीण म्हणायची. येवलें, मुंबई, अमदाबाद, अमळनेर वगैरे शहरीं या ओंव्यांवर गणेशोत्सवांत वगैरे मी व्याख्यानें दिलीं. काव्यमय ओंव्या ऐकून स्त्रीपुरुष लहानथोर माना डोलवित व सद्गदित होत हें मी पाहिलें आहे. माझ्या वऱ्या पाहावयास मागत. बायका व मुली विचारित “ कोठून आणल्यात ह्या ओंव्या ” मी उत्तर देई “ हें तुमचेंच जुनें ठेवणें आहे. तुम्हांला मी देत आहे. ”

अमळनेरचे एक शिक्षक या ओंव्या वाचित होते. त्यांच्या बहिणीचें नुकतेंच लग्न झालें होतें. मुलगी सासरीं जात आहे, भाऊ येहो म्हणत आहे, सासरचे हाल वगैरे ओंव्या ते वाचूं लागले व रडूं लागले. मी त्यांस विचारलें “ काय झालें ? ” ते म्हणाले “ आतांच बहिणीचें लग्न झालें. अनुभव ताजा आहे. ” आगगाडितून नगरकडे जातांना एक गृहस्थ डब्यांत होते. त्यांनीं वाचायला घेतल्या ओंव्या. शेवटीं म्हणाले “ कधीं होईल पुस्तक ? कोठें मिळेल ? ” मी म्हटलें “ छापणार आहे लौकरच. सर्वत्र मिळेल. ” धुळ्याहून मालेगांवला मोटारींतून जात होतो. शिरपूरचे एक तरुण होते लॅरींत. मजजवळून त्यांनीं वही घेतली. ते तन्मय होऊन वाचित होते, दोनदोनदां म्हणत होते. शेवटीं मला म्हणाले “ पुरे आतां. वाचवत नाहीं. ” मन्वन्तर मासिकांत बहिण-

भावंडांच्या औंव्यांचा वं मायलेंकरांच्या औंव्यांचा रस-परिचय जानेवारी व फेब्रुवारी १९४० च्या अंकांतून देण्यांत आला होता. अमळनेरच्या कितीतरी भगिनीनीं ते अंक घरीं आणून वाचले. अमळनेरला श्री अनंतराव गुप्ते म्हणून एक प्रसिद्ध सजन वर्किल आहेत. त्यांना त्यांच्या आत्मित्रांकडून मन्वन्तराचे हे अंक वाचा अशीं पत्रें आलीं. आणि सुप्रसिद्ध कलावान् हंस पिकचर्सेचे पार्टनर श्री. विनायक कर्नाटकी यांचें कोल्हापुराहून एक दिवस मला अचानक पत्र आलें तें मुद्दाम देतों:

३१- जानेवारी- १९४०

गु. साने गुरुजी यांचे सेवेशीं

सादर प्रणिपात--

आपली व माझी ओळख नाहीं !- माझं दुदैव किं यापूर्वीं मी आपलें लिखाणही वाचूं शकलों नाहीं !- अगदीं अनपेक्षित 'मन्वन्तरा'चा अंक हातीं आला !- "मायलेंकरें" या लिखाणांतोळ रस चाखूं लागलों !- वाचतां वाचतां- अक्षरशः हृदय भरून आलें. मला न कळतां डोळ्यांवाटे अश्रु वाहूं लागले !- जो भेटेल त्याला मी सांगितलं- हें लिखाण वाचा !- पोथी पुराणं वाचून पापं सुद्धां धुतलीं जातील असं आपण वाचतों. पण हे वाचतांना- या मंगल बालवेदांच्या पठणानें तीं धुतलीं जातात असा प्रत्यक्ष अनुभव येऊं लागतो !- वात्सल्यानें हृदय भरून येतं !- आसमंतात मांगल्य दरवळून येतें !

विद्वत्तेनें भरलेल्या पुस्तकांतून- ग्रंथांतून जी कल्पना येत नाहीं ती- हिंदुधर्माच्या संपन्न हृदयाची कल्पना आपल्या या लेखांकांतून येत आहे. जिला आपण "आपली संस्कृति" "आपली संस्कृति" म्हणून डोक्यावर घेऊन नाचायला हवं ती ही !-

आपल्या संस्कृतीची ही संपदा विसरली जात आहे !- आपण ही संपदा

गोळा करून आम्हांला दाखवित आहांत ! आम्ही सदैव तुमचे ऋणी राहू !—

आपला नम्र

“ विनायक ”

हंस पिकचर्स, कोल्हापूर.

आपण सारे त्या मायबहिणींचे ऋणी राहू या. त्यांनीं माझे नामरूप हारपो या वृत्तीनें हें वाङ्मय निर्माण केलें. श्री. विनायकांसारख्या कलेशीं तन्मय झालेल्या कलोपासकाचा या ओंव्यावरील हा अभिप्राय आहे.

मी तर केवळ निमित्तमात्र आहे. या ओंव्या ऐकतांना जणुं माझी समाधि लागे. या ओंव्या वाचतांना मी वेडा होतो. वेळ असला म्हणजे हे वेद वाचतो, पुन्हां पुन्हां वाचतो. ज्या आईनें व आजीनें लहानपणीं ही गोडी लाविली त्यांचे हे उपकार.

ज्या भगिनींनीं मला या ओंव्या आनंदानें सांगितल्या त्यांचे मी कसे आभार मानूं ? मुलें रडत आहेत, घरांत कामें आहेत, तिन्हीसांजां होत आलेल्या, तरीहि मला ओंव्या सांगत त्या बसत. माझ्या मित्रांची आई श्री. सुभद्राबाई आज नाहीत. त्यांच्या स्मरणशक्तीसारखी अपूर्व स्मरणशक्ती मी पाहिली नाही. त्यांना नवनीत कितीतरी पाठ. किती गाणीं येत, किती ओंव्या येत. त्यांना मीहि आईच म्हणत असें. मातृहीनाला मला त्यांनीं सतत मातृप्रेम दिलें. त्यांचें आज कृतज्ञतापूर्वक स्मरण करतो. त्यांनीं किती ओंव्या दिल्या. नंतर अलिबागची माझी बहीण ति. सौ. लक्ष्मीबाई भिडे. नंतर तिच्या मुली सौ. रंगुताई रिसबूड, सौ. सुंदराताई गोगटे, सौ. मनुताई थत्ते, कु. कमल भिडे; बहिणीच्या उदार व प्रेमळ शेजारिणी सौ. भागीरथा बाई फाटक, सौ. उमाबाई देवधर, श्री. लक्ष्मीबाई धारपुरे, कु. रंगू नवरे व सौ. भागीरथी बाई नवरे, गं. भा. राधाबाई ओक, गं. भा. गंगाबाई फडके व गं. भा. सईबाई मोघे; बडोद्याची माझी मावशी श्री. सखुबाई आपटे व मामी श्री. रुक्मिणीबाई परचुरे व त्यांच्या मैत्रिणी आणि शेजारिणी; माझ्या कोकणांतील पालगड गांवच्या ति. सौ. अन्नपूर्णाकाकू साने, ति. सौ. जानकीवयनी साने. कै. ति. सौ. लक्ष्मी-

बाई साने, सौ. कमलाबाई डिंगणकर, श्री. कुशाताई जोशी, श्री. बहिणा-
बाई ओक, गं. भा. चंद्रताई करंदीकर व करंदीकर घराण्यांतील आणखी
भगिनी; माझ्या आईची चुलती श्री. भागीरथीबाई परचुरे, माझ्या वैनीच्या
बहिणी श्री. अंबु पेंडसे व श्री. शकुंतला व तिच्या भावजया सौ. कमलाबाई
जोशी वगैरे; अमळनेरच्या सौ. माई वैद्य व इतर कांहीं मुली; अशा किती-
तरी लहानमोठ्या मायबहिणींपासून मी ओव्या गोळा केल्या. कांहींचीं नांवां
मला आठवत नाहीत. परंतु त्यांचें कृतज्ञ स्मरण आहे. या सर्व भगिनींचा
मी ऋणी आहे. हा संग्रह त्यांनीं मला दिला व मी लिहिला. त्यांनीं दिलेल्या
ओंव्यांचा भावभक्तीनें मी लेखक झालों.

या ओंव्या ब्राह्मण वर्गांत प्रचलित असलेल्या आहेत. प्रत्येक जातींत व
निरनिराळ्या जिल्ह्यांतून अशा हजारों ओंव्या असतील. नगरला मी एक
दिवस अगदीं उजाडत जात होतो. तर एक मुसलमान बाई “ मिथ्या विवी
बोले ” वगैरे चरण असलेली ओंवी म्हणत होती. नावरानवरी गांवीं मी
आश्रमांत होतो. तेथें शेजारीं असलेल्या मुसलमान मायबहिणी गंगाजमुनांच्या
ओंव्या दळतांना पहांटे म्हणत. खानदेशांत चहाडीं येथें पहांटे किसान बाया
दळतांना ओंव्या म्हणत असतां मी ऐकल्या होत्या. त्या त्या जातींतील
सुखदुःखें, अनुभव त्यांच्या त्यांच्या ओंव्यांतून असणार. हें सारें वाङ्मय जमा
केलें पाहिजे. सर्व जातींतील मायबहिणींजवळून प्रेमस्नेहानें मिळविलें पाहिजे.

स्त्रीजीवनाची शेवटची प्रत माझी वैनी मरणशय्येवर असतांना मी करित
होतो. वैनी मरणशय्येवर असतांनाहि मी तिला म्हणें “ वैनी, आठवते का
एखादी ओंवी. ” ती प्रयत्न करी व म्हणे “ भावजी, नाहीं आठवत हो. ” परंतु
एके दिवशी तिनें एक ओंवी सांगितली. मरणाचे आधीं दोनच दिवस.

पालगड गांवाचा
रंगांत गाडी धाडा

टाकी लावून रस्ता फोडा
भाईरायाला ॥

भावाला आणण्यासाठीं रस्ता दगडाधोंडाळ म्हणून गाडी पाठवतां येत
नसेल तर दगड फोडून रस्ता करा व भावाला गाडी पाठवा. अशी ही भ्रातृ

प्रेमाची अमर ओंवी तिनें मला दिली. मरतां मरतांहि माझ्या वैनीनें अमर स्त्री वाङ्मय दिलें. तिच्या आत्म्याला प्रणाम.

“स्त्रीजीवन” या नांवाऐवजीं “स्त्रीहृदय” असें नांव असतें तर चांगलें झालें असतें. असें कांहीं मित्र म्हणाले. परंतु आधीं “स्त्रीजीवन” हें नांवच छापलें गेलें. त्यांची सूचना अधिक यथार्थ होती. स्त्रीजीवन हें पुस्तक मुलींच्या शाळांतून तरी सर्वत्र जाईल व आपल्या मायबहिणी असें अमर वाङ्मय निर्मित हें पाहून मुलींना स्फूर्ति येईल व नवीन जीवनावर त्या नवीन वाङ्मय निर्मितीला अशी मी आशा बाळगतों.

स्त्रीजीवनांतील “बहिणभाऊ” व “मायलेंकरें” या ओंव्यासंबंधींचे रसपरिचयात्मक लेख मन्वन्तर मासिकानें आधीं प्रसिद्ध करून जनतेचें लक्ष वेधून घेतलें याबद्दल त्यांचे आभार मानतों. हनुमान प्रेसचे चालक मालक व कामगार ह्यांचेहि पुस्तक लौकर व सुत्रक छापून दिल्याबद्दल आभार. चित्रकार श्री. गोविंद कुरवाळेकर या तरुण चित्रकारांनीं सुंदर चित्र काढून दिलें, त्यांचेहि गोड आभार व प्रकाशमंडळ पुणे याचे चालक श्री. दयार्णव कोपर्डेकर यांच्या उन्साही पत्नी चि. सौ. कमल कोपर्डेकर स्त्रियांच्या अभिमानानें हें पुस्तक प्रकाशावयास पुढें आल्या म्हणून त्यांनाहि धन्यवाद.

२४।२।४०
लिमयेवाडी, सदाशिव पेठ, पुणे २. }

साने गुरुजी.

अनुक्रमणिका

विषय	पृष्ठ
(१) बहिणभाऊ	१
(२) मायलेंकरें	३५
(३) मुलगी	९८
(४) सुखदुःखाचे अनुभव	१२९

साने गुरुजींचें वाङ्मय.

श्यामची आई

श्याम

धडपडगारीं मुलें

जीवनकलह

भारतीय संस्कृति

विश्राम

पत्री

ना. गोखलेचरित्र

ईश्वरचंद्र विद्यासागर

पुनर्जन्म

स्त्रीजीवन

क्रान्ति

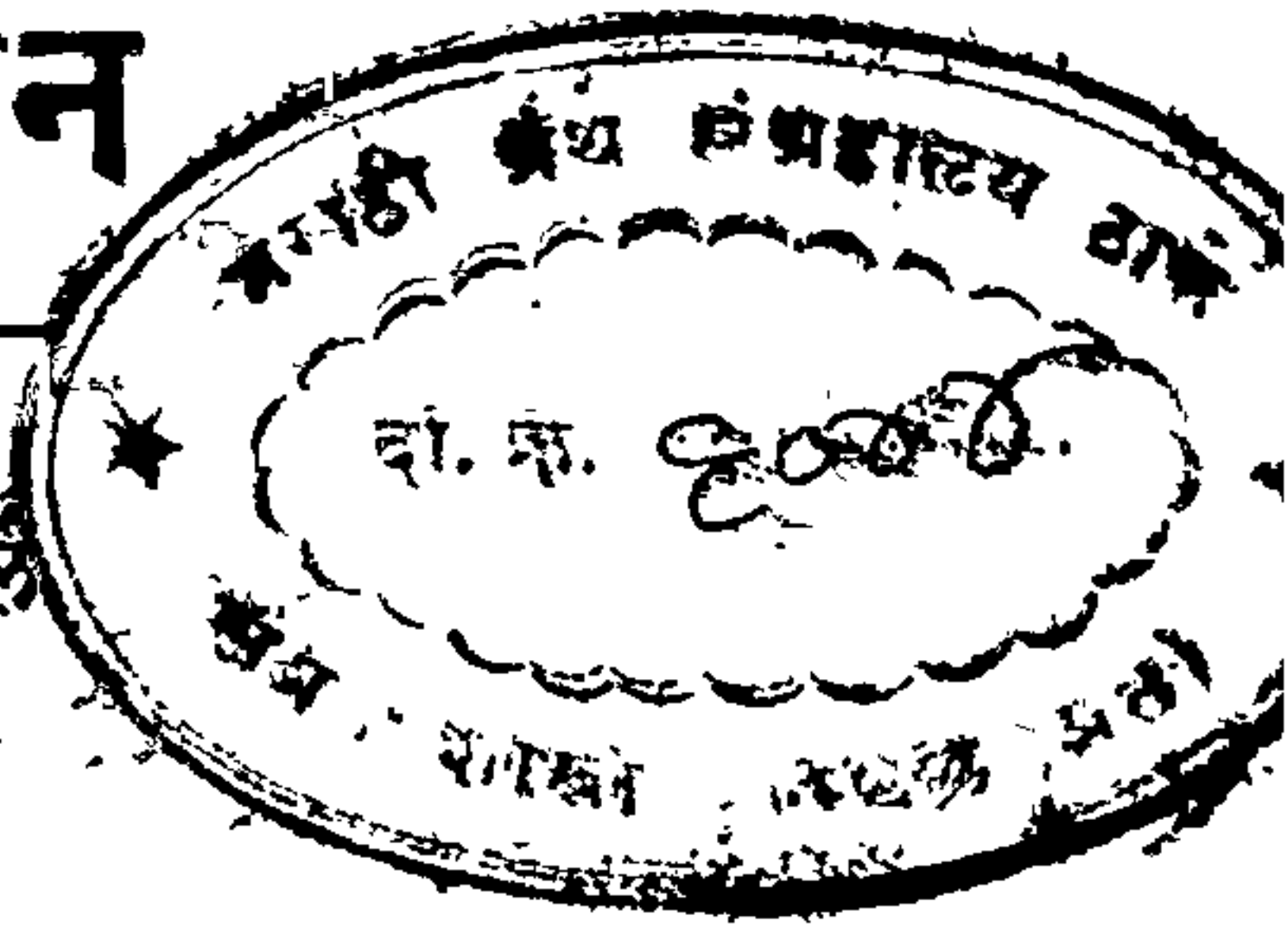
मुलांसाठीं फुलें

५८०

भत
काव्य ११००
डिसेंबर १९००

स्त्रीजीवन

प्रकरण पहिले

“ बहिणभाऊ— रसदर्शक परिचय ”

या प्रकरणांत बहिणभावासंबंधीच्या ओंव्या दिव्या आहेत. या रसाळ व प्रेमळ ओंव्या वाचून ज्याचे हृदय उचंबळणार नाही असा माणूस क्वचित् असेल. बहिणीचे भावासाठी हृदय किती तुटते, तिचे त्याच्यावर किती प्रेम, भावाचे वर्णन करतांना तिला साऱ्या उपमा कशा कमी वाटतात, ते सारे या ओंव्यांत पहावयास मिळेल. सासरी गेलेली बहिण माहेरच्या प्रेमासाठी, भावाच्या भेटीसाठी, त्याच्याकडून निरोप वा पत्र यावे यासाठी कशी अधीर झालेली असते ते या ओंव्यांतून फार सुरेख रीतीने दाखविले गेले आहे. पावसाळा संपत आलेला असावा, नदीनाले शांत झालेले असावेत, शेतभाते पिकलेली असावी, दिवाळी जवळ आलेली असावी. मग बहिणीचे डोळे भावाकडे लागतात. ती म्हणते:

“ पूर ओसरले,
अजुन कां न भाई आले

नदीनाले शांत झाले
बहिणीसाठी ॥

नवरात्र गेलें दसरा दूरं गेला
नेण्याला कां न आला भाईराया ॥ ”

इतर भाऊ आपल्या बहिणी नेतात. बहिणींना आणण्यासाठीं प्रेमळ भाऊ रंगीत गाड्या पाठवतात. तें सारें पाहून जिचा भाऊ येत नाही तिच्या जिवाची फारच तगमग होते. त्यांत शेजारच्या बायका आणखी विचारूं लागतात:

“ शेजी मला पुसे येऊन घडी घडी
कधीं माहेराची गाडी येणारसे ॥ ”

असें कोणी विचारलें म्हणजे फारच वाईट वाटतें. घरांत मुलेंहि विचारूं लागतात, “ आई, केव्हां ग मामा येईल ? ” आई काय उत्तर देणार ? ती मामाची बाजू घेते. “ बाळांनो, त्याला काम असेल, नाहीतर आल्याशिवाय राहता ना ” असें सांगते:

“ मुलें पुसताती येई ना कां ग मामा
गुंतला कांहीं कामा माय बोले ॥ ”

ती असें उत्तर देते. परंतु तिच्या मनाचें त्यानें समाधान नाही होत. आपला भाऊ आजारी विजारी तर नसेल असें तिच्या मनांत येतें. परंतु या मनांतील दुष्ट शंकेचें ती स्वतःच निरसन करते. माझा भाऊ आजारी असता तर हा वारा शीतल व सुगंधी असा येता ना असें ती म्हणते. किती सहृदय व रम्य कल्पना:

“ दूरच्या देशींचा शीतळ वारा आला
सुखी मी आईकीला भाईराया ॥
दूरच्या देशींचा सुगंधी येतो वात
असेल सुखांत भाईराया ॥ ”

वाऱ्याच्या गुणगुण्यांत तिला सारी कुशल वार्ता मिळते, दुसरें कोठलें पत्र, कोठला निरोप ?

भाऊ खुशाल आहे. मग कां येत नाही ? तिला नाना शंका येतात. लहान-

पर्णी मी चावा घेतला, दादानें भातुकलीचे दाणें खाल्ले म्हणून मी त्याला बोललें, तें आठवून कां दादा येत नसेल ? परंतु ती म्हणते:

“ अपराध पोटीं प्रेम थोरांचें घालित
येई धांवत धांवत भाईराया ॥ ”

भाऊ बहिणीवर रागावेल ही कल्पनाच तिला असह्य होते. कस्तुरीचा सुगंध कधीं सरत नाही, चंद्र कधीं प्रखर होत नाही, सोनें सडत नाही, आकाशाचा रंग बदलत नाही. किती सहृदय उपमा व दृष्टान्त:

पाठच्या बहिणीवरी	भाऊ का संतापेल
कस्तुरी का सोडील	निज वास ॥
पाठच्या बहिणीवरी	भाऊ कसा रागावेल
चंद्र आग का ओकेल	कांहीं केल्या ॥
पाठच्या बहिणीवरी	भाऊ कसा हो रुसेल
कधीं सोनें का कुसेल	कांहीं केल्या ॥
पाठच्या बहिणीवरी	भाऊ का रागावेल
रंग ना बदलेल	आकाशाचा ॥

भाऊ माझ्यावर रागावणें अशक्य, मग माझ्या पतीवर का रागावला आहे ? मागें आला होता एकदां न्यावयाला तर यांनीं पाठेवलें नाहीं मला. पुन्हां कशाला येईल दादा अपमान करून ध्यायला ? परंतु बहिणीच्या समाधानासाठीं दादा का तें विसरणार नाही ?

आपलेच ओठ दादा आपलेच दांत
थोर सारें विसरत मागील रे ॥

तिचे आईबाप नसतात. आईबाप गेले म्हणजे कोठलें माहेर असें लोक म्हणतात. तें का खरें होणार ? मरतांना मायबाप बोलले तें का दादा विसरेल ?

शेवटील शब्द आई तुला जे बोलली
काय विस्मृति पडली त्यांची दादा ॥

ताईला प्रेम देई तिला रे तूच आतां
माय बोले मरतां मरतां दादा तुला

या ओंव्या वाचतां वाचतां कोणाचे डोळे भरून येणार नाहीत ? स्त्रियांच्या अंतरंगांतील हे थोर दर्शन आहे.

बहिणीला ओंवाळणी घालावी लागेल म्हणून तर भावाला चिंता नसेल ना पडली ? अरे बहिण का पैशासाठीं भुकेलेली असते ?

लागेल घालावी	फार मोठा ओंवाळणी
चिंता काय अशी मनीं	भाईराया ॥
नको धन नको मुद्रा	नको मोतियाचे हार
देई प्रेमाश्रुंची धार	भाईराया ॥
पानफूल पुरे	पुरे अक्षता सुपारी
नको शेला जरतारी	भाईराया ॥

भावाला केव्हांपाहीन असं तिला होतं. तिच्या डोळ्यांतून पाणी येतं. तिला चैन पडत नाही:

येरे येरे भाऊ	किती झाले दडपण
कर्धी हृदय उघडीन	तुझ्यापुढें ॥
येरे येरे भाऊ	किती पहावी रे वाट
पाण्याचा चाले पाट	डोळ्यांतून ॥
जिवाच्या जीवना	अमृताच्या सिंधु
येई गा तूं बंधू	उठाउठी ॥
जिवाच्या जिवलगा	प्रेमाच्या सागरा
सुखाच्या माहेरा	येई गा तूं

ती भावाला निरोप तरी कोणाबरोबर पाठवणार, पत्र कोणाबरोबर देणार ? स्त्रियांना कोठें आहे तें स्वातंत्र्य ? परंतु एक साधन आहे. वाच्याबरोबर, पांखरांबरोबर पाठवावा निरोप. त्यांना बातमी घेऊन येण्याविषयी सांगावें:

पहिलें]

बहिणभाऊ

०१२१९२०

अरे वाज्या वाज्या
बहिणीचा निरोप सांग
कावळ्या कावळ्या
येई निरोप सांगून

धांवशी लांबलांब
भाईरायाला ॥
लांब जाई रे उडून
भाईरायाला ॥

परंतु चिमण्याकावळ्यांनीं कां जावें, कां ऐकावें ? कां म्हणजे ? मी त्यांना अंगणांतून हांकललें नाहीं. त्यांना दाणे घातले. त्यांना का कृतज्ञता वाटत नसेल ?

दाणे मी घालत्यें
भावाची आणा मात
नाहीं हांकलीलें
यावें निरोप सांगून

तुम्हांला अंगणांत
चिमण्यांनो ॥
कधीं अंगणामधून
भाईरायाला ॥

भाऊ येणार असें तिला वाटूं लागतें. हातांतला घांस गळतो, डोळा लवतो. कोणी तरी दूर डोंगर उतरून उन्हांतून येतांना दिसतें. भर दुपारच्या उन्हांतून कोण येतें तें ? पावसानंतरचें पहिलेंच ऊन. फार त्रास देतें तें. भाऊच असणार तो:

दुपारचें ऊन
बहिणीसाठीं भाऊ येतो
दुपारचें ऊन
शेला घेतो पांघरूण
तांबडं पागोटें
सुरूच्या झाडाखालीं

घाटीडोंगर कोण घेतो
भाऊबीजे ॥
लागतें सणसण
भाईराया ॥
उन्हांनें भडक्या मारी
भाईराया ॥

कोंकणांतील हें वर्णन दिसतें. घाटी चढून येणारा, सुरूच्या झाडांखालीं बसणारा हा कोंकणचा भाऊ दिसतो. भाऊ येतो व मुलें मामा मामा करूं लागतात. बहिणीच्या आनंदाला आकाश ठेंगणें होतें. ती भावाजवळ प्रेमानें विचारपूस करते. कौतुकानें पुसते:

“तुला आळवीत. विसल्यें होत्यें दादा
काय वयनीच्या नादा गुंतलासी ॥ ”

“ वयनीनें मोहनी घातली म्हणून बहिणीला विसरलास होय ना ? बरें पण खुशाल आहेस ना, सारी मंडळी बरी आहे ना ? थकलास हो दादा. तू का आजारीं होतास ? डोळे कां असे खोल ? ” किती प्रश्न ती करते. परंतु प्रेमळ भाऊ म्हणतो:

प्रवासाचा शीण,
हळुवार चित्त भारी
ताईला पाहून
भावाला बहीण
ताईला पाहून
हृदयीं भरती

ताई नाहीं मी आजारी
ताई तुझे ॥
हरेल सारा शीण
अमृताची ॥
सारीं दुःखें हरपती
प्रेमपूर ॥

किती दिसांनीं भाऊ भाऊबीजेसाठीं आलेला. बहिण मग थाट करते. परंतु ती गरीब असते. तिच्या घरांत गहूं नसतात. ती शेजीबाईकडे जाते:

“शेजारणी बाई उसने द्यावे गहूं
पाहुणे आले भाऊ फारां दिशीं ॥ ”

शेजारीण नाहीं म्हणत नाहीं. सुंदर सोन्यासारखे गहूं शेजी देते. बहीण दळते:

सोनसळे गहूं
फेण्यांचें जेवणार
सोनसळे गहूं
भाऊबीजेचें जेवण

रवा येतो दाणेदार
भाईराज ॥
त्यांत तुपाचें मोहन
भाईरायाला ॥

घरांत चंदनाचे पाट आणून ती मांडते. भावासाठीं काय करूं, काय न करूं असें तिला होतें:

चंदनाचे पाट

मांडीले हारोहारीं

आज आहे माझ्या घरीं

भाऊबीज ॥

कधीं भाऊ भाऊबीजेला बहिणीच्या घरीं येतो किंवा तिला घरीं माहेरीं नेतो. माहेरीं सान्या बहिणी जमलेल्या असाव्या. भाऊबीज होऊन जावी. पुन्हां सासरीं जाण्याची वेळ यावी. त्यावेळीं बहिणी म्हणतातः

आम्ही चारी बहिणी

चार डोंगरांच्या आड

माझ्या भाईराया

खुशालीचें पत्र धाड ॥

आम्ही चौघी बहिणी

चारी गांवाच्या चिमण्या

सख्या भाईराया

आम्ही घटकेच्या पाहुण्या ॥

दादा, वर्षांतून एकदां आम्हांला भेटत जा, एकदां आणीत जा. आम्ही घटकाभर राहूं, प्रेम लुटूं व उडून जाऊं. एक चार आप्यांचा साधा खण व रात्रभर तुझ्या घरीं विसांवा. दुसरें कांहीं नकोः

बहिणीला भाऊ

एक तरी गे असावा

पावल्याचा खण

एका रात्रीचा विसांवा ॥

माहेरीं गेल्यावर भाऊभावजय कशीं वागतात तें बहिणींना कळून येतें. भावजयीला बहिणी म्हणतातः

दसरा दिवाळी

वरषाचे दोन सण

नको करूं माझ्यावीण

वयनीबाई ॥

माहेरीं जावें तों भावजयीला बरें वाटत नाहीं. नणंदा कशाला आल्या असें त्यांना वाटतेंः

गोन्ये भावजयी

नको बोलूं रागें फार

आल्यें मी दिवस चार

माहेराला ॥

परंतु ही प्रार्थना फुकट जाते. धुसफुस सुरू असते. बहिण मनांत म्हणतेः

गोरी भावजय

गर्विष्ठ बोलाची

मला गरज लालाचीः

भाईरायाची ॥

भाऊ ग आपला
मनें राखावीं दोघांचीं

वयनीबाई ती लोकाची
ताईबाई ॥

भावजयीचें वर्तन पाहून बहिणीला वाईट वाटतें. आपल्या भावाला वैनी बोलते हें पाहून बहिण कष्टी होते:

गोन्ये भावजयी
हळुवार भाईराया
गोन्ये भावजयी
मन दुखवीलें
गोन्ये भावजयी
फूल कोमेजलें
गोन्ये भावजयी
फूल कोमेजलें

नको बोलूं एकामेकी
चंद्र कोमेजेल एकाकी ॥
किती उमट बोलणें
माझ्या भावाचें कोंवळें ॥
किती बोल ग रागाचे
देवा शिवाशंकराचें ॥
किती बोल अहंतेचे
भाईराय ममतेचे ॥

वैनी उभ्या उभ्या कुंकूं लावते. नीट बसून प्रेमानें सौभाग्यतिलक लावित नाही. कपळींच्या कुंकवाची सुद्धां वैनी अशी हयगय करते हें पाहून बहिणीचें हृदय चरकतें. ती म्हणते:

वैनीबाई भावजये
नवसाचा माझा भाऊ

नको उभ्यानें कुंकूं लावूं
किती सागूं ॥

घरीं दोन दिवस बहिणी आलेल्या. भावाला वाटतें कौतुक करावें. परंतु त्याच्या पत्नीला राग येतो. बहिणी कशाला लुटायला आल्या असें ती म्हणते:

भाऊ ग म्हणती
भावजया ग म्हणती
भाऊ ग म्हणती
भावजया ग म्हणती

आल्या बहिणी भेटाला
आल्या नणंदा लुटाला ॥
बहिणीला द्यावां पाट
धरा नणंदा आपुली वाट ॥

बहिणी मनीं म्हणतात “ आपण वैनीपासून अपेक्षा तरी कां करावी ? किती झालें तरी परक्या घरून ती आलेली: ”

माउलीची माया
पाण्यावीण जाईजुई
आईबापांच्या राज्यांत
भावजयाच्या राज्यांत

काय करील भावजयी
सुकतील ॥
खाल्या दुधावरल्या साई
ताक घेण्या सत्ता नाही ॥

परंतु सर्वच भावजया वाईट नसतात. कधी भावजयाच मनाच्या थोर असतात व भाऊ उलट असतात. भावजयीचें कौतुक करायला नणंद तयार असते:

भावा ग परीस
कोणा अशीलाची केली
भावा ग परीस
सोन्याच्या कारणें

भावजय फार भली
वयनीबाई ॥
भावजय ग रतन
चिंधी करावी जतन ॥

कोणा कुलशीलवंताच्या घरची ही ? किती चांगली वागते. सोन्यासारखी आहे. माझा भाऊ म्हणजे फाटकी चिंधी. परंतु त्या सोन्यासाठी ह्या चिंधीला जपलें पाहिजे. लहानशी चिंधी सोन्याला सांभाळते. किती सुंदर आहे दृष्टान्त ! भाऊ व भावजय यांचें परस्पर प्रेम पाहून बहिणीला धन्यता वाटते:

अतिप्रीत बहु
विडा रंगे कातावीण

प्रीतीचीं दोघेंजण
भाईरायाचा ॥

इतर जगांतल्या भावजया पाहिल्या म्हणजे स्वतःच्या भावजयीची किंमत कळते:

भावजयांमध्ये
भाऊ माझे सूर्यकांत

बहिनीबाई शांत
उगवले ॥

भाऊ तेजस्वी, जरा प्रखर. परंतु वैनी अगदी शांत व सौम्य पाहून बहिणीला समाधान होतें:

भावाचें वर्णन करतांना बहिणीच्या वाणींत सारी सरस्वती जणुं येऊन

बसते. माझे भाऊ म्हणजे देवळांतील निर्मळ आरसे, देवळांतले अभंग खांब, देवळाजवळचीं शीतळ झाडे:

माझे दोघे भाऊ	देवळाचे खांब
अभंग प्रेमरंग	मला ठावें ॥
माझे दोघे भाऊ	बिल्लोरी आरसे
देवळां सरिसे	लावीयेले ॥
माझे दोघे भाऊ	मला ते वाणीचे
देवाच्या दारीचे	कडुलिंब ॥

माझे भाऊ नवानवशाचे आहेत. त्यांच्यावर दृष्ट नको पडायला. ते कडु असले तरी देवाच्या दारांतले आहेत. देवानें दिलेले आहेत:

माझा भाईराया	कसा का असेना
त्याच्यासाठीं प्राणा	टाकीन मी ॥

भाऊ कसाहि असला तरी त्याच्यावर प्रेम करायला बहीण तयार आहे. मग गुणी भावाबद्दल तिला किती प्रेम वाटेल ! माझा भाऊ उदार, शहाणा, मातृभक्त आहे. लोकांचीं लांबून आलेलीं पत्रें माझा भाऊ सभेंत वाचून दाखवतो. तो कसा हंसतो, कसा गोड दिसतो. किती वर्णावें ?

काशींतले कागद	आले डब्यांतून
वाचले सभेंतून	भाईरायांनीं ॥

पूर्वीं कोणी काशीस जाई तेव्हां सर्व गांवाचा निरोप घेऊन जाई. सुखरूप परत आला तर सारें गांव सामोरें जाई. बहुधा बरीच मंडळी एकदम निघत. आणि मग नळकंड्यांतून पत्र आलें सांडणीस्वाराबरोबर किंवा कोणाबरोबर तर सारा गांव कुशलवार्ता व इतर बातमी ऐकायला जमा होई. तेथें पत्र कोण वाचून दाखवी ? माझा भाऊ. त्याचा तो मान. तो पुढारी, विद्वान्:

माझा आहे भाऊ	शहाणा सुरता
त्याच्या लौकीकाची वाता	चोंहीकडे ॥

७८९

असा हा माझा भाऊ आणखी कसा आहे ऐकाः.

हाताचा उदार
गुणानें गंभीर
गोड गोड बोले
जगत्रीं नाहीं जोड
कुणा ना दुखवील
सान्याना सुखवील

मनाचा खंबीर
भाईराया ॥
हंसणें किती गोड
भाईरायाला ॥
हंसून हांसवील
भाइराया ॥

भाऊ नुसता गोड बोलणारा, गोड हंसणारा नाहीं:

दांडपट्टा खेळे
घोडा नेत दौडवीत

करी तलवारीचे हात
भाईराया ॥

आपल्या बहिणीची अब्रू सांभाळावयासहि तो समर्थ आहे. अब्रू सांभाळण्याची गोष्ट निघाली कीं कांहींच्या डोळ्यांसमोर एकदम मुसल्मान येतील. परंतु आपल्या बहिणींनीं मुसल्मान भाऊ मानले होते. मुसल्मान तेवढे वाईट असें त्यांचें मत नव्हतें. वाईट लोक सर्वत्र आहेत:

मानीयला भाऊ
दिवाळीची चोळी
मानीयला भाऊ
दिवाळीची चोळी
मानीयला भाऊ
सखल्या भावाच्या परीस
दरसाल येतो
जातीचा मुसल्मान

जातीचा मुसल्मान
त्याचा कागदीं सलाम ॥
जातीचा मुसल्मान
घरीं आलासे घेऊन ॥
जातीचा मुसल्मान
त्याचें आहे ग इमान ॥
बहिणीला आठवून
प्रेमासाठीं ॥

बहिणीच्या प्रेमाचा अनुभव घेण्यासाठीं तो मुसल्मान आतुर असतो, अधीर असतो. तो या मानलेल्या बहिणीकडे येतो. परंतु इतर लोक हंसतात. ते पाहून त्या मानलेल्या बहिणीला वाईट वाटतें. ती म्हणते:

मानीयला भाऊ

जातीचा मुसल्मान

नका ग त्याला हंसूं

दुःखें जाईल त्याचा प्राण ॥

तो मानलेला मुसल्मान भाऊ आपल्या मानलेल्या बहिणीकडे येतो. लोकांना तें पहावत नाही. प्रश्न टवाळपणें करतात:

मानीयला भाऊ

काय तुला तो ग देतो

दिवाळीची चोळी

घेउनीयां घरा येतो ॥

परंतु शेवटीं ती मानलेली बहिण आपल्या मानलेल्या भावास दुःखानें म्हणते:

“ तुझा माझा भाऊपणा

जगजाहीर नसावा

लोभ अंतरीं असावा

भाईराया ॥

आपण गूज बोलूं

डाळिंबीसमान

तूं भाऊ मी बहिण

जडे नातें ॥

कशाला जगासमोर प्रेम मांडायचें ? तें मनांतच आपण ठेवूं. सुकेपणानें मनांतलें बोलूं. डाळिंबाचें फळ फोडलें तर आंत हजारों दाणे भरलेले असतात वरून किती सुकलेलें दिसतें. तसें आपलें प्रेम वरून बोलण्याचालण्यांत दिसणार नाही. परंतु हृदयांत आपण एकमेकांशीं गोड बोलूं.

जोंपर्यंत भाऊ आहे तोंपर्यंत बहिणीला आधार वाटतो. दिवाळी आली कीं चोळीबांगडी तो पाठवतो. श्रीमंत असेल तर चोळीला मोती लावून पाठवतो:

चोळी शिव रे शिंप्या

मोती लाव शिवणीला

चोळी जाते बहिणीला

दूरदेशा ॥

अशी सुंदर चोळी यावी. परंतु कुंकवाची पुडी दिसत नाही. सासरचीं माणसें बोलूं लागतात “ काय बाई रीत तरी—”. परंतु कावरीबावरी झालेली बहिण म्हणते:

“ चोळीयेची घडी
असें नाहीं पडली पुडी

कुंकवावीण धाडी
कोठें तरी ॥

पुडी पडली असेल. भावाची ती बाजू घेते. श्रीमंत भाऊ मोर्ती लावून चोळी पाठवतो. गरीब भावानें काय करावें ? गरीब भाऊ खण कोठून घेणार ? परंतु गरीब भाऊ डोक्याचा रुमाल फाडतो. त्याची चोळी करून धाडतो. बहिणीचें हृदय भरून घेतें. ती म्हणते:

भाऊ चोळी शिवी
धन्य तुझ्या इमानाची

शिवी अपुल्या रुमालाची
भाईराया ॥

अशा भावासाठी बहिण काय करणार नाहीं ?

माझें कीं आयुष्य
घाल शंभर पुरतीं
माझ्या आयुष्याचा
उरल्याची चोळी तुला

कमी करून मारुती
भाइ रायाला ॥
भाईराया तुला शेला
वयनीबाई ॥

बहिण आपल्या आयुष्याच्या शेख्यानें भावाला पांघुरवीत आहे. भाऊ आहे तोंपर्यंत चोळीबांगडीची चिंता नाहीं. शेजीला बहिण म्हणते:

शेजी चोळी ग फाटली
दुसरी पाठवीली

चिंता नाहीं ग वाटली
भाईरायांनीं ॥

असा संसार चालतो. बहिणीची एकच इच्छा शेवटीं असते कीं, सौभाग्य-पर्णी मरण यावें. त्या क्षणीं भावानेंहि यावें. अहेवपर्णी आलेलें मरण भाग्याचें. भावानें शेवटचें चोळीपातळ नेसवावें. जर चंद्र नसतां कृष्णपक्षांत मरण आलें तर मोक्ष नाहीं. भावानें चंद्रज्योती पाजळून प्रकाश करावा. भरल्या कपाळानें बहिण गेली. तिचें सोनें झालें. भावानें आनंद मानावा:

अहेवा मरण
भाऊ म्हणती सोनें झालें

सोमवारीं आलें
बहिणीचें ॥

अहेवा मरणाचा
चोळी पातळ कर सांठा
जीव जरी गेला
येइल सवही टाकून
जीव माझा गेला
सख्या लाव चंद्रज्योती

आहे मला वांटा
भाईराया ॥
कुडी ठेवावी झांकून
भाईराया ॥
जर काळोख्या रे रात्रीं
भाईराया ॥

अशा ह्या बहीणभावंडाच्या प्रेमाच्या ओंव्या आहेत. ह्या प्रेमाचें मी किती वर्णन करूं ? स्त्रियांचाच अभिप्राय ऐका:

भावाग बहिणांच्या
गंगेच्या पाण्यापरी
भावाग बहिणीचें
कळे एका हृदयातें
संसारीं कितीक
मोलाचीं माणिकमोतीं
जन्मून जन्मून
प्रेम तें चाखावें

प्रेमाला नाहीं सरी
पवित्रता ॥
गोड किती असें नातें
ज्याच्या त्याच्या ॥
असती नातीं गोतीं
बहीणभाऊ ॥
संसारांत यावें
बहिणभावार्चें ॥

असो. ह्या ओंव्या वाचा व धन्य व्हा. नाशिकजेलमध्ये असतांना बहिण-भावंडाच्या प्रेमाच्या या ओंव्या मी म्हणून दाखवीत होतो. आणि प. खान्देशातील सुप्रसिद्ध, कळकळीचे तरुण कार्यकर्ते माझे मित्र श्री. नवल भाऊ घाटील यांचे डोळे भरून आले होते. ते मला म्हणाले “गुरुजी, माझ्या डोळ्यांतून क्वचितच पाणी येतें. परंतु आज माझ्या डोळ्यांतून तुम्हीं पाणी आणलें. माझा रडू न येण्याचा अहंकार आज दूर झाला.” मी म्हटलें “ही शक्ति माझी नव्हे. स्वतःचे अनुभव ज्या स्त्रियांनीं सहृदय भाषेत उत्कटपणें ओतून ठेवले, त्या स्त्रियांच्या अनुभवपूर्ण, अपूर्व वृजिवंत अशा ह्या ओंव्यां-तील ती शक्ति आहे.”

दसऱ्यापासून	दिवाळी विसां दिशीं	
मज माघारा कधीं येशी	भाईराया	१
माझ्या दारावरन	रंगीत गाड्या गेल्या	
भावानीं बहिणी नेल्या	दिवाळीला	२
भाऊबजिच्या रे दिवशीं	लोकांचे भाऊ येती	
वाट तुझी पाहूं किती	भाईराया	३
मुलें पुसताती	केव्हां मामा ग येईल	
काय उत्तर देईल	बहिण तुझी	४
मुलें पुसताती	येईना कां ग मामा	
गुंतला कांहीं कामा	माय बोले	५
कोणत्या कामांत	भाईराया गुंतलासी	
बहिणीची कासावीशी	होत आहे	६
शेजी मला पुसे	येऊन घडीघडी	
कधीं माहेराची गाडी	येणारसे	७
पूर ओसरले	नदीनाले शांत झाले	
अजुन कां न भाई आले	बहिणीसाठीं	८
नवरात्र गेलें	दसरा दूर गेला	
नेण्याला कां न आला	भाईराया	९
असेल आजारी	काय माझा भाऊ	
आयुष्य त्याला देऊ	देवराया	१०
दूरच्या देशींचा	शीतळ वारा आला	
सुखी मी आईकीला	भाऊराया	११
दूरच्या देशींचा	सुगंधी येतो वात	
असेल सुखांत	भाईराया	१२
लागेल घालावी	फार मोठी ओवाळणी	
चिंता काय अशी मनीं	भाईराया	१३

पान फूल पुरे	पुरे अक्षता सुपारी	
नको शेला जरतारी	भाईराया	१४
नको धन नको मुद्रा	नको मोतियांचे हार	
देई प्रेमाश्रूंची धार	भाईराया	१५
दादा बाळपणीं	तुला चावा मी घेतला	
त्याचा काय राग आला	आज तुज	१६
दाणे भातुकलीचे	खाशी म्हणून बोलल्ये	
तेच काय मनीं धरिले	आज दादा	१७
अपराध पोटीं	प्रेम थोरांचें घालीत	
येई धांवत धांवत	भाईराया	१८
पाठच्या बहिणीवरी	भाऊ कसा रागावेल	
चंद्र आग का ओकेल	कांहीं केल्या	१९
पाठच्या बहिणीवरी	भाऊ का संतापेल	
कस्तूरी का सोडील	निज वास	२०
पाठच्या बहिणीवरी	भाऊ कसा हो रुसेल	
कधीं सोनें का कुसेल	कांहीं केल्या	२१
पाठच्या बहिणीवरी	भाऊ का रागावेल	
रंग का बदलेल	आकाशाचा	२२
पाठच्या बहिणीवरी	जरी रागावेल भाऊ	
तरी म्हणेल कोण राहूं	संसारांत	२३
सोड सारा राग	रुसवा टाक सारा	
पुसाव्या माझ्या धारा	लोचनींच्या	२४
सोड सारा राग	तुला राग ना शोभत	
येई धांवत धांवत	भाईराया	२५
सोड सारा राग	रागाचें होवो हंसू	
डोळ्यांचे माझे असू	दादा पूस	२६

ताईच्या बाळांचे
 खेळव कौतुकें
 येरे येरे मामा
 डोळ्यांना माझ्या पाणी
 येईल आतां मामा
 मुलें सांगती मुलांना
 येरे येरे मामा
 प्रेमें भरे माझे चित्त
 मागें त्यांनीं तुला
 त्याचा काय राग आला
 न्यावया आलास
 अढी काय त्याची मनीं
 आपलेच ओंठ
 थोर सारें विसरत
 नको कांहीं मनीं ठेवूं
 मायबापांची ती बघ
 मायबाप मेल्यावरी
 काय खरे हे होणार
 शेवटील शब्द
 काम विस्मृती पडली
 ताईला प्रेम देई
 माय बोले मरतां मरतां
 ताईला प्रेम देई
 नको कधीं विसंबूंस
 नको ताईला विसरूं
 मला गाडी तूं पाठव
 स्त्रीजी. ...२

येऊन घेई मुके
 भाचेयांना २७
 बाळें बोलती अंगणीं
 येतें बघ २८
 आणील आम्हां खाऊ
 रडें येतें मला भाऊ २९
 मुलें बोलती नाचत
 कोणा सांगूं ३०
 रागें कागद लिहिला
 भाईराया ३१
 नाही पाठविली त्यांनीं
 धरिलीस ३२
 दादा आपलेच दांत
 मागील रे ३३
 भाऊ येई लग्नग
 आण तुला ३४
 मग कोठलें माहेर
 शब्द दादा ३५
 आई तुला जे बोलली
 त्यांची दादा ३६
 तिला रे तूच आतां
 दादा तुला ३७
 तुला ती तिला तूच
 माय बोलें ३८
 बाबा बोलले आठव
 भाऊबीजे ३९

कोणापुढें रडूं
 कधीं येईल मायाळू
 येरे येरे भाऊ
 कधीं हृदय उघडीन
 येरे येरे भाऊ
 पाण्याचा चाले पाट
 येरे येरे भाऊ
 पाहूं नये अंत फार
 येरे येरे भाऊ
 कधीं पडशील दृष्टी
 जिवाच्या जिवलगा
 सुखाच्या माहेरा
 जिवाच्या जीवना
 येई गा तूं बंधु
 पावलोपावलीं
 डोळे येतात भरून
 वाऱ्या वाऱ्या सांग
 धार संतत लागली
 अरे वाऱ्या वाऱ्या
 भावाच्या कानांवरी
 अरे वाऱ्या वाऱ्या
 बहिणीचा निरोप सांग
 कां रे सकाळींच
 काय न्याया येतो मशीं
 कावळ्या कावळ्या
 येई निरोप सांगून

कोणापार्शीं बोलूं
 भाईराया ४०
 किती झालें दडपण
 तुझ्यापुढें ४१
 किती पहावी रे वाट
 डोळ्यांलून ४२
 भेटिला वर्षे चार
 बहिणीचा ४३
 किती वरसं नाहीं भेटी
 भाईराया ४४
 प्रेमाच्या सागरा
 येई भाई ४५
 अमृताच्या सिंधू
 उठाउठी ४६
 किती करूं आठवण
 भाईराया ४७
 भाईरायाची खुशाली
 माझ्या डोळां ४८
 करिशी भिरीभिरी
 हांक घाली ४९
 धांवशी लांबलांब
 भाईरायाला ५०
 कावळ्या का का करिशी
 भाईराया ५१
 लांब जाई रे उडून
 भाईरायाला ५२

दाणे मी घालीतें	नित्य तुम्हां अंगणांत	
भावाची आणा मात	चिमण्यांनो	५३
नाहीं हांकलीलें	कधीं अंगणामधून	
यावें निरोप सांगून	भाईरायाला	५४
डोळा फडफडे	घांस गळे तोंडातून	
काय येतसे दुरून	भाईराया	५५
उचकी लागली	मला सकाळपासून	
काय येतसे दुरून	भाईराया	५६
काय वयनीनें	भूल फार रे पाडली	
म्हणून नाहीं झाली	आठवण	५७
घाट मी पहात्यें	डाक रे मार्गाची	
सख्या तुझ्या रे पत्राची	दादाराया	५८
दुपारचें ऊन	घाटीडोंगर कोण घेतो	
बहिणीसाठीं भाऊ येतो	भाऊबीजे	५९
दुपारचें ऊन	लागतें सणसण	
शेला घेतो पांघरूण	भाईराया	६०
दुपारचें ऊन	लागतें शेल्यांतून	
घोडी काढी बागेतून	भाईराया	६१
सूर्यनारायणा	तापूं नको फार	
येतसे सुकुमार	भाईराया	६२
तांबडें पागोटें	उन्हानें भडक्या मारी	
सुरूच्या झाडाखालीं	भाईराया	६३
तांबडें पागोटें	सोडीतो बांधीतो	
चाल पुण्याची काढीतो	भाईराया	६४
कावळा का का करी	दहीभात मागे	
पाहुणा येतो सांगे	भाईराया	६५

कावळा कोकावे	घराच्या आढ्यावरी	
पाहुणा येतो घरीं	भाईराया	६६
दिवस मावळला	केळीचे कोक्यांत	
मला माघारा सोप्यांत	भाईराया	६७
दिवस मावळला	कण्हेरी आड गेला	
मला माघारा काल आला	भाईराया	६८
आई आली आली	मामाची गाडी आली	
मुलांची हांक झाली	अंगणांत	६९
मामाची गाडी आली	बहीण आनंदली	
आनंदें वोसंडली	चित्तवृत्ती	७०
भावाला पाहून	बहीण गहींवरें	
डोळीयांचे झरे	वाहताती	७१
पूर ओसरतो	बहिणीच्या डोळीयांचा	
बोलते गोड वाचा	बहीण भावा	७२
तुला आठवीत	बैसल्यें होत्यें दादा	
काय वयनीच्या नादा	गुंतलास	७३
तुला आठवीत	बैसल्यें दादा देख	
काय ऐकलीस हांक	भाईराया	७४
आहेस खुशाल	खुशाल वैनबाई	
सांग सांग सारें भाई	भूकेलेली	७५
काय होतास आजारी	डोळे तुझे गेले खोल	
बोल रे सख्या बोल	भाईराया	७६
किती दिवसांनीं	भेटशी तूं रे मला	
अमृताचा रस	भाईराया चाखवीला	७७
प्रकृतीची दादा	नको करूं हेळसांड	
बहिणीशीं बोल	मनींचें दुःख सांड	७८

प्रवासाचा शीण	नाहीं ताई-मी आजारी	
हळुवार चित्त भारी	ताई तुझे	७९
ताईला पाहून	पळाला सारा शीण	
भावाला बहीण	अमृताची	८०
पाहून बहीण	सारीं दुःखें दुरावती	
हृदयीं भरती	प्रेमपूर	८१
दिवाळीच्या सणा	दादा सासुरवाडी जावें	
भाऊबीजे भाई यावें	बहिणीकडे	८२
बहिणीचीं मुलें	भाऊ खेळवूं लागला	
जरी थकला भागला	प्रवासानें	८३
शेजारिणी बाई	उसने द्यावे गहूं	
पाहुणे आले भाऊ	फारां दिशीं	८४
शेजारिणी बाई	उसनें द्यावें लोणी	
भाऊ माझा ग पाहुणा	त्याला शिरा मेजवानी	८५
जिरेसाळी गहूं	खीरीला किती घेऊं	
जेवणार माझे भाऊ	पांचजण	८६
सोनसळे गहूं	रवा येतो दाणेदार	
फेण्यांचें जेवणार	भाईराया	८७
सोनसळे गहूं	त्यांत तुपाचें मोहन	
भाऊबीजेचें जेवण	भाईरायाला	८८
माझ्या घरीं पाहुणा	भाजीभाकरीचा	
जेवणार साखरेचा	भाईराया	८९
चंदनाचे पाट	मांडीले हारोहारीं	
आज आहे माझ्या घरीं	भाऊबीज	९०
भाऊबीज केली	बहिणीनें काल	
भाईराया हिरवी शाल	पांघुरला	९१

भाऊबीज केली	बहिणीनें रातोरतीं	
भाईरायें चंद्रज्योती	उजळील्या	९२
भाऊबीजेच्या रे दिवशीं	कां रे भाई रुसलासी	
तुझा शेला माझ्यापार्शीं	आठवण	९३
सोन्याची सांखळी	देत्यें मी बजावून	
तूं भाऊ मी बहीण	भाईराया	९४
भाऊबीजेच्या दिवशीं	करीन कवतूक	
ओंवाळीन पालखींत	भाईराया	९५
भाऊबीज करूं	आपण दोघीतीघी	
शाल घेऊं मनाजोगी	भाईरायाला	९६
भाऊबीजेच्या दिवशीं	भाऊ बैसला न्हावून	
चल सखे ओंवाळून	ताईबाई	९७
भाऊबीजेच्या दिवशीं	ओंवाळीन तुला	
जरीचा खण मला	भाईराया	९८
भाऊबीजेच्या दिवशीं	ओंवाळीत जातें	
ताटीं घाला मोत्यें	भाईराया	९९
हात भरला कांकणानें	कान भरला चाफानें	
केलें माहेर भावानें	बहिणीला	१००
माझ्या दारावरून	हरदासी मेळा गेला	
त्यांत मी ओळखीला	भाईराया	१०१
हजाराचा घोडा	बाजारांत उठे वसे	
बहिणीचें घर पुसे	भाईराया	१०२
माझ्या दारावरून	कोण गेला ग सुरंगी	
हातीं रुमाल पंचरंगी	भाईराया	१०३
अंबारीचा हत्ती	रस्त्यानें उठे वसे	
माझा भाईराया	बहिणीचें घर पुसे	१०४

मुंबई शहरांत	गळोगळीं चिरे	
त्यांतून सखा फिरे	भाईराया	१०५
भाऊबीजे कारणें	तुम्ही यावें भाई	
संगें आणा वैनीवाई	उषाताई	१०६
माझ्या दारावरून	टपालवाला येतो	
माझ्या ग भाईरायाचें	खुशालीचें पत्र देतो	१०७
निरोप धाडित्यें	निरोपासरशी चिठ्ठी	
सत्वर यावें भेटी	भाईराया	१०८
दळण मी दळी	काढीतें रवापीठी	
धाडित्यें तुम्हां भेटी	भाईराया	१०९
निरोप धाडीत्यें	निरोपासरसें यावें	
भेटून मला जावें	भाईराया	११०
वाईट हा रस्ता	टाकी लावून फोडावा	
छकडा रंगित पाठवावा	भाईरायाला	१११
नदीच्या पलीकडे	कोणाचे शेंले भाले	
मातृभक्त माझे आले	भाईराज	११२
चांदीच्या घंगाळांत	चंद्र सूर्य डोले	
सखा कचेरींत बोले	भाईराया	११३
काशींतले कागद	आले डब्यांतून	
वाचले सभेंतून	भाईरायानें	११४
माझा आहे भाऊ	शहाणा सुरता	
त्याच्या लौकिकाची वार्ता	चोहींकडे	११५
मोठेमोठे डोळे	हरीण पाडसाचे	
तसे माझ्या राजसाचे	भाईरायाचे	११६
गोड गोड बोले	हंसणें किती गोड	
जगतीं नाहीं जोड	भाईरायाला	११७

हाताचा उदार गुणानें गंभीर	तसा मनाचा खंबीर भाईराया	११८
कुणा ना दुखवील सान्यांना सुखवील	हंसून हांसवील भाईराया	११९
माझा भाईराया आहे मथुरेचा खवा	सर्वांना हवा हवा भाईराया	१२०
दांडपट्टा खेळे घोडा नेई दौडवीत	करी तरवारीचे हात भाईराया	१२१
हत्तीच्या सोंडेवरी तालीमपट्टा खेळे	मोहनमाळा लोळे भाईराया	१२२
हत्तीच्या सोंडेवरी स्वारी निघाली दुपारी	ठेवीली सुपारी भाईरायाची	१२३
माझे दोघे भाऊ अभंग प्रेमरंग	देवळाचे खांव मला ठावे	१२४
माझे दोघे भाऊ देवळीं सरीसे	बिलोरी आरसे लावीयेले	१२५
माझे पांच भाऊ ईश्वरावरी गहूं	ते ग मला बहू वाहीयेले	१२६
माझे पांच भाऊ गिलावा देऊं किती	देवळाच्या भिंती आयुष्याचा	१२७
माझे दोघे भाऊ	मला ते वाणीचे	

टीप— १ वाणीचे म्हणजे नवसाचे; उत्कृष्ट. वाणीचा हुरडा म्हणजे उत्कृष्ट ब्रियाचा, विशिष्ट ज्वारीचा हुरडा.

देवाच्या दारचे	कडुलिंब	१२८
अंगणांत उभा	जन म्हणे राजा	
मी म्हणे भाऊ माझा	आला भेटी	१२९
माझा भाईराया	कसा का असेना	
त्याच्यासाठी प्राणा	टाकीन मी	१३०
माझा भाईराया	मनीं मी आठवीन	
पोटांत सांठवीन	निरंतर	१३१
माझा भाईराया	ओव्यांत गायोन	
हृदयीं स्मरेन	रात्रंदीस	१३२
ध्यानीं मी पाहीन	स्वप्नीं मी पाहीन	
प्रेमाची मी बहीण	भाईरायाची	१३३
बहीणीला भाऊ	एक तरी ग असावा	
पावल्याचा खण	एका रात्रींचा विसांवा	१३४
आवड मला बहू	लुगडें नको घेऊं	
अंतर नको देऊं	भाईराया	१३५
माझे दारावरून	नको जाऊं मुक्यामुकी	
नको घेऊं साडीचोळी	मी रे शब्दाची हो भुकी	१३६
भाऊ चोळी शिवी	शिवी अपुल्या रुमालाची	
धन्य तुझ्या इमानाची	भाईराया	१३७
माझ्या आयुष्याचा	भाईराजा तुला शेला	
उरल्याची चोळी तुला	वयनबाई	१३८
माझ्या आयुष्याची	भाईराया तुला कंठी	

टीप—१ भावांना कडुलिंब म्हटलें आहे. कारण ते नवसाचे. नवसाच्या मुलावर दृष्ट पडूं नये म्हणून मुद्दाम त्याचें नांव भिक्या, धोंड्या असें ठेवतात. परंतु हे कडुलिंब देवाच्या दारचे म्हणजे अमृताहून गोड आहेत.

उरल्याची तुला आंगठी	वैनीबाई	१३९
माझें कीं आयुष्य	कमी करून मारुती	
घाल शंभर पुरतीं	भाईरायाला	१४०
जीवाला देत्यें जीव	जीव देईन आघुला	
चाफा कशानें सुकला	भाईराया	१४१
पिकला अननस	हिरवी त्याची छाया	
बहिणीवर करी माया	भाईराया	१४२
पाऊसपाण्याचें	कोणी येईना जाईना	
माझा निरोप जाईना	भाईराजाला	१४३
ओळी ओळी घर	मोजीत मी गेल्यें	
एक घर विसरल्यें	भाईरायाचें	१४४
दूरदेशीं पेण	कोणी येईना जाईना	
माझा निरोप सांगेना	भाईरायाला	१४५
दूरदेशीं पेण	महिन्याची वाट	
कागदीं तुझी भेट	भाईराया	१४६
चोळी माझी ग फाटली	चिंता नाहीं ग वाटली	
दुसरी पाठवीली	भाईरायांनीं	१४७
चोळी माझी ग फाटली	फाटली फाट जाऊं	
घेणाराचें मन पाहूं	भाईरायाचें	१४८
चोळीयेचो घडी	कुंकवाचीण धाडी	
असें नाहीं पडली पुडी	कुठेंतरी	१४९

टीप— १ भावाकडची चोळी आली, परंतु आंत कुंकवाची पुडी नाहीं हें पाहून सासरचीं माणसें संतापतात. परंतु भावाची बाजू घेऊन बहिण म्हणते “असें नाहीं हो तो करायचा. बहिणीच्या कुंकवाची का त्याला काळजी नाहीं ? पडली असेल पुडी वाटेंत.”

चोळीयेची घडी	कुंकवाची पुडी	
निरोपावीण धाडी	भाईराया	१५०
शब्दांचे निरोप	बोलले संपताती	
मुक्रे निरोप धाडीर्ता	भाईराय	१५१
चोळीयेची घडी	कुंकवाची पुडी	
त्यांतून भाऊ धाडी	अंतरंग	१५२
चोळीयेची घडी	कुंकवाचा मासा	
चोळी जाते दूरदेशा	बहिणीला	१५३
चोळी शिव रे शिंप्या	चोळी शीव पाटावरी	
चोळी जाते घाटावरी	बहिणीला	१५४
चोळी शिव रे शिंप्या	मोर्ती लाव शिवणीला	
चोळी जाते बहिणीला	दूरदेशा	१५५
एकापुढें एक	माझ्या माउलीबाईचे	
भाऊ चालती सोयचि	चौवेजण	१५६
एकापुढें एक	चालती शिवूमिवूं	
नको पापिणी दृष्ट लावूं	भाईरायांना	१५७
माझ्या अंगणांत	चिमण्या पाणी पीती	
बहिणी तोंडें धुती	भाईरायाच्या	१५८
सरलें दळण	उरले पांच गहूं	
आम्ही बहिणी ओंव्या गाऊं	भावंडांना	१५९
माझ्या दारावरून	गाड्या ग धांवती	
वर रुमाल उडती	भाईरायांचे	१६०
दादाराया अप्पाराया	तुम्ही बसा एकीकडे	
दिवाळीचे बांकी तोंडे	मला द्यावे	१६१
दादाराया अप्पाराया	तुम्ही बसा एके ओळी	
दिवाळीची साडी चोळी	मला द्यावी	१६२

दिवाळीचा सण	भाउबीज आनंदाची	
करूं सख्या गोविंदाची	भाईरायाची	१६३
बीजेच्या दिवशीं	माझ्या ताटामध्ये मोती	
ओवाळीन तुझा पति	वयनीबाई	१६४
शेजी ती पुसते	तुला भाऊ ग कितीक	
पृथ्वीचा चंद्र एक	भाईराज	१६५
शेजी ग पुसते	तुला भाऊ कोण कोण	
चंद्रसूर्य दोघे जण	भाईराज	१६६
पड रे पावसा	पिकूं दे दाणापाणी	
भाईरायाला बहीणी	आठवीती	१६७
पाऊस कीं पडे.	मृगा आधीं रोहिणीचा	
भावाआधीं बहिणीचा	संवसार	१६८
माझ्या दारावरन गेला	माझ्या घरीं नाहीं आला	
काय अपमान झाला	भाईरायाचा	१६९
हांका मी मारीत्ये	उभी राहून गल्लीला	
मशीं अबोलां धरीला	भाईरायाने	१७०
माझे दारावरून गेला	कोण गेला पगडीचा	
कळा माझ्या बुगडीचा	भाईराया	१७१
तांबडे पागोट्याचा	पदर लोंबे पाठीवरी	
कंठी शोभे छातीवरी	भाईरायाचे	१७२
सासुरवाडी गेला	सासू पाहे तोंडाकडे	
तुझ्या विड्याला रंग चढे	भाईराया	१७३
माझ्या दारावरन	मुलांचा मेळा गेला	
त्यांत मी ओळखीला	भाईराजा	१७४
माझ्या दारावरन	हळदीकुंकवाचा नंदी गेला	
खडा मारून उभा केला	भाईरायानीं	१७५

दसज्याचा खण	दिवाळीचा रास्ता	
ओंवाळीन तुझ्या कंथा	वैनीवाई	१७६
मानीयला भाऊ	जातीचा मुसलमान	
दिवाळीची चोळी	त्याचा कागदी सलाम	१७७
मानीयला भाऊ	जातीचा मुसलमान	
दिवाळीची चोळी	घरीं आलासे घेऊन	१७८
मानीयला भाऊ	जातीचा मुसलमान	
हस्तीदंती चुडे	मला आलासे घेऊन	१७९
मानीयला भाऊ	जातीचा मुसलमान	
सख्ख्या भावा ग परीस	त्याचें आहे ग इमान	१८०
मानीयला भाऊ	जातीचा मुसलमान	
नका ग त्याला हंसूं	दुःखें जाईल त्याचा प्राण	१८१
दरसाल येई	बहिणीला आठवून	
जातीचा मुसलमान	प्रेमासाठीं	१८२
तुझा माझा भाऊपणा	जगजाहीर नसावा	
लोभ अंतरीं वसावा	भाईराया	१८३
आपण गूज बोलूं	डाळींबीसमान	
तूं भाऊ मी बहीण	जडे नातें	१८४
मानीयला भाऊ	तुला तो काय देतो	
दिवाळीची चोळी	घेऊनीयां घरीं येतो	१८५
माय तों माहेर	बाप तो येऊं जाऊं	
पुढें आणीतील भाऊ	लोकलाजे	१८६
माय तों माहेर	बाप तों माझी सत्ता	
नको बोलूं भाग्यवंता	भाईराया	१८७
गोन्ये भावजयी	नको करूं फुणफुण	
सांगेन तुझे गुण	भाईरायांना	१८८

गोन्ये भावजयी	नको बोलूं रागें फार	
आल्यें मी दिवस चार	माईराला	१८९
वयनीबाई भावजयी	नको बोलूं येग जाग	
माझा पेटाण्याचा नाग	भाईराया	१९०
वयनीबाई भावजयी	नको बोलूं इडीतिडी	
माझी पाटावाची घडी	भाईराया	१९१
वयनीबाई भावजयी	तुझा भांग ग सरसा	
माझा कल्याणी आरसा	भाईराया	१९२
भावजयांमध्ये	वयनीबाई गोरी	
कपाळीं शोभे चिरी	कुंकवाची	१९३
गोरी भावजय	गर्विष्ठ बोलाची	
मला गरज लालाची	भाईरायाची	१९४
वैनीबाई भावजयी	नको उभ्यानें कुंकूं लावूं	
नवसाचा माझा भाऊ	किती सांगूं	१९५
भाऊ ग आपला	वैनीबाई ती लोकांची	
मनें राखारीं दोघांचीं	ताईबाई	१९६
दादाराया बाजारांत	वैनीबाई मारी हांका	
उंची खण घेऊं नका	वन्संवाईना	१९७
गोन्ये भावजयी	किती उर्मट बोलणें	
मन दुखवीशी	भाईरायाचें कोंवळें	१९८
गोन्ये भावजयी	किती बोल अहंतेचे	
फूल कोमेजलें	भाईराय ममतेचे	१९९
गोन्ये भावजयी	किती बोल ग रागाचे	
फूल कोमेजलें	देवा शिवा शंकराचें	२००
गोन्ये भावजयी	नको बोलूं टाकामेकी	
हलुवार भाईराया	चंद्र कोमेजे एकाकी	२०१

भाऊ ग म्हणती	आल्या बहीणी भेटाया	
भावजया ग म्हणती	आल्या नणंदा लुटाया	२०२
भाऊ ग म्हणती	बहिणीला द्यावा पाट	
भावजया ग म्हणती	धरा नणंदा अपुली वाट	२०३
भाऊ ग म्हणती	बहिणीची घाल वेणी	
भावजया ग म्हणती	उंदरानें नेली फणी	२०४
भाऊ म्हणे ग बहिणी	बहिणी येई ग घरांत	
भावजय रागें म्हणें	बऱ्या आहेत उंबऱ्यांत	२०५
भाऊ ग म्हणती	बहिणीची भरा ओटी	
भावजया ग म्हणती	उंदरानें नेली वाटी	२०६
भाऊ ग म्हणती	बहिणीची भरा ओटी	
भावजया ग म्हणती	गहूं जमिनीच्या पोटीं	२०७
भाऊ म्हणे चोळी शिवी	भावजय दे ना दोरा	
नको हो वैनीवाई	चोळीचा तो काय तोरा	२०८
भाऊ चोळी शिवी	भावजय डोळे मोडी	
नको हो वैनीवाई	चोळीची ती काय गोडी	२०९
पिकलेलें लिंबू	झाडाला तोलेना	
गर्व झालेली बोलना	वैनीवाई	२१०
माउलीची माया	काय करील भावजयी	
पाण्यावीण जाईजुई	सुकतील	२११
आईबापांच्या राज्यांत	खाल्या दुधावरच्या सायी	
भावजयांच्या राज्यांत	ताक घेण्या सत्ता नाही	२१२
अति प्रीत बहु	प्रीतीचीं दोघेंजण	
विडा रंगे कातावीण	भाईरायाचा	२१३
कपाळीचें कुंकू	करितें ढळढळा	
तुला लक्षुमीची कळा	वैनीवाई	२१४

कपाळीचें कुंकू	घामानें भिजलें	
तुझें दैव ग चांगलें	वैनीबाई	२१५
वडील भावजय	आईच्या समान	
पित्याचा तुला मान	भाईराया	२१६
दसरा दिवाळी	वरसाचे दोन सण	
नको करूं माझ्यावीण	वैनीबाई	२१७
भाईरायाच्या शजारीं	नये राहू ग वयनी	
कांपतील साऱ्या मनीं	भावजया	२१८
वैनीबाई भावजयी	तुझी रात्र गे सोयरी	
कोंबडा परी वैरी	आरवला	२१९
आमच्या वैनीबाई	गंगाबाई कोठें गेल्या	
उन्हानें कोमेजल्या	जाईजुई	२२०
भावजयांमध्ये	वैनीबाई रंभा	
सोन्याचा तुळंबा	भाईराया	२२१
नार्कीची ग नथ	खाली बसं ग पाहूं दे	
वज्रटीक ग लावूं दे	वैनीबाई	२२२
भाऊ माझे गोरे	आम्ही बहिणी सांवळ्या	
मखमाली त्या पींवळ्या	भावजया	२२३
भावजयांमध्ये	वैनीबाई शांत	
भाऊ माझे सूर्यकांत	उगवले	२२४
चैत्रमासीच्या	रांगोळ्या प्रकाराच्या	
नणंदा झणकांच्याच्या	वन्सबाई	२२५
नणंदा वन्सबाई	आपुला मान घ्यावा	
आशीर्वाद मला द्यावा	चुड्यांचा	२२६
भावा ग परीस	भावजय फार भली	
कोणा अशीलाची केली	वैनीबाई	२२७

भावा ग परीस	भावजय ग रतन	
सोन्याच्या कारणें	चिंधि करावी जतन	२२८
वळवाचा पाऊस	पडून ओसरला	
भावाला झाल्या लेकी	मग बहीण विसरला	२२९
आम्ही चारी बहीणी	चार डोंगरांच्या आड	
माझ्या भाईराया	खुशालीचें पत्र धाड	२३०
आम्ही चौघी बहिणी	चारी गांवींच्या चिमण्या	
सख्या भाईराया	आम्ही घटकेच्या पाहुण्या	२३१
आम्ही तिघी बहिणी	आम्ही आपुल्या आईच्या	
कळ्या फुलती जाईच्या	बागेमध्ये	२३२
चांदांत चांदणी	मृगांत रोहिणी	
तशा तुझ्या रे बहिणी	भाईराया	२३३
अहेवा मरण	सोमवारीं आलें	
भाऊ म्हणती सोनें झालें	बहिणीचें	२३४
अहेवा मरणाचा	आहे मला वांटा	
चोळी पातळ कर सांठा	भाईराया	२३५
जीव जरी गेला	कुडी ठेवावी झांकून	
येईल सर्वही टाकून	भाईराया	२३६
जीव माझा गेला	जर काळोख्या रे रात्री	
सख्या लाव चंद्रज्योती	भाईराया	२३७
संसारीं असती	उदंड नातींगोतीं	
निराळीं पडती	बहीणभाऊ	२३८
संसारीं कितीक	असती नातींगोतीं	
मोलाचीं माणिकमोतीं	बहीणभाऊ	२३९
जन्मून जन्मून	संसारांत यावें	
प्रेम तें चाखावें	बहीणभावाचें	२४०
स्त्रीजी... ३		

बहीण भावंडांचें प्रेम अमृताहुन उत्तम भावा ग बहिणीच्या गंगेच्या पाण्यापरी भावा ग बहिणीच्या लाभेल ज्याला जोड भावां ग बहिणीचें कळे एका हृदयातें बहीण भावांच्या द्यावी कोणती उपमा बहीणभावांचें अपुरे होती शब्द	निर्मळ अनुपम संसारान्त प्रेमाला नाहीं सरी पवित्रता प्रेमाला नाहीं तोड धन्यधन्य किती गोड असे नातें ज्याच्या त्याच्या प्रेमाला नाहीं सीमा जगत्रयीं प्रेम तें शुद्धबुद्ध वर्णनाला	२४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६
---	---	--

प्रकरण २ रें

मायलेकरे- रसपरिचय

तान्हे बाळाच्या सैबधींच्या शेंकडों ओंव्या आहेत. या ओंव्यांतून अपार वत्सलता आहे. या ओंव्यांतील काव्यशक्ति उच्च दर्जाची आहे. कांहीं कांहीं ओंव्या वाचून व्यास वाल्मीकि, कालीदास भवभूति, यांनीं हि माना डोलवाव्या. या प्रकरणांत मुलगा अगदीं लहान आहे तोंपासून तो शाळेंत जाऊं लागतो, त्याची मुंज वगैरे होते, तेथपर्यंतच्या ओंव्या दिल्या आहेत. शक्य तों ओंव्यांत क्रम आणण्याची खटपट केली आहे. परंतु अनेक ओंव्या पुढेंमागेंहि झाल्या आहेत. सर्व ओंव्यांचा क्रम सांभाळणें कठिण असतें. कारण या ओंव्या स्फुट आहेत. अनेक ठिकाणीं एकेक गोळा केलेल्या आहेत. स्त्रियांनीं हि निरनिराळ्या प्रसंगीं निरनिराळ्या स्थळीं काळीं त्या रचलेल्या आहेत. रचलेल्या म्हणण्यापेक्षां त्यांच्या तोंडून सहज हे मंगल बालवेद, या मधुर श्रुति बाहेर पडल्या. खरो-खरच या ओंव्यांत मला एक प्रकारची दिव्यता दिसून येते. त्यांतील माधुर्याला तर सीमाच नाही. या मजबरोबर. मी दाखवतों त्यांतील रमणीयता, चाखवतों मधुरता.

तान्हेबाळ जन्माला येणें म्हणजे केवढी मंगल गोष्ट. ईश्वराला मानव जातीची आशा आहे याची ती खूण. संसाराला सुंदरता देणारी, कोमलता देणारी ती वस्तु. माता म्हणते:

माझे तान्हे बाळ
अमृताचें फळ
तान्हिया रे बाळा
संसाराची पूर्ती
तान्हे हें जन्मलें
आनंदां बुडालें

देवाचें मंगल
संसाराचें ॥
मंगलाच्या मूर्ति
तुझ्यामुळें ॥
भाग्य ग उदेलें
सारें जग ॥

मातेलाच तान्ह्या बाळाच्या जन्माचा आनंद आहे असें नाही, तर सर्व जगाला त्याचा आनंद आहे. तान्हे बाळ जन्माला आलें. पाळणा बांधला. माहेराहून मामा पाळणा पाठवतो:

पालख पाळणा
मामानें धाडिला

मोत्यांनीं विणीला
तान्हे वाळा ॥

या पाळण्याला माऊली नटवते. त्याच्यावर खेळणीं बांधते. पाळण्यांत तिचें रत्न असतें:

पाळण्याच्या वरी
नक्षत्र लेंकरूं
पाळण्याच्या वरी
गोड रूप तान्हेयाचें

विचित्र पांखरूं
तान्हे बाळ ॥
खेळणें कागदाचें
राजसाचें ॥

पाळण्यांतील गोड नक्षत्रासारख्या मुलाला पाहून सर्वांना मोह पडतो. येणारा जाणारा पाळण्यांत डोकावतो व झोंका देतो.

रंगीत पाळणा
येतां जाता मुली

बांधला बहालीं
हालवीती ॥

त्या पाळण्याचें मातेला कौतुक वाटतें. तो पाळणा तिच्या मुलाला वाढवीत असतो. त्या पाळण्याच्या त्या दोऱ्या तिला मोत्याचे सर वाटतात.

पाळण्याचे दोरे
शोभिवंत घर

जसे मोतियांचे सर
पाळण्यानें ॥

ज्या घरांत पाळणा नाही तें शून्य घर. दिव्यांत वात, शिंपल्यांत मोती,

शाडाला फूलफळ, तसें घराला मूल. पाळण्यांत बाळालां निजवतांना आंथ-
रुणसुद्धां किती छान केलेलें असतें:

आंथरुण केले

निजवितें तुला

आंथरुण केले

सख्या गोजिन्याचें

बाळासाठीं केली

बाळाचें सारें आधीं

पांघरुण शेला

तान्हे बाळा ॥

जाईमोगन्याचें

अंग मऊ ॥

चिमणीशी गादी

कवतूक ॥

अशा पाळण्यांत बाळ निजतें. एकटें तान्हे बाळ पाळण्यांत असतें. आई
कामधंदा करीत असते. बाळाला कोण सांभाळील, पाळण्याकडे कोण पाहील ?
आई म्हणते:

निज रे बाळका

तुला रक्षण जानकी

आपुल्या पालखीं

रघुनाथ ॥

पाळणा म्हणजे जणुं देवाची मांडी. रामराया तुझे रक्षण करील. नीज हो
बाळ. सीतामाई तुला सांभाळील.

पहांटेची वेळ असावी. आई उठते. परंतु बाळ रडतें. माता म्हणते “नको
रे उठूं सकाळीं. सासूबाई रागावतील. ही कामाची हो राजा वेळ. आईची
फजीती नको करूसः ”

सकाळच्या वेळीं

नको रडूं रे गोविंदा

निज रे राजसा

येतील ओरडत

किती असे कामधंदा

तान्हे बाळा ॥

नको रडूं उजाडत

सासूबाई ॥

बाळाला आईची दया येते. तो झोंपल्यासारखें करतो. आई पाळण्यांत
डोकावते तों खुदकन् हंसतो लबाडः

मला वाटे बाळ

जाऊन बघतें

आहे पालखीं निजलें

तोंच खुदकन् हांसलें ॥

उघडून डोळे
होते तान्हुलें खेळत

पाय घालून तोंडांत
पाळण्यांत ॥

असें हें गोरें गोमटें आईचें बाळ. त्याला माउली किती जपते. तिला वाटतें याला दृष्ट झाली. दृष्टीच्या ओंव्या किती तरी आहेत: बाळ दिसतें सुंदर. कां नाहीं दृष्ट पडणार ?

तान्ह्या रे तान्हीका
तुझ्या रे श्रीमुखा
दृष्ट मी काढूं किती
गोरेपणा जपूं किती

बाळा रे माणीका
निंबलोग ॥
मीठमोहच्या काळी माती
तान्हेबाळाच्या ॥

बाळाचें गोरेपण—म्हणून दृष्ट पडते. हें गोरेपण कसें लपवायचें ? मुलाकडे कोणी टक लावून पाहूं लागलें कीं मातेच्या हृदयाचें पाणी पाणी होतें:

नका बाळांकडे
चित्ताला लागे धका

असे पाहूं टकामका
माउलीच्या ॥

बाप मुलाला घेऊन सभेमध्ये गेला. तेथल्या लोकांची दृष्ट लागली बाळाला:

माळ्याला ताकीद
तान्ह्याबाळा दृष्ट झाली

विसबंदाच्या रोपाची
सभेमधल्या लोकांची ॥

विसबंदीच्या पाह्यानें दृष्ट काढतात. विसबंद म्हणजे मेंदी. दृष्टीचें विष बंद करणारा वेल. कोणी जर विचारलें उगीच कां शंका घेता दृष्ट पडली म्हणून, तर आई म्हणते हातांतल्या मनगट्या बघा सैल झाल्या:

कोणें दृष्ट केली
विंदुलीं मनगट्या

तान्हेबाळा सोनटक्या
सैल झाल्या ॥

बाळाला सोनटका म्हटलें आहे. सोनटक्याचें फूल अति सुकुमार व सुवासिक असतें. तें क्षणांत कोमेजतें. कांहीं कांहीं दृष्टीच्या ओंव्या वाचा:

हात रे कुतऱ्या
तान्हे बाळाच्या काजळा

छूत रे मांजरा
दृष्ट पडे ॥

जळो जळो दृष्ट
बाळ माझें फुलावाणी

मीठाचें झालें पाणी
कोमेजलें ॥

तान्हेबाळाच्या रूपाचें वर्णन करतां करतां महाकाव्य जन्माला आलें आहे. वामन पंडितांची स्वभावोक्ति येथें फिक्री पडेल. तें पांडित्य मातेच्या वात्सल्यांतून उत्पन्न झालेल्या प्रतिभेपुढें काळवंडेल. मुलाला नवीन दांत आलेले असावेत. त्याला उपमा डाळिंबाच्या दाण्यांची आहे. लाल हिरड्यांतून ते लहान पांढरे दांत बाहेर येत असतात:

तान्हियाचे दांत
खेळविते कौतुकानें
तान्हियाचे दांत
हांसतां पडे खळी

जसे डाळिंबाचे दाणे
उषाताई ॥
जशी मोतियांची ओळी
गोड गाली ॥

परंतु या वर्णनापेक्षांहि ही खालील ओवी पहा:

पेरा झाला रानांतून
तसें हंसें माझें तान्हें

मोड काढी वरी मान
पाळण्यांत ॥

शेतांतून अंकुर नुकतेच वर येत असावेत, तसे बाळाचे नवीन चिमणे दांत त्याच्या हंसण्यातून प्रगट होतात. किती सहृदय व समर्पक दृष्टान्त !

आणि मुलाच्या गालांचें वर्णन ऐका:

गोन्या गालांवर
गोड हंसशी गुलामा
रुप्याच्या वार्टींत
तसे राजसाचे गाल

लाल शोभतो मुलामा
तान्हेबाळा ॥
ठेवाचें लाल फूल
तान्हेयाचे ॥

किती सुंदर उत्प्रेक्षा ! तान्हे बाळाचें आणखी थोडें वर्णन वाचूं या:—

कुरळ्या केसांचा
लाडका आईचा
मोठे मोठे डोळे
गाल गोरे लालबुंद

विरळ दातांचा
तान्हेबाळ ॥
भिवया लांबरुंद
राजसाचे ॥

तान्हिया रे बाळा
गोंडस तुझ्या मुठी

गोड तुझी हनुवटी
नाचवीशी

असें हें बाळ घरांत वाढत असतें. चंद्राच्या कोरेप्रमाणें वाढतें:
चंद्राची वाढे कला तसें बाळाचें बाळसें
लावण्या उणें नसें अणुमात्र ॥

आई त्याला वाढवीत असते. त्याला न्हाऊंमाखूं घालीत असते. ही एक अमर ओंवी वाचा:

माझे तान्हें बाळ
त्याचें पाणी जाई

हळदीनें न्हाई
शेवंतीला ॥

ध्वनि म्हणजे सूचकता हा काव्याचा आत्मा मानतात. ती सूचकता किती सुंदरतेनें वरील ओंवीत प्रकट झाली आहे ! शेवंतीला गोड पिवळीं फुलें कां येतात ? माझ्या तान्हेबाळाच्या न्हाणाचें पाणी तिला मिळतें म्हणून. त्याच्या अंगाची हळद पाण्याबरोबर जाते. त्यांतून हीं फुलें फुलतात. बाळाच्या सौंदर्याचें याहून कोणतें वर्णन अधिक असूं शकेल ? देवाच्या कृपाकटाक्षानें भाग्यें येतात. बाळाच्या न्हाणाच्या पाण्यानें शेवंती बहरतात.

मूल आधींच सुंदर असावें. त्यांत त्याला अलंकार घातले म्हणजे तर सौंदर्याला पूरच येतो:

तान्हिया रे बाळा
गळ्यांत बांधीजे
गळ्यांत हांसोळी
मूर्ति साजिरी गोजीरी

तुला काय साजे
वाघनख ॥
कमरे सांखळी
तान्हे बाळाची ॥

परंतु श्रीमंत माताच आपल्या लेंकरांला असें सजवील. गरीब आईनें काय करावें ? गरीब आई काय म्हणते पहा:

श्रीमंतीचा डौल
सोनेरी चंद्रकोर

तुझा बाइ पुरे कर
माझे बाळ ॥

माझ्या ग बाळाला
कोंवळ्या लावण्या

नको हो दागिना
पूर आला ॥

सोनेरी चंद्रकोर, ती का आणवी सजवायची ? “ कोंवळें लावण्य ” हा शब्दप्रयोग किती रसमय आहे नाही ?

गरीब माता आपल्या अश्रूंच्या हारांनीं बाळाला सजवील, प्रेमानें रंगवील:

गरीब माउली
प्रेमानें रंगवील
आंसवांची माळा
गरीब माउलीचें

काय मुला लेववील
राजसाला ॥
गळां घालील बाळाचे
काय दुजें ॥

श्रीमंतांच्या बायका दागदागीने अंगावर घालून जातील. गरीब आईनें काय करावें ?

सखिया लेणें लेती
आपण दाखवूं

आपुले हारदोरे
आपुलें बाळ गोरे ॥

ही ओंवी ऐकून मी नाचलों. श्रीमंत भैत्रिणींनीं ते मोत्यांचे हार — ते दोरे — गळ्यांत बांधले. मजजवळ तसले सोनेरी दोरे नाहीत. असली श्रीमंती मला जगाला दाखवता नाही येणार. परंतु मजजवळ एक वस्तु आहे. एक अमोल अलंकार आहे. माझें हें गोरे गोमटें बाळ, हाच माझा दागिना. ही माझी संपत्ति. ही मी जगाला दाखवीन व स्वतःला धन्य मानीन.

तान्हे बाळ वाढतें, मोठें होतें. तें रांगूं लागतें, हिंडूं फिरूं लागतें:

रांगुनी खेलुनी
सोन्याचा ढीग दिसे

बाळ उबऱ्यांत बसे
तान्हेबाळ ॥

उबऱ्यांत बसलेलें मूल आईला सोन्याची रास वाटते. इंग्रजांत “ सिलास मार्नर ” म्हणून जगत्प्रसिद्ध कादंबरी आहे. तो सिलास एकटा असतो. एके दिवशीं पहाटेच्या वेळीं त्याच्या दारांत एक लहान मूल ठेवलेलें आढळून येतें. सिलास म्हणतो “ सोनें, माझें सोनें. ” हें सोनें निर्जीव नाही.

हांसतें खेळतें सोनें आहे. बाळ रांगूं फिरूं लागला म्हणजे आईला आनंद होतो व काळजीहि वाटते. त्याच्या गुढ्यांना खडे बोंचतील, रांगत कोठें दूर जाईल असें भय वाटतें:

अंगणीचे खडे
रांगतो गुढ्यानें
शेजारणीबाई

बाळ माझे ग रांगतें

मी ग लोटीतें नित्यानें
गोपूबाळ ॥

दाट घाली सडा

त्याला दुपेल हो खडा ॥

रांगणारा बाळ चालूं लागतो. त्याला पाय फुटतात, पंख फुटतात. तो तांदूळ उडवतो, फुलें कुसकुरतो, पाणी सांडतो, पीठ उडवतो. मातेला आवरतां आवरत नाहीं. शेजारीं जातो व खोड्या करतो. शेजी रागावते:

दळणाची पाटी
हिंडतें चोंहीकडे
शेजारिणी बाई
अचपळ माझा हिरा

ठेवूं मी कोणीकडे
तान्हेबाळ ॥

आटप मोगरा

गोपूबाळ ॥

एकादे वेळीं शेजी रागावते व शिव्या देते. मातेची तगमग होते. ती शेजीच्या पायां पडते:

पुरे कर शेजीबाई
आहेत तुझीं मुलें
चुकलें माझे बाळ
पुरे कर शेजीबाई

किती मी क्षमा मागूं
तुला मी काय सांगूं ॥
तुझ्या किती पायां लागूं
आपण प्रेमानें ग वागूं ॥

तुलाहि मुलें आहेत. तुझे मातृहृदय आहे. असें आई शेजीला म्हणते. याहून आणखी बुद्धिवाद कोणता ? शेजीनें तरीहि तोंडाचा पट्टा सुरूच ठेवला तर माता म्हणते:

शेजीनें वाहिली
पुष्पपूजा झाली

शिव्यांची लाखोली
बाळराजा ॥

शेजीनें दिली शिवी
आयुष्याची तुला ओंवी
शेजीनें दिली शिवी
कळी मी मानीली

लागली माझ्या जीवीं
तान्हेबाळा ॥
वेंचून घेतली
जाईजुईची ॥

शेजीच्या ओंव्या म्हणजे बाळाला “ शताउक्षी ” म्हणणारे आशीर्वादच आहेत असें थोर समाधान माता स्वतःचें करून घेते.

बाळाच्या कामांत मातेचा सारा वेळ जातो. त्याला आंगडें टोपडें शिवायचें, बाळकडूं घालायचें, त्याच्या टोपीला गोंडे लावायचे, त्याला न्हाऊंमाखूं घालायचें, काजळ तीट लावायची अशी या बालब्रह्माची सेवा करून माता मुक्त होते. ती सारें विसरते:

शेजी आली घरा
तुझ्या कामांत गुंतल्यें

बैस म्हणाया चुकल्यें
तान्हेबाळा ॥

बाळसुद्धां नाना हट्ट घेतो. त्याला नाना खेळणीं हर्वांत, सारें हवें. तो खेळणीं हरवतो. तीं शोधावीं लागतात. गायीच्या गोठ्यांत बाळार्ची खेळणीं पडतात. वांसरांजवळ तो खेळतो. तेथें खेळणीं विसरतो.

गायीच्या गोठ्यांत
तेथें तुझी चेंडूफळी

सर्पाची वेटाळी
गोपूबाळा ॥

आतां ती चेंडूफळी कशी आणायची ? परंतु बाळाच्या हट्टापुढें काय ?

आणली चेंडूफळी
सर्प मुले सर्पपण

सर्पाच्या जवळून
मातेसाठीं ॥

मुलाच्या प्रेमासाठीं माता आली. तिला का साप चावेल ? कधीं गोठ्यांत वाघ बसलेला असावा. तेथें मुलासाठीं मातेला जावें लागतें:

गायीच्या गोठ्यांत
शंष दणाणला

वाघ हंबरला
पाताळांत ॥

वाघाच्या डरकाळीनें पाताळांतला शेषहि घाबरला. माउलीला तें गायीचें

हंवरणेंच वाटतें. गायीच्या गोठ्यांतील वाघ तिला क्रूर वाटत नाही. बाळाच्या प्रेमानें रंगलेली तिची सारी सृष्टी.

हटी बाळानें नाना छंद घ्यावे. त्याची समजूत घालतां घालतां आईला पुरेसें होतें:

छंदकर बाळ

नको असा हट्ट घेऊं

छंदकर बाळ

चंद्रमा मागे हातीं

छंदाला काय देऊं

तान्हेबाळा ॥

छंद घेतलासे रात्रीं

खेळावया ॥

मुलगा खेळत असला म्हणजे मातेला आनंद असतो. परंतु तिन्हीसांजा झाल्या म्हणजे ती त्याला शोधूं लागते. त्याला ती हांका मारते. त्याच्या कर्मेतल्या घागऱ्यांचा नाद ऐकते:

घागऱ्या घुळघुळ

खेळतो प्राणसखा

घागऱ्यांचा नाद

खेळतो वृंदावनीं

दणाणला सोपा

गोपूबाळ ॥

पडतो माझ्या कार्नीं

गोपूबाळ ॥

माजघर दणाणून सोडणारा बाळ बाहेर जातो. आई हाकां मारून कानोसा घेते:

बाळ खेळूं जाई

घरीं माउलीये

वडासाउलीये

साद घाली ॥

गायी गोठ्यांत येऊन वांसरांना चाटतात. पक्षी घरट्यांत जाऊन पिलांना भेटतात. परंतु आईचा बाळ कोठें आहे:

किती हांका मारूं

चंद्र कोणाच्या वाड्यांत

उभी राहुनी दारांत

गोपूबाळ ॥

दिवे लागले. वरतीं देवाचा चंद्र उगवला. परंतु माता म्हणते माझा चंद्र कोठें आहे ? शेवटीं बाळ येतो. परंतु त्याला खेळणें पुरें वाटत नाही. आई म्हणते:

तिन्हीसांजा झाल्या
वाटे वेगळा तूं खेळ

गुरांवासरांची वेळ
गोपूबाळा ॥

खेड्यांत सायंकाळीं पहावें. गुरांची गर्दी असते. रानांतून गायीगुरें परत येत असतात. म्हणून अजून खेळायचेंच असेल तर वाटेंत तरी खेळूं नको असें आई सांगत आहे.

तान्हेबाळाच्या ओंव्यांत सारी सृष्टि ओतलेली आहे. गाय व तिचें वासरूं; माय आणि तिचें लेंकरूं. गायीच्या ओंव्या किती गोड आहेत:

ये ग तूं ग गायी
तान्हेबाळाला म्हणून
गायी ग चरती
तान्हेबाळाला नीरसें
गायी ग चरती
दुधाच्या चारी धारा
गायीचा ग गोव्हा
वाडा शोभीवंत दिसे

चरून वरून
दूध पाजूं ॥
कोंवळीं कर्गीसें
दूध पाजूं ॥
कोंवळा ग चारा
वासरांना ॥
मांडी वाळूनीयां बसे
तान्हेबाळानें ॥

आई मुलाला भरवते तेव्हां गायी म्हशी, चिमण्या कावळे, फुलेंपानें सारें दाखवीत असते:

अंगणांत गाय
गोड घांस खाय
बघ रे चिमणी
म्हणते तुला जेव

दाखवीते माय
तान्हेबाळ ॥
करीते चींव चींव
तान्हेबाळा ॥

लहान मुलाबरोबर सारी सृष्टि बोलते, सारि सृष्टि खेळते. गांधीसेवासंवाचे थोर अध्यक्ष श्रीकिशोरलालभाई मश्रूवाला यांनी “केळवणीना पाया” शिक्षणाचा पाया म्हणून ग्रंथ लिहिला आहे. त्यांत त्यांनीं इसापनीति वगैरे गोष्टी सत्याच्या दृष्टीनें अव्हेरिल्या आहेत. ते म्हणतात “कुत्रा का बोलतो, घार का बोलते ?” होय. लहान मुलांजवळ चराचर बोलतें. इसापच्या गोष्टींचा यांतच तर मोठे-

पणा आहे. माणूस मोठा झाला म्हणजे त्याला माणसाचीच भाषा फक्त थोडी फार समजते. त्याची दृष्टि मर्यादित होते. तसें मुलाचें नाहीं. सारें चैतन्य त्याच्याजवळ हंसतें बोलतें:

माझ्या अंगणांत

बाळाला खेळणीं

माझ्या अंगणांत

बाळाला हांका मारी

नाचते चिमणी

देवाजीचीं ॥

कावळा का का करी

खेळायाला ॥

रवीन्द्रनाथांच्या “ शिशु ” या काव्यांत देवानें आकाशांतील रंग, झाडावरचीं फुलेंफुलें हें सारें आपल्या या लेकरांसाठीं दिलें आहे अशी कल्पना आहे. ते म्हणतात “ आई आपल्या मुलाला रंगीत खेळणीं देते. तें पाहून आकाशांत सुंदर रंग कां हें आज मला समजलें. ” रवीन्द्रनाथांची ही कल्पना स्त्रियांनीं या ओंव्यांत ओतली आहे. माता म्हणते “ हीं पांखरें म्हणजे देवाघरचीं बाळासाठीं पाठविलेलीं खेळणीं. ”

परंतु लहान बाळ केवळ कावळे चिमण्या वांसरें या निष्पाप प्राण्यांजवळच का खेळतो ? नाहीं. तो सापाजवळ सुद्धां खेळतो. विंचवाजवळ बसतो. लहान मुलाचा सर्वांवर विश्वास:

माझ्या अंगणांत

त्याच्या संगें खेळे

पांचफणी नाग डोले

तान्हे बाळ ॥

माता येऊन पाहाते तों पांचफणांच्या सापाजवळ हा बाळकृष्ण खेळत आहे. हजारों फणांचा नाग आला तरीहि त्याच्याशीं बाळ खेळेल.

अंगणांत कावळ्यांची गर्दी व्हावी, का का का का करित असावेत. आई त्यांना म्हणते “ कावळ्यांनो कशाला हांका मारतां ? आज बाळाला बरें नाहीं हो. ”

माझ्या अंगणांत

बाळाला माझ्या सर्दी

कावळ्यांची गर्दी

सांगा त्यांना ॥

घरीं मामा आलेला असतो. आई म्हणते “ मामा, भाच्याला खेळव, हिंडव. त्याला नाना फुलें दाखव पांखरें दाखव. ”

असा हा खेळकर बाळ कधीं खोड्या करतो. त्याच्या हातून चूक होते. लोक नांवे ठेवतात म्हणून बाळ रडतो. आईचें हृदय गर्हिवरतें:

टोंचून बोलती

परके चटाचटा

बाळाच्या डोळ्यांना

पाणी येई पटापटा ॥

इवलासा गुन्हा

किती बाळाला बोलती

मेरु मोहरीचा करिती

लोक मेले ॥

तसेंच मातींत वगैरे मळून जर बाळ आलें तर सारे रागावतात. परंतु भूमातेच्या मांडीवर लोळून आलेलें बाळ आईला अधिकच गोड वाटतें:

मातीनें मढलें

मांडीये चढलें

मायेनं मानीलें

मोक्षसुख ॥

ही ओवी किती सहृदय आहे ! कालिदासाचा

“ धन्यास्तदंगरजसा मलिनी भवन्ति ॥

हा चरणहि येथें मागें पडतो. मुलाच्या अंगाला लागलेली माती पाहून माता काय म्हणते ऐका:

माती का लागली

माती ना तो रे बुका

चुंबीन तुझ्या मुखा

तान्हेबाळा ॥

माती का लागली

तिची झाली रे कस्तुरी

सोन्याच्या शरीरीं

तुझ्या बाळा ॥

तुझ्या अंगाला माती लागली कीं तिचा पवित्र पंढरपुरचा बुका होतो. तुझ्या अंगाला माती लागली कीं ती पृथ्वीमोल कस्तुरी होते. लहान मुलाचें याहून कौतुक जगाच्या वाङ्मयांत क्वचित्च कोठें केलेलें असेल ? ज्या मातांनीं हें अमर वाङ्मय अज्ञात राहून, जगासाठीं म्हणून नव्हे, बाजारांत मांडण्यासाठीं म्हणून नव्हे, तर स्वतःच्या आनंदासाठीं सहज निर्मिलें व घोघर दर-वळून ठेवलें, त्यांना कोण भक्तिभावानें व निरहंकारपणें प्रणाम करणार नाही ?

लहान बाळ उठतो लौकर परंतु रात्री झोंपत नाहीं लौकर. सकाळीं सूर्य वर आला, पांखरें किलबिल करूं लागलीं, फुलें फुललीं कीं उठलाच राजा:

पांखरें उडती

फुलतात फुलें

उठतात मुलें

उजाडत ॥

सूर्य उगवला

कमळें फुललीं

बाळें उघडिली

निजदृष्टी ॥

आईला सकाळीं कामधंदा, म्हणून ती त्याला नीज नीज म्हणते:

झोंप रे अजून

कशाला उठशी

कोणी म्हणेल आळशी

म्हणूनी का ॥

परंतु रात्री मात्र लौकर झोंपत नाहीं:

झाली आतां रात्र

झोंप म्हणे आई

चंद्र कां वर येई

माउलीये ॥

झाली आतां रात्र

झोंप रे माझ्या तान्ह्या

नाचती चांदण्या

माउलीये ॥

चंद्र झोंपत नाहीं, चांदण्या चमचम करित आहेत, मग मीच कां झोंपावें अशी शंका हा लबाड घेतो. आईला अनेक प्रश्न विचारतो. संध्याकाळ झाली म्हणजे कोऱ्हे कुईकुई करूं लागतात. कोंकणात तर अगदीं घराजवळ ही कोऱ्हे-कुई ऐकू येते. बाळ विचारतो आई, कां ग हे कोऱ्हे ओरडतात ? ”

कोऱ्हे-कुईकुई

कां ग आई सांग मशीं

थंडी पडेल हो भारी

बाळ घ्यावा म्हणती कुशीं ॥

कृती सहृदय उत्तर. “ आज थंडी पडेल, बाळाला कुशींत घ्या ” असें कोऱ्हे सांगत आहेत असें मातेला वाटतें. बाळ विचारतो “ आई, हे हजारों काजवे झाडांवर कां ग लुकलुक करतात ? आईचें उत्तर वाचा व नाचा:

कां ग झाडांवर

आई काजवे नाचती

तुला ओवाळती

झाडेंमाडें ॥

वनदेवता बाळाला जणुं हजारों नीरांजनें लावून ओंवाळीत आहे ! आणखी कल्पना पहा:

काजवे फुलले

पहाया श्रीमुख

वनदेवतांचे

बघाया माझे बाळ

फुलले लाखलाख

तान्हेबाळाचें ॥

काजवे जणुं डोळे

त्यांनीं रात्रीं उघडीले ॥

आकाशात हे तारे कां ग चमचम करतात ? या बाळाच्या प्रश्नाला आई उत्तर देते:

आकाशांत तारे

तुझीं राजा स्तोत्रें गातीं

आकाशांत तारे

संगीत गाणीं गातीं

काय आई म्हणताती

अखंडीत ॥

त्याचे आठ कां हालती

तुला बाळा

तारे थरथरत असतात, त्यावर त्यांचे ओठ हलत आहेत, ते गाणीं गात आहेत, तुझीं स्तोत्रें गात आहेत अशी ही मनोहर उत्प्रेक्षा केलेली आहे:

बाळाची ही एक शंका ऐका:

थुई थुई उडे

तुझ्यामुळें उचंबळे

कां ग कारंजें उसळे

तान्हेबाळा ॥

चंद्राला पाहून समुद्र उचंबळतो. परंतु माझ्या बाळाचा मुखचंद्र पाहून दगडी कारंजीहि उचंबळली व सारखी उडुं लागली !

बाळाचे प्रश्न कधीं कधीं निराळेच असतात. बायका नवऱ्यासाठीं गादी घालतील, परंतु स्वतःसाठीं साधेंच आंथरण करतात. बाळ विचारतो:

आई गादी कोणा

गादी तुझ्या जन्मदात्या

गादीवर आपण निजू

वेडा कुठला म्हणे आई

साधें अंथरण कोणा

साधें मला माझ्या तान्ह्या ॥

बाप्पाजी निजो खालीं

हळूच थापट मारी गालीं ॥

बाळ विचारतो “ आई, तूं मारीत नाहीस. बाबा कां मारतात ? ”

आई तूं मुका घेशी
पुत्र होवो वाचस्पती
आई तूं मायेची
लेकानें व्हावें थोर

बाबा कां बोलताती
म्हणूनीयां ॥
बाबा कां कठोर
म्हणूनीयां ॥

पित्याचा मोठेपणा मुलाच्या मनावर माता ठसवीत आहे. तिरुक्कुरल अथवा तामीळ वेद म्हणून एक प्रसिद्ध तामीळ ग्रंथ आहे. त्यांत म्हटलें आहे “ बापाची पुत्रासंबंधी इच्छा काय असते ? तूं कोणाचा मुलगा असें सभैत पंडितांनीं कौतुकानें मुलाला विचारारवें अशी असते. ”

मुलानें शहाणें व्हावें, विद्वान् व्हावें असें बापाला वाटतें. पित्याची इच्छा पूर्ण कर असें माता त्याला सांगत असते. पाहुणे वगैरे घरीं आले तर त्यांना श्लोक म्हणून दाखव, त्यांची शाबासकी मिळव असें ती सांगते:

पाहुणे घरीं आले
नको लाजूं होई धटि
पाहुणे घरीं आले
अशी करावी हो कृती

सांग त्यांना नांव नीट
तान्हेबाळा ॥
करितील तुझी स्तुति
तान्हेबाळा ॥

पाहुणे नाना प्रकारचे येतात. एकदां एक नवखे गृहस्थ घरीं आले. बाळ विचारतो:

कोण बागुलवावा
काका आले तुझ्या भेटी

बैसला माये ओटी
तान्हेबाळा ॥

उत्तर—रामचरित नाटकांत वास्मीकींच्या आश्रमांत वसिष्ठ ऋषि आलेले असतात. तेव्हां एक लहान शिष्य मोठ्या मित्राला विचारतो “ कोण रे तो वाघोबा आला आहे. ” त्याची आठवण होते येथें. परंतु ही पुढील मजेची ओवी ऐका:

मोठ्या मोठ्या मिशा
होतसे घावरगुंडी

भलीमोठी शेंडी
तान्हेबाळाची ॥

काय रे झालें बाळा
रुतती दाढीमिशा

कांहीं नाहीं घेती मुका
काकाजींच्या ॥

आपला बाळ घरकोंवडा व्हावा असें आईला वाटत नाहीं. त्यानें बाहेर जावें, खेळावें, धाट व्हावें, असें तिला वाटतें. परंतु बाळ काय बोलतो तें ऐका:

बाहेर बाळां जाई
कुसकुरती माझे डोंळे
बाहेर तूं जाई
आई दुखते तंगडी
बाहेर तूं जाई
आई खेळूं मी तूं

लपंडाव खेळे
माउलीये ॥
खेळ खेळ रे लंगडी
खरोखर ॥
खेळ हमामा हुतूतू
घरामध्यें ॥

मुलाला शाळेंत घालतात. आईला सोडून तासनतास कोंडवाड्यांत बाळ जाणार. आणि त्या जुन्या काळच्या शाळा. “छडी वाजे छमछम, विद्य येई घमघम” हें त्या वेळचें शिक्षणशास्त्रातील महान् सूत्र. शाळेंतील पंतोजीचें हें मातृकृत वर्णन ऐका:

शाळेचा पंतोजी
सोडीतो बांधीतो
शाळेचा पंतोजी
मुलांची मुखश्री
शाळेचा पंतोजी
येती रडकुंडी
शाळेचा पंतोजी
केलासे कायम

काय शिकवितो
चंचीलागीं ॥
शिकवी अकरकीं
कोमेजली ॥
वाजवीतो छडी
सारीं मुलें ॥
मुलांना वाटे यम
कोंडवाडा ॥

मुलांचा विकास हा असा व्हायचा ! मुलाला शाळेंत पाठवतांना आईला वाईट वाटे. परंतु बापापुढें काय चालणार ?

शाळेसी जातांना
पाटीदप्तराचें झालें

रडें कशाचें रे आलें
ओझें आइ ॥

परंतु खरें आंझें पंतोजीच्या मारण्याचें असे. आई मग मुलाच्या बापाला म्हणते:

शाळेच्या पंतोजींना
नका मारूं हो दुपारीं
शाळेच्या पंतोजींना
सांगा नका देऊं खडा

देऊं करावी सुपारी
तान्हेबाळा ॥
देऊं करा धोतरजोडा
मानेवरी ॥

निदान दुपारच्या उन्हाच्या वेळेस तरी म्हणावें मारूं नका. तिरिमिरी यायची. मुलाला नीट चांगलें बारीक लिहायला पंतोजींनीं शिकवावें असें मातेला वाटतें. नाहींतर पत्रांतील श्री बारीक म्हणून जांवयीबोवा रडूं लागले तसें पुढें बाळाचें व्हावयाचें:

शाळेच्या पंतोजींना
बाळ लिहाया शिकूं दे

देऊं करावी खारीक
नीट अक्षर बारीक ॥

पंतोजीच्या व आईच्या मारण्यांतील फरक पुढील ओर्वीत पहा कसा दाखवला आहे:

माउलीचा मार
माउली मायेची

नसे पंतोजीसारखा
असे पंतोजी पारखा ॥

जो प्रेम करतो, त्याला मारण्याचाहि हक्क पोंचतो. त्याचें मारणेंहि मधुर असतें, पवित्र असतें.

क्रोधो हि निर्मलधियां रमणीय एव

निर्मळ माणसांचा रागहि गोड असतो. परंतु जगांत मारण्याचा हक्क सर्वांना पाहिजे असतो. प्रेम करण्याचा हक्क क्वचित्च कोणास हवा असतो: असो:

कधीं कधीं आई मुलावर फार रागावते. ती अबोला धरते. लहान बाळ कावराबावरा होतो. त्याला काय करावें कळत नाहीं. मग तो शेजीकडे जातो व विचारतो:

शेजी मला सांगा
रडत उभा राही
शेजी मला सांगा
जाऊन मांडीवर बसावें
शेजी मला सांगा
धरि जाऊन डोळ्यांला

आई प्रेमें कशी घेऊं
दीनवाणा ॥
कसें आईला हंसवावें
एकाएकीं ॥
कसें हंसवूं आईला
तान्हेबाळा ॥

परंतु शेवटचा शेजीचा उपदेश ऐका:

शेजीला पुसतो
दुखविशी तिच्या मना
शेजी मला सांगा
चरणीं तिच्या लाग

माउली कां बोले ना
घडीघडी ॥
आईचा जावा राग
भक्तिभावें ॥

तुकाराममहाराजांनीं पाय धरण्याचा सार्वभौम उपाय सांगितला आहे.

तुका म्हणे कळ । पाय धरल्या न चळे बळ

लहान मुलाला आईचा लळा अधिक असतो. त्याला आई प्रेमळ वाटते, बाबा कठोर वाटतात. परंतु पित्याच्या वरकरणी कठोरपणांत मुलाचें हितच सांठवलेलें असतें. आईबापांची तुलना ज्यांत आहे, त्या ओंव्या किती मार्मिक आहेत:

बाप्पाजी चंदन
आईचा सुवास
बाप्पाजी भास्कर
बाळाला वाटे प्रेमा

घांसलीया वास
आपोआप ॥
माउली चंद्रमा
माउलीचा ॥

किती गोड ओंव्या.

लहान मुलाला जर आई नसेल तर कोण घेणार त्याची काळजी ?

कोमळ रोपाला
नको का जननी

काय नको पाणी
तान्हेबाळा ॥

या पुढील ओंव्या वाचा व नाचा:

माउली असावी
चोंचीनें त्याला चारा
माउली असावी
आंग चाटायाला

रानींच्या पांखराला
भरवीते ॥
गोठ्याच्या वांसराला
पान्हावोनी ॥

आई मुलासाठीं किती कष्ट काढते. तिचे उपकार कसे फिटणार ?

माउलीचे कष्ट
तळहाताचा पाळणा
बापाचे उपकार
आईचे उपकार

कुठें रे फेडूं देवा
नेत्रींचा केला दिवा ॥
फिटती काशी गेल्या
फिटती ना कांहीं केल्या ॥

कितीहि भाग्य जवळ असलें, परंतु जर बाळ जवळ नसेल तर मातेला तें विष आहे, वमनवत् आहे. मुलाशिवाय स्वर्गांत राहण्याऐवजीं मुलासंगें ती रस्त्याच्या कडेला उभी राहिल व त्यांत स्वर्ग मानील. मातेचे हे थोर उद्धार ऐका व मान लववा:

धन ग संपदा
माझ्या बाळाच्या ग संगें

आग लागो त्या वस्तेला
उभी राहीन रस्त्याला ॥

आणखी एक मधुरतम व सहृदय ओवी पहा:

नदी वाहे झुळझुळ
जीव माझा तोळामासा

परी पाण्यावीण मासा
बाळावीण ॥

संसारांत भाग्यसरिता वहात असूनहि बाळ जवळ नसेल तर माता तडफडेल. पाण्यांत असूनहि माशानें तडफडावें तसें हें आहे. अहाहा ! अशा ओव्या प्रसवणाऱ्या मातांना कोण प्रणाम करणार नाही, ही पवित्र प्रतिभा पाहून मान डोलवणार नाही व आपला सारा कवित्वाचा अभिमान सोडून देणार नाही ?

आईचें वर्णन ज्या ओव्यांत आहे, त्यांतील कोणत्या देऊं, कोणत्या दावूं ? त्या मुळांतच वाचा. रहावत नाही म्हणून दोनचार देतो:

माउलीचा मार
बाळाच्या कल्याणाच्या
समुद्राचें पाणी
चित्त तसें माउलीचें
किती ओंव्यामध्ये गाऊं
कोण प्रदक्षिणा घाली

असें हें मातृप्रेम बाळपर्णी अनुभवावें:

फुलामध्यें फूल
सुख भोगावें आईचें

त्यांत अमृताचा चारा
त्यांत कोटी कोटी धारा ॥
अहोरात्र नाचे
बाळासाठीं ॥
माउलीच्या मी प्रेमाला
आकाशाच्या ग सीमेला ॥

फूल हुंगावें जाईचें
बाळपर्णी ॥

परंतु ती सावत्र आई ! भेसूर कल्पना, सावत्र आईच्या दुष्टपणाच्या किती
गोष्टी. माता काय म्हणतात तें ऐका:

सखल्या ग आईची
सावत्र आईची
सावत्र आईची
कांटेच टुपतील

गोड लागे मारपीट
कडू साखरेची मूठ ॥
प्रीतीहि विषारी
जरी बामुळ मिठी मारी ॥

सावत्र आई म्हणजे बाळाला शाप. आईला सावत्र शब्द लावणें म्हणजे
आई शब्दाचा अपमान आहे. सावत्र आई म्हणजे नागीण, पेटलेली खाई.
इतक्यानेच नाहीं समाधान होतः

सावत्र माउली
तान्हेबाळाला जप तूं

माउली ती ना मृत्यु
देवराया

मातृप्रेमाचा प्रेमळ अनुभव घेत, पंतोजीजवळ शाळेंत व घरीं मायबापां-
जवळ शिकत बाळ असा लहानाचा मोठा होत असतो. जरा मोठा होऊं
लागला म्हणजे त्याला मधून मधून शेजारींपाजारीं दुसऱ्याकडे जेवायला वगैरे
जावें लागतें. परंतु पंक्तींत मुलांची आवाळ होते. मुलांकडे कोणाचें लक्ष जात
नाहीं. विचारीं उपाशी राहतात. बाळ उपाशी घरीं येतो. तो भूक म्हणतो.
मग आई विचारते:

जेवून आलास

आई तुझ्या हातच्या गे

आई आणखी प्रश्न विचारते, “ श्लोक म्हटलास का, पक्कान काय होतें ? ” परंतु उत्तर काय मिळतें पहा:

जेवून आलास

मला नाही आई ठावें

जेवून आलास

आई तुला आठवून

भूक इतुक्यांत कशी

घांसावीणें उपवाशी ॥

काय होते लाडू वडे

लक्ष होतें तुझ्याकडे ॥

श्लोक कोणता म्हटला

पूर डोळ्यांना लोटला ॥

या प्रश्नोत्तररूप ओंव्या वाचून कोणाचें हृदय भरून येणार नाही ? शेवटीं बाल म्हणतो:

आई नको धाडूं

बये तुझ्या ग हातची

आतां मुलगा आठा वर्षांचा झाला. त्याची मुंज होते. मुहूर्त पाहतात,

मुंजीचीं बोलावणीं जातात:

नदीपलीकडे

मुंजीचीं बोलावणीं

मला हौस मोठी

मुंज करा तान्हेयाची

मुंजीचा मुहूर्त

चंद्रबळ भाचेयाला

मुंज झाल्यावर भिक्षावळ होते:

पहिली भिक्षावळ

तुझ्या आजोळींची

मग तो ब्रह्मचारी भिक्षा मागतो.

एका हातीं दंड

भिक्षा मागे ब्रह्मचारी

कधीं दुसऱ्याच्या घरीं

गोड कोरडी भाकरी ॥

हिरव्याशालूच्या दोघीजणी

गोपूबाळाच्या ॥

सोन्याच्या जानव्याची

गोपूबाळाची ॥

मामा पुसतो जोश्याला

गोपूबाळाला ॥

मामा मावशीची

गोपूबाळा ॥

दुजा हातीं झोळी

गोपूबाळा ॥

आणि भटजी संध्या शिकवायला येतो. पंतोजीचीच ती तन्हाः-

गायत्रीचा मंत्र

भटजी पढर्वातो

बाळाला रडवीतो

दोन्ही वेळां ॥

कधीं कधीं बाळाची मुंज पांचवे वर्षीच करीत. कारण त्याचें लग्न लौकर करण्याचा इच्छाः

पांचा वरसांचा

मुंजीचा काय घाई

वाटतें सून यावी

मायबाईला ॥

अशा ह्या ल्हान मुलाला ब्राह्मण संध्या तरी कशी शिकवणार ? भटजी त्याला कडेवर घेऊन संध्या शिकवतातः

पांचा वरुषांचा

मुंजा आहे ल्हान

कडे घेऊन ब्राह्मण

संध्या सांगे ॥

हळुहळु बाळाला संध्येची गोडी लागतेः

माझ्या आंगणांत

चांदीची कावड

संध्येची आवड

तान्हेबाळा ॥

मुलाच्या लग्नाची तयारी होऊं लागते. शाळेंत जाऊन त्याचें अक्षर बघतः

मुली सांगूं येती

शाळेसी जाऊनी

तुझे अक्षर पाहुनी

गोपूबाळा ॥

अशीं ल्हानपणींच लुगें होत. जिच्याजवळ लग्न लागायचें त्या मुलीचें वर्णन, लग्नाचे सोहळे, रीती, तें सारें पुढील प्रकरणीं. या प्रकरणांत वात्सल्य-रस लुटा. मातृप्रेमाच्या सागरांत डुंबा व कृतार्थ व्हा.

मायलेंकरें : ओंव्या

माझे तान्हेबाळ

देवाचें मंगल

अमृताचें फळ

संसाराचें

१

देवाजीचें देणें

कोणतें सुंदर

तान्हेबाळ माडीवर

माउलीचे

२

तान्हीया रे बाळा

मंगलाच्या मूर्ती

संसाराची पूर्ती

तुझ्यामूळें

३

तान्हें हें जन्मलें	भाग्य ग उदेलें	
आनंदीं बुडालें	सारें जग	४
पाळणा बांधीला	रंगीत सुंदर	
तान्हा सुकुमार	माउलीचा	५
पालख पाळणा	मोत्यांनीं विणीला	
मामानें धाडीला	तान्हेबाळा	६
रंगीत पाळणा	त्याला रेशमाची दोरी	
हालवीते गोरी	उषाताई	७
पाळण्याच्या वरी	विचित्र अंकडा	
गळां ताईत वांकडा	तान्हेयाच्या	८
पाळण्याच्या वरी	खेळणें कागदाचें	
गोड बोलणें बाळाचें	राजसाचें	९
पाळण्याच्यावरी	विचित्र पांखरूं	
नक्षत्र लेंकरूं	तान्हेबाळ	१०
पाळणा पालख	वर खेळणें मोराचें	
बाळ झोंपलें थोराचें	गोपूबाळ	११
पाळणा पात्यांचा	वर चेंडू ग मोत्यांचा	
आंत बाळ नवसाचा	झोंप घेइ	१२
पाळणा बांधीला	हत्तीणी दांताचा	
आंत बाळ नवसाचा	निद्रा करी	१३
पाळणा पालखा	वर रावे रत्नागिरी	
खेळ तुझे नानापरी	तान्हेबाळा	१४
पाळण्याग वरी	राव्यांचा गलबला	
आनंदाची झोंप तुला	तान्हेबाळा	१५
रंगीत पाळणा	त्याला रेशमाचा दोर	
हळुहळु झोंपा काढ	उषाताई	१६

रंगीत पाळणा	येताजातांना हलवा	
कोठें गेली ती बोलवा	उषाताई	१७
पालख पाळणा	हलवीतो मामा	
नीज तूं परशरामा	पाळण्यांत	१८
पोपट पिंजऱ्यांत	म्हणूं लागे रामराम	
बाळ घेईल आराम	पाळण्यांत	१९
निजूं दे ग बाई	बाळाला क्षणभर	
घरांतील कामधंदा	आटपूं दे भगभर	२०
पाळणा पालख	येताजातांना हलवा	
माझ्या राघूला नीजवा	तान्हेबाळा	२१
न्हाउनी माखुनी	पालखीं घातलें	
शताउक्षी म्हणीतलें	तान्हेबाळा	२२
पाळण्याच्या दोऱ्या	वाजती कराकरा	
झोंप नाहीं चारी प्रहरा	गोपूबाळा	२३
पाळण्याचे दोर	जसे मोतियांचे सर	
शोभिवंत घर	पाळण्यानें	२४
रंगीत पाळणा	बांधीला बहालीं	
येतांजातां मुली	हालवीती	२५
आंथरुण केलें	पांघरुण शेला	
निजवीतें तुला	गोपूबाळा	२६
आंथरुण केलें	जाई मोगऱ्याचें	
बाळा गोजिन्याचें	अंग मऊ	२७
आथरुण केलें	मऊ ऊबदार	
झोंप घे चारी प्रहर	तान्हेबाळा	२८
निद्रा आली बाळा	आधुले पालखीं	
श्रीरामाला जानकी	माळ घाली	२९

निद्रा आली बाळा	आपुले पालखीं	
आतां काम करूं सखी	जरा वेळ	३०
बाळासाठीं केली	चिमणीशी गादी	
बाळाचें सारें आधीं	कवतूक	३१
निजेला रे आले	बाळा तुझे डोळ	
भोरे विसांवेले	पाळण्याचे	३२
नीज रे बाळका	आपुल्या पालखीं	
तुला रक्षण जानकी	रघुनाथ	३३
अंगाई म्हणून	बाळाला नीजवी	
वार्तांत नीववी	दूधतूप	३४
सकाळच्या वेळीं	किती असे कामधंदा	
नको रडूं रे गोविंदा	तान्हेबाळा	३५
सकाळच्या वेळीं	झाडलोट कामधंदा	
नको घेऊं वेड्या छंदा	तान्हेबाळा	३६
सोड रे राजसा	सारवूं दे वैलचूल	
देईन तुला फूल	मोगन्याचें	३७
सोड रे राजसा	असा चिकटुन नको बसूं	
होईल माझे हंसूं	रामप्रहरीं	३८
सोड रे राजसा	नको रडूं उजाडत	
येतील ओरडत	सासूबाई	३९
देव वर आला	पडलीं किती उन्हे	
उठलें माझे तान्हे	झोंप झाली	४०
पांखरें उडती	फुलतात फुलें	
उठतात मुलें	उजाडत	४१
सूर्य उगवला	कमळें फुललीं	
तान्हेबाळें उघडीली	निज दृष्टी	४२

भानू उगवला
 तान्हेबाळ जागा झाला
 झोंप रे अजून
 कोणी म्हणल आळशी
 झोंप रे अजून
 असें म्हणून थोपटी
 मला वाटे बाळ
 जाऊन बघतें
 उघडून डोळे
 होतें तान्हुलें खेळत
 पहांटेची वेळ
 तान्हुल्या झोंपीं जावें
 पहांटेची वेळ
 बाळा तूं पाळण्यांत
 पहांटेची वेळ
 निजावें तान्ह्या परी
 पहांटेची वेळ
 नीज रे आत्माराम
 पहांटेची वेळ
 ऊठ तूं मोठेपणीं
 तान्हिया रे बाळा
 कोणा पापिणी चांडाळा
 तान्ह्या रे तान्हिका
 तुझ्या रे श्रीमुखा
 घडीघडी कोण
 तान्ह्या बाळाची बहीण

उगवला लालगोळा
 पाळण्यांत ४३
 कशाला उठशी
 म्हणून का ४४
 करून गुरंगुटी
 तान्हेबाळा ४५
 आहे पालखीं निजलें
 तोंच खुदकन् हांसलें ४६
 पाय घालून तोंडांत
 पाळण्यांत ४७
 दूर कोंबडा आरवे
 लहान तूं ४८
 कूऊ करिती रहाट
 झोंप घेई ४९
 कावळा का का करी
 पाळण्यांत ५०
 तुला नाहीं परी काम
 तान्हेबाळा ५१
 नीज रे बाळपणीं
 तान्हेबाळा ५२
 तुला मशीचा रे टिळा
 दृष्ट केली ५३
 बाळा रे माणिका
 निंबलोण ५४
 उतरी निंबलोण
 उषाताई ५५

निंबलोण करूं
 बाळा बरोबरी
 निंब ग लोण्याची
 तुझी मावशी रे आली
 तान्हेबाळ खेळे
 जिउतीच्या हातीं
 कोणें दृष्ट केली
 बिंदुलीं मनगट्या
 कोणें दृष्ट केली
 लिंबू देत्यें मी फेंकून
 माळ्याच्या मळ्यांत
 दृष्टीसाठीं गोळा केला
 माळ्याच्या मळ्यांत
 तान्हेबाळाच्या जावळा
 माळ्याच्या मळ्यांत
 दृष्ट होईल बापलेका
 माळ्याच्या मळ्यांत
 दृष्ट झाली बापलेका
 एकापुढें एक
 दृष्ट होईल मागें थोप
 माळ्याला ताकीद
 तान्हेबाळा दृष्ट झाली
 हात रे कुतऱ्या
 तान्हेबाळाच्या काजळा
 नका बाळाकडे
 चित्ताला लागे धका

दोन्ही या ग मुठी भरूं
 शेजीचा बाळ उभा करूं ५६
 आयती कोणी केली
 तान्हेबाळा ५७
 ओसरीच्या कांठीं
 निंबलोण ५८
 तान्हेबाळा सोनटक्क्या
 सल झाल्या ५९
 तान्हेबाळाला देखून
 दृष्टीवरी ६०
 विषबंद वेळीं गेला
 तान्हेबाळाच्या ६१
 विसबंद ग कोंवळा
 दृष्ट पडे ६२
 पाचूबंदाचा एक वाफा
 तिन्हीसांजा ६३
 सुगंध ये रोपारोपा
 भाईराया ६४
 चालती बापलेक
 गोपूबाळा ६५
 विसबंदाच्या रोपाची
 सभेमधल्या लोकांची ६६
 छूत रे मांजरा
 दृष्ट पडे ६७
 असे पाहूं टकामका
 मा उलीच्या ६८

दृष्ट उतरीली
 न्याहाळीत कोण होत्या
 एकापाठीमार्गे एक
 माझ्या ग राजसांना
 जळो जळो दृष्ट
 निंबलोणाची जलदी केली
 जळो जळो दृष्ट
 बाळ माझे फुलावाणी
 जळो जळो दृष्ट
 घडीघडी रडे
 पापिणीची दृष्ट
 माझा कडुलिंब वाढो
 कोणें दृष्ट केली
 कोमेजलें तिन्हीसांजे
 कोणें दृष्ट केली
 करूं पाळणेया
 कोणें दृष्ट केली
 रडून भागला
 गोरीया गोरेपणा
 तुझी काळजी देवाला
 दृष्ट मी काढूं किती
 गोरेपणा जपूं किती
 तुला सांगीतलें
 दृष्ट पडेल जाऊं नको
 तान्हियाचे दांत
 हांसतां पडे खळी

मीठमोहऱ्या नी मेथ्या
 तान्हेबाळाला ६९
 येतील शिवूमिवू
 नको पापिणी दृष्ट लावूं ७०
 तुझ्या पाळण्यावरून गेली
 उषाताईनें ७१
 मिठाचें झालें पाणी
 कोमेजलें ७२
 मिठाचे झाले खडे
 तान्हेबाळ ७३
 चुलीमध्ये पडो
 तान्हेबाळ ७४
 पापिणी ग वांझे
 तान्हेबाळ ७५
 तान्हेबाळाच्या डोळिया
 आंथरुण ७६
 तान्हेबाळाच्या काजळा
 तान्हेबाळ ७७
 नको भिऊं तूं जीवाला
 माउलीये ७८
 मीठमोहऱ्या काळी माती
 तान्हेबाळाच्या ७९
 उभें गंध लावूं नको
 गोपूबाळा ८०
 जशी मोतियांची ओळी
 गोड गालीं ८१

तान्हियाचे दांत
 हांसवीतें कौतुकानें
 पेरा झाला रानांतून
 तसें हंसे माझे तान्हें
 गोऱ्या गालांवर
 जणुं गुलावाचें फूल
 रुप्याच्या वार्टीत
 तसे राजसाचे गाल
 गोऱ्या गालांवर
 गोड हंसशी गुलामा
 तान्हीया रे बाळा
 गोंडस तुझ्या मुठी
 कुरळ्या केसांचा
 लाडका आईचा
 चंद्राची वाढे कला
 लावण्या उणें नसे
 कितीदां हांका मारूं
 मोत्याच्या कणीसा
 माझे दोघे बाळ
 चंद्रसूर्य दांघे
 माझे दोघे बाळ
 शेजीच्या दारावरी
 माझा बाळ गोरा
 शोभतें गोरे तोंडा
 माझा तान्हेबाळ
 पाठीवरतीं गोंडा

जसे डार्लिंबाचे दाणे
 उषाताई ८२
 मोड काढी वरी मान
 पाळण्यांत ८३
 मुलामा लाल लाल
 शोभिवंत ८४
 ठेवावें लाल फूल
 तान्हेयाचे ८५
 लाल शोभतो मुलामा
 तान्हेबाळा ८६
 गोड तुझी हनुवटी
 नाचवीशी ८७
 विरळ दातांचा
 तान्हेबाळ ८८
 तसें बाळाचें बाळसें
 अणुमात्र ८९
 लेकाच्या जिन्नसा
 तान्हेबाळा ९०
 पारावरी उभे
 उगवले ९१
 उभे पारावरी
 उजेड पडे ९२
 हळदीचा ओंडा
 पिंपळपान ९३
 हळदीचा ओंडा
 रेशिमाचा ९४

माझें तान्हेबाळ ९
 त्याचें पाणी जाई
 शेवंती फुलली
 बाळाचें कौतुक
 शेवंती फुलली
 न्हाणाचें जातें पाणी
 निळें ग गगन
 आहे गोरें पान
 काळी ग यमुना
 गोरा गोरा माझा तान्हा
 काळा ग कालीया
 सुंदर तान्हेबाळ
 पिवळें ग लिंबू
 अंगाची शोभे कांती
 पिवळें ग लिंबू
 किती गोड ग वदन
 अंगणांत उभा
 तसा तुझा अंगलोट
 अंगणांत उभा
 वांकडा ताईत गोपाचा
 मोठेमोठे डोळे
 कपाळीं शोभे गंध
 मोठेमोठे डोळे
 शहाणा म्हणुं किती
 तान्हेया रे बाळा
 गळ्यांत बांधिजे
 स्त्रीजी.....५

हळदीनें न्हाई
 शेवंतीला ९५
 फुलली लाखलाख
 करावया ९६
 फुलली सोन्यावाणी
 तान्हेबाळाचें ९७
 हिरवें ग रान
 तान्हेबाळ ९८
 सांवळा ग कान्हा
 गोपूबाळ ९९
 काळा ग घननीळ
 माउलीचें १००
 पिवळी शेवंती
 तान्हेबाळाच्या १०१
 पिवळें वरण
 तान्हेबाळाचें १०२
 कमळाचा जसा देठ
 तान्हेबाळा १०३
 कसा म्हणुं मी लोकांचा
 तान्हेबाळाचा १०४
 भिवयालांबरुंद
 केशराचें १०५
 भिवया चंद्रज्योती
 तान्हेबाळ १०६
 तुला काय साजे
 वाघनख १०७

वाघाचें वाघनख	सोन्यानें मढवीलें	
गळां चढवीलें	तान्हेबाळाच्या	१०८
गळ्यांत हांसोळी	कमरे सांखळी	
मूर्ति साजिरी गोजीरी	तान्हेबाळाची	१०९
केलासे ताईत	गळ्यांत घालावा	
घालुनीयां न्यावा	तान्हेबाळ	११०
सोनारा रे शेटी	उघड अपुली पेटी	
कडींतोडे कंठी	करूं बाळा	१११
सोनारा रे शेटी	उघड अपुली पेटी	
रुसला कंठीसाठीं	तान्हेबाळ	११२
आले आले पटवेकरी	पटवाया काय देऊं	
टोपीला गोंडे लावूं	तान्हेबाळाच्या	११३
घातलीसे कुंची	गझनीच्या कापडाची	
मोत्यांच्या पिंपळपानाची	त्यांत शोभा	११४
घातलीसे कुंची	रेशमी जरतारी	
त्यांतुन येताती बाहेरी	कुरळे केंस	११५
पिंपळपानाचीं	मोतीं झालीं जुनीं	
तुला शोभती बाळपर्णी	तान्हेबाळा	११६
माझिया घरांत	मुलें लहानलहान	
टोपीला पिंपळपान	शोभा देई	११७
माझीया घरांत	लहानलहान मुलें	
टोपीला लावूं फुलें	गुलाबाचीं	११८
माझ्या अंगणांत	शिंपिणी जावाजावा	
टोपीला गोंडे लावा	तान्हेबाळाच्या	११९
मला हौस मोठी	करगोटा सव्वाशाचा	
पुत्र आहे नवसाचा	तान्हेबाळ	१२०

बापाचा लाडका	चुलत्याचा आत्माराम	
तुला जडित पिंपळपान	तान्हेबाळा	१२१
हातीं कडीतोडे	कमरे करगोटा पेठ्यांचा	
मुलगा दिसतो मोठ्यांचा	गोपूबाळ	१२२
हातीं कडीतोडे	कानांत भीकबाळी	
आतां माझ्या तान्हेबाळा	नको खेळूं सायंकाळीं	१२३
हातीं कडीतोडे	कमरे करगोटा मोराचा	
पुत्र दिसतो थोराचा	गोपूबाळ	१२४
हातीं कडीतोडे	गळ्यांत कंठीगोप	
सावकाराचा ग लेक	गोपूबाळ	१२५
हातीं कडीतोडे	पावठणी उभा	
आजीबाई नातू तुझा	गोपूबाळ	१२६
तान्हिया रे बाळा	तुझ्या पार्यां वाळा	
तुझा डोळा काळा	काजळानें	१२७
विंदुल्यांचा हात	ठेवी ताटापुढें	
जेवतो मामापुढें	गोपूबाळ	१२८
श्रिमंतीचा डौल	तुझा बाई पुरे कर	
सोनेरी चंद्रकोर	तान्हेबाळ	१२९
नटव थटव	तुझें श्रीमंत लेंकरू	
मोहक वांसरू	बाळ माझें	१३०
माझें तान्हेबाळ	मला तें आवडे	
लोकांना नावडे	घडीभरी	१३१
माझ्या ग बाळाला	नको हो दागीना	
कोंवळ्या लावण्या	पूर आला	१३२
माझ्या राजसाला	नकोत दागीने	
शोभे अलंकारावीणें	तान्हेबाळ	१३३

कशानें नटवूं	कशानें भूषवूं	
कशानें शोभवूं	तान्हेबाळ	१३४
गरीब माउली	काय बाळा लेववील	
प्रेमानें पांगुरवील	तान्हेबाळ	१३५
गरीब माउली	काय बाळाला घालील	
प्रेमानें रंगवील	सर्वकाळ	१३६
गरीब माउली	कोठलें बाळलेणें	
बाळाला वाल्सल्यानें	वाढवील	१३७
आंसवांची माळा	गळां घालील बाळाचे	
गरीब माउलीचें	हेंची धन	१३८
श्रीमंतांचीं मुलें	शेजारीं शृंगारलीं	
नाहीं तीं शोभलीं	बाळापरी	१३९
श्रीमंतांचीं मुलें	पडलीं निस्तेज	
पाहुनीयां तेज	तान्हेबाळाचें	१४०
नाचती हांसती	फुलें जशीं वेलीवर	
तशीं माझ्या मांडीवर	माझीं बाळें	१४१
सखीया लेणें लेती	आपले हारदोरे	
आपण दाखवूं	आपलें बाळ गोरें	१४२
तरुलता वेली	रानावनांत डोलती	
माझ्या घरांत शोभती	तान्हेबाळें	१४३
सरोवरामध्यें	जशीं फुलती कमळें	
तशीं शोभतात बाळें	घरामध्यें	१४४
समुद्राचे तळीं	मोतीं झळाळती	
तशीं घरांत शोभती	तान्हींबाळें	१४५
तारे चमचम	करिती आकाशांत	
बाळें नाचती घरांत	माउलीचीं	१४६

रांगुनी खलुनी	बाळ उंबण्यांत बसे	
सोन्याचा ढीग दिसे	तान्हेबाळ	१४७
अंगणींचे खडे	मी ग लोटीतें नित्यानें	
माझें रांगे गुढग्यानें	तान्हेबाळ	१४८
अंगणींचे खडे	झाडित्यें निरियानीं	
बाळ रांगे गुढघ्यानीं	उषाताईचें	१४९
शेजारिणी बाई	दाट घाली सडा	
रांगतो संवगडा	तान्हेबाळ	१५०
शेजीबाई तूं ग	दाट दाट घाली सडा	
माझें बाळ ग रांगतें	रुतेल हो त्याला खडा	१५१
शेजारिणी बाई	आटप जाईजुई	
अचपळ माझी सई	कळ्या तोडी	१५२
शेजारिणी बाई	सडा टाक गे भिडूनी	
अनाडी बाळ माझा	येतो रांगोळी मोडूनी	१५३
शेजारिणी बाई	आंवर डाळी साळी	
अनाडें तान्हेबाळ	नको देवूं शिवीगाळी	१५४
शेजारणी बाई	आटप मोगरा	
अचपळ माझा हिरा	गोपूबाळ	१५५
शेजारिणी बाई	आटप आपलें वाळवण	
रेती करिल मिसळण	तान्हेबाळ	१५६
दळणाची पाटी	ठेवूं मी कोणीकडे	
हिंडतें चोंहीकडे	तान्हेबाळ	१५७
शेजी आली घरा	बैस म्हणाया चुकल्यें	
तुझ्या कामांत गुंतल्यें	तान्हेबाळा	१५८
किती सांगीतलें	नको तूं जाऊं कोठें	
लबाड झालें मोठें	माझें बाळ	१५९

माळ्याच्या मळ्यांत	नको जाऊं तूं राजसा	
माळीण अवदसा	शिव्या देई	१६०
शेजीनें दिली शिवी	लागली माझ्या जीवीं	
आयुष्याची तुला ओंवी	तान्हेबाळा	१६१
शेजीनें दिली शिवी	हृदया झाला भेद	
समजूं आशीर्वाद	तान्हेबाळा	१६२
शेजीनें रागानें	तान्हेबाळा शिव्या दिल्या	
पदरीं घेतल्या	जाईजुई	१६३
शेजी देते शिव्या	तान्हेबाळाला देखोनी	
जाईमोगन्याच्या कळ्या	ओटी घेत्यें मी वेंचोनी	१६४
शेजीनें दिली शिवी	जिची तिला पडो	
माझा कडुलिंब वाढो	गोपूबाळ	१६५
शेजीनें वाहिली	शिव्यांची लाखोली	
पुष्पपूजा झाली	बाळराजा	१६६
शेजीनें दिली शिवी	वेंचून घेतली	
कळी मी मानिली	शेवंतीची	१६७
शेजी आली घरा	तुम्ही बसा बसा बाई	
अन्याय केला काई	तान्हेबाळानें	१६८
शेजी आली घरा	पाट देऊं बसायाला	
अन्याय घुसायाला	तान्हेबाळाचे	१६९
शेजी आली घरा	धरीलें मनगटीं	
अन्याय घाल पोटीं	तान्हेबाळाचे	१७०
आहेत तुझीं मुलें	तुला मी काय सांगूं	
पुरे कर ग शेजीबाई	कितीदां मी क्षमा मागूं	१७१
चुकलें माझें बाळ	तुझ्या किती पाया लागूं	
आतां माझे शेजीबाई	विसर ग प्रेमें वागूं	१७२

टोंचून बोलती	परके चटाचटा	
बाळाच्या डोळ्यांन ।	पाणी येई पटापटा	१७३
टोंचून बोलती	कोंवळें तुझे मन	
उगी रडून रडून	दमशील	१७४
इवलासा गुन्हा	किती बाळाला बोलती	
मेरू मोहरीचा करिती	लोक मेले	१७५
खेळशी खेळ गड्या	विटीदांडू रे मोगण्या	
तुझ्या दांडूला घागण्या	तान्हेबाळा	१७६
लहान लहान बाळ	खेळती आठ्या पाठ्या	
रंगीत तुझ्या गोठ्या	तान्हेबाळा	१७७
लहान लहान मुलें	खेळती विटीदांडू	
रंगीत तुझा चेंडू	तान्हेबाळा	१७८
खेळशी खेळ गड्या	विटीदांडू पैलथडी	
भागले तुझे गडी	गोपूबाळा	१७९
अंगाई मंगाई	तांबुलें गंगाई	
तान्हेबाळानें दंगाई	मांडीयेली	१८०
लहान लहान मुलें	खेळती हुतूतू	
दमला परंतु	तान्हेबाळ	१८१
माझ्या अंगणांत	बांधिलासे झोका	
तेथें खेळवा बाळका	गोपूबाळा	१८२
माझ्या अंगणांत	घातला मांडव	
तान्हेबाळाला खेळव	साउलींत	१८३
माझे दोन्ही बाळ	दुपारीं कोठें गेले	
उन्हांन कोमेजले	नागचाफे	१८४
कोकंब पिकले	पिकले लाललाल	
खेळून तसे झाले	तान्हेबाळाचे ग गाल	१८५

उन्हाळ्याचें ऊन	ऊन लागतें पाठीला	
कंठी शोभते छातीला	तान्हेबाळाच्या	१८६
उन्हाळ्याचें ऊन	ऊन लागतें गालांला	
कंठी शोभते कंठाला	तान्हेबाळाच्या	१८७
दुपारचें ऊन	टाळू तुझी रे तापली	
उघड छत्री रे आपुली	तान्हेबाळा	१८८
करवंदी काळ्या झाल्या	लाल पींवळे हो काजू	
गेलें कोणत्या हो बाजू	तान्हेबाळ	१८९
रानींवनीं किती	भारावल्या बोरी	
आणीती रानमेवा	तान्हेबाळाला गोवारी	१९०
रानींचा तो मेवा	रानींच्या पांखरांना	
दुधाच्या चारी धारा	गायीच्या वांसरांना	१९१
बाळारे बागड	शिबीन आंगडं	
बिदीये उघडं	जाऊं नये	१९२
गायीच्या गोठ्यांत	सर्पाची वेटाळी	
तेथें तुझी चेंडूफळी	तान्हेबाळा	१९३
आणते चेंडूफळी	सर्पाच्या जवळून	
सर्प मुले सर्पपण	मातेसाठीं	१९४
गायीच्या गोठ्यांत	वाघ हंबरला	
शेष दणाणला	पाताळांत	१९५
गायीच्या गोठ्यांत	वाघ हंबरतो	
बाळ दचकतो	पाळण्यांत	१९६
तान्हेबाळ खेळे	विंचवाच्या संगें	
त्याचें विष भंगे	बाळापुढें	१९७
माझ्या अंगणांत	पांचफणी नाग डोले	
त्याच्या संगें खेळे	तान्हेबाळ	१९८

तान्हेबाळ खेळे
 लाविलीं फुलझाडें
 सोन्याचा विटादांडू
 खेळणारा कोठें गेला
 दुरून दिसतो
 सखा नारिंग झेलतो
 मायेच्या पाठीवर
 माय झाडीते वांकून
 छंदकर बाळ
 नको असा हट्ट घेऊं
 छंदकर बाळ
 खेळतो माझा राया
 छंदकर बाळ
 चंद्रमा मागे हातीं
 पाळण्याच्या दोऱ्या
 चंद्रमा दे ग माये
 माझ्या अंगणांत
 जरी दिसतो बावळा
 माझ्या अंगणांत
 बाळाला हांका मारी
 माझ्या अंगणांत
 बाळाला माझ्या सर्दी
 माझ्या अंगणांत
 बाळाला खेळणीं
 माझ्या अंगणांत
 धांवून बाळकानें

अंगण झालें थोडें
 काकारायांनीं १९९
 भितीशीं उभा केला
 गोपूबाळ २००
 हालतो मालतो
 गोपूबाळ २०१
 बाळ बैसलें जाऊन
 अंगणाला २०२
 छंदाला काय देऊं
 तान्हेबाळा २०३
 छंदाला दिल्या लाह्या
 कांतुकानें २०४
 छंद घेतलासे रात्रीं
 खेळावया २०५
 धरून उभा राहे
 खेळावया २०६
 उडे बागडे कावळा
 बाळा गोड २०७
 कावळा का का करी
 खेळावया २०८
 कावळ्यांची गर्दी
 सांगा त्यांना २०९
 नाचते चिमणी
 देवार्जींचीं २१०
 चिमणी वेंची दाणे
 उडवीली २११

माझ्या अंगणांत चोंचीला धरुं बघतो	हिरवा पोपट बोलतो तान्हेबाळ २१२
माझ्या अंगणांत नाचतो प्रेमें डोले	साळुंकी मंजुळ बोले तान्हेबाळ २१३
चुलीच्या जवळी खेळती माझीं बाळें	मनी मांजरीचीं पिलें त्यांच्या संगें २१४
कुस्कुरी मांजरी बाळ माझें हवें	परी ना बाळा चावे प्राणिमात्रा २१५
ओसरीच्या वरी तान्हा ग ओढतो	मोत्यां भू भू भू मुंकतो त्याचे पाय २१६
माझ्या अंगणांत बाळाची वर्दळी	पिंढ्या लाल ग कर्दळी चारी दिशां २१७
माझ्या अंगणांत नाहीं होणार आळशी	लाविल्या तुळशी तान्हेबाळ २१८
माझ्या अंगणांत गोविंद घाली खेपा	तुळशीचा वाफा मंजुळींना २१९
माझ्या अंगणांत खेळाया येती मुलें	शोभती दुर्वा फुलें बाळासंगें २२०
अंगणांत किती बाळाचा चाले खेळ	नाचती फुलवेल त्यांच्यासंगें २२१
माझ्या अंगणांत वांकुल्या दाखवीती	वानरें येती जाती तान्हेबाळा २२२
माझ्या अंगणांत रांगतसे मुई	कारंजें थुईथुई तान्हेबाळ २२३
माझ्या अंगणांत बघून जातें रडें	कारंजे नाचे उडे तान्हेयाचें २२४

माझ्या अंगणांत
 बाळकें धांवती
 घागऱ्या घुळुघुळु
 खेळतो प्राणसखा
 घागऱ्यांचा नाद
 खेळतो वृंदावनीं
 माझे तान्हेबाळ
 हातावरी जांब
 माझे तान्हेबाळ
 हातावरी पुरी
 घरांत काम करूं
 दारीं खेळे रघुवीर
 तिन्हीसांजा झाल्या
 वाटे वेगळा तूं खेळ
 अंगणांत रावा
 मधुबाळा कमळाबाई
 पांखरें घरा गेलीं
 खेळून आलीं बाळें
 गायी घरीं आल्या
 बाळ नाहीं आला
 गायीच्या पान्द्यासाठीं
 खेळुनी बाळ येती
 तिन्हीसांजा झाल्या
 गायी घाटती गोठ्यांत
 तिन्हीसांजा झाल्या
 बाळा पाळण्यांत

वांसरें बागडती
 त्यांच्यासंगें २२५
 दणाणला सोपा
 तान्हेबाळ २२६
 पडतो माझ्या कार्नीं
 तान्हेबाळ २२७
 खेळायी जाई लांब
 पिकलेला २२८
 खेळायी जाई दुरी
 साखर मागे २२९
 चित्त माझे नाहीं स्थीर
 तान्हेबाळ २३०
 गुरावांसरांची वेळ
 गोपूबाळ २३१
 परसावांत सालुबाई
 हांक मारी २३२
 बाहेर सांजावले
 आईपाशीं २३३
 देव मावळला
 कैसा घरीं २३४
 वांसरें हंबरती
 तिन्हीसांजा २३५
 दिवे लागले घरांत
 वांसरांना २३६
 दिवे लागले घरांत
 आंदुळती २३७

किती हांका मारूं	उभी राहुनी दारांत	
चंद्र कोणाच्या वाड्यांत	तान्हेबाळ	२३८
बाळ खेळूं जाये	वडासाउलीये	
घरीं माउलीये	साद घाली	२३९
पारवा दारावरी	सारी रात्र निंद घाली	
माझें बाळ गाणें गाई	पाळण्यांत	२४०
माझ्या माडीवरी	पारवे घुमती	
बाळें ग रमती	घरामध्यें	२४१
गायीनीं भरला गोठा	म्हशींना झाली दाटी	
यशवंत तुझी काठी	तान्हेबाळा	२४२
गायी गोठीयांत	म्हशी वाडीयांत	
बाळ पाळण्यांत	दुध मागे	२४३
काळ्या ग गायीचें	दुध गोड लागे	
वाटीभर मागे	तान्हेबाळ	२४४
काळे ग गायीचें	दुध गोडाईचें	
बाळ बडाईचें	ताईत्राईचें	२४५
ये ग तूं ग गायी	चरशील कोंडा	
तान्हाबाळाच्या ग तोंडा	दुधमांडा	२४६
ये ग तूं ग गायी	चरून वरून	
तान्हाबाळाला म्हणून	दुध पाजूं	२४७
गायी ग चरती	कोंवळीं कणसिं	
तान्हेबाळाला नीरसें	दूध पाजूं	२४८
गायी हंबरती	प्रेमाचा पान्हा फुटे	
गळ्याचें दावें सुटे	वांसरांच्या	२४९
गायीचा गोवारी	म्हशीचा खिल्लारी	
तान्हेबाळाचा कैवारी	गोकुळींचा	२५०

गायी ग चरती
 गंगेच्या पाण्या नेलीं
 गायी ग चरती
 दुधाच्या चारी धारा
 गायी ग चरती
 वाडा आहे हा श्रीमंती
 तान्हीया बाळाला
 कडू मी भरविलें
 तान्हीया बाळाला
 रागानें धाडीलें
 तान्हीया रे बाळा
 दारींचे घेवडे
 माझें तान्हे बाळ
 दारींचे घेवडे
 बाळा तुझी झोंप
 सारी रात्र गेली
 कां ग हें रडतें
 त्याला आधीं पाज
 तान्हेबाळ रडे
 त्याला आधीं घेइ
 सोड सारें काम
 तान्हेबाळ ग आक्रंदे
 कळवळलें ग तान्हे
 मग करी कामकाज
 मारूं नको बाळा
 असें म्हणून घेतलें

वांसरें कोठें गेलीं
 तान्हेबाळानें २५१
 कोंवळा ग चारा
 वांसरांना २५२
 वांसरें हंबरती
 तान्हेबाळाचा २५३
 कोणी ग काय केलें
 मायफळ २५४
 कोणी ग काय केलें
 निजावया २५५
 पुरे कर आतां रडे
 जून झाले २५६
 मला तें आवडे
 जून झाले २५७
 कावळ्यानें नेली
 आंदुळतां २५८
 तान्हेबाळ आज
 सूनबाई २५९
 उगी ना मुळीं राही
 माऊलीये २६०
 सोड सारे धंदे
 पाळण्यांत २६१
 त्याला आधीं पाज
 सूनबाई २६२
 किती कळवळे
 आजीबाईनें २६३

झाली आतां रात्र	झोंप म्हणे आई	
चंद्र कां वर येई	माऊलीये	२६४
झाली आतां रात्र	झोंप रे चिमण्या तान्ह्या	
वर नाचती चांदण्या	माऊलीये	२६५
आई गादी ही कोणाला	साधें आंथरुण कोणा	
गादी तुझ्या जन्मदात्या	साधें मला माझ्या तान्ह्या	२६६
गादीवर आपण निज्जं	बाप्पाजी निजो खालीं	
वेडा कुठला म्हणे आई	हळूच थापट मारी गालीं	२६७
कोल्हे-कुई कुई	आज कां तिन्हीसांजा	
थंडी पडेल हो भारी	जपा म्हणती बाळराजा	२६८
कोल्हे कुई कुई	आज कां सांगा मशीं	
थंडी पडेल हो भारी	बाळ घ्यावा म्हणती कुशी	२६९
कां ग हे काजवे	करिती लुकलुक	
पहाया श्रीमुख	तुझे बाळा	२७०
काजवे फुलले	फुलले लाख लाख	
पहाया श्रीमुख	तान्हेबाळाचें	२७१
कां ग झाडांवर	आई काजवे नाचती	
तुला ओंवाळिती	झाडें माडें	२७२
वनदेवतांचे	काजवे जणुं डोळे	
बघाया माझे बाळ	त्यांनीं रात्रीं उघडीले	२७३
वनदेवतांचे	काजवे डोळे झाले	
बाळा बघुन नाहीं तृप्ती	पुनः पुन्हां उघडले	२७४
आकाशांत तारे	काय आई म्हणताती	
तुझीं राजा स्तोत्रें गाती	अखंडीत	२७५
आकाशांत तारे	त्यांचे ओठ कां हालती	
संगीत गाणीं गाती	तान्हेबाळा	२७६

थुई थुई उडे	कां ग कारंजें उसळें	
तुइयामुळें उचंबळें	तान्हेबाळा	२७७
तान्ह्या तुइया भातीं	घालीन तोंडलें	
आतां नको रे बोंडलें	भात जेव	२७८
रुप्याची ही वाटी	आणि चांदीचें बोंडलें	
तुइया आजीनें धाडलें	तान्हेबाळा	२७९
काल माइया ग बाळाचें	शेजी केलें उष्टावण	
आला होता मामाराया	घांस भरवी आंगठीनं	२८०
दह्यादुधीं भरल्या वाट्या	वर साखरेची मूठ	
छंदखोर बाळा ऊठ	जेवावया	२८१
दह्यादुधीं भरल्या वाट्या	वर साखर मावेना	
छंदखोर हा जेवेना	गोपूबाळ	२८२
बापाचा लाडका	साखर तोंडीं लावी	
चुलत्यापुढें जेवी	तान्हेबाळ	२८३
बापाचा लाडका	चुलत्याच्या कडे	
तबकीं दूधपेढे	तान्हेबाळा	२८४
माइया अंगणांत	ठेवीला दहीभात	
जेवीला रघुनाथ	तान्हेबाळ	२८५
लाडका ग लेक	भूक म्हणून नजिला	
माइया राजसाचा	तूप बत्तासा थीजला	२८६
वाटीये दूध तूप	निवत मी घालीं	
लहान बाळा हांका मारी	उषाताई	२८७
लोकांचीं तीं मुलें	खाती ताक कण्या	
तुइया ताटीं साखर फेण्या	तान्हेबाळा	२८८
लोकांचीं तीं मुलें	खाती ताकभात	
तुइया हातीं लाडू नित्य	तान्हेबाळा	२८९

तान्हे ग बाळाला	गोडसें जेवण	
दुधाला विरजण	साखरेचें	२९०
हार्तीं दूधभात	वर पेरतें साखर	
तुझे जेवण प्रकार	तान्हेबाळा	२९१
अंगणांत गाय	दाखवीते माय	
गोड घांस खाय	तान्हेबाळ	२९२
बघ रे चिमणी	करिते चींव चींव	
म्हणते तुला जेव	तान्हेबाळा	२९३
दाखवी पांखरें	चिटक्या वाजवी	
माऊली जेववी	तान्हेबाळा	२९४
माझें तान्हेबाळ	मोठ्या ग मानाचें	
त्याच्या जेवणाचे	नाना रंग	२९५
आळवून किती	भरविते घांस	
माऊलीला त्रास	नाहीं त्याचा	२९६
तान्हेबाळ खेळे	आंगण ओसरी	
त्याला संगत दूसरी	ताईबाईची	२९७
पाऊस पडतो	मृगा आधीं रोहीणीचा	
पाळणा हालतो	भावा आधीं बहिणीचा	२९८
समोर पाळणा	हलग्याशीं ग हालतो	
बाळ बापाशीं खेळतो	आनंदानें	२९९
पिवळा पीतांबर	कांठीं कमळाचा	
कडे नातू घ्या जावळाचा	गोपूबाळ	३००
हंस रे राजसा	हंसशी किती गोड	
देई आनंदाची जोड	माऊलीला	३०१
मामाराया भाचा	कडे घेतसे हिज्याला	
हात घातला तुज्याला	तान्हेबाळानें	३०२

पुरे आतां रडें
 मामा देईल रुमाल
 पुरे आतां रडें
 मामा आलासे दुरून
 पुरे आतां रडें
 मामानें प्रेमें ध्यावें
 घे रे घे रे मामा
 त्याला वांसरें दाखव
 घे रे घे रे मामा
 त्याला दाखव मांडव
 घे रे घे रे मामा
 दाखव झाडांवर
 आवडत्या मामाराया
 गोडसा पापा घेई
 मामेया भाचेया
 वानर दाखव
 घे रे घे रे मामा
 हिरवा राघू तूं बोलव
 घे रे घे रे मामा
 कोण लळा पुरवी त्याचा
 मामानें घेतला
 उगी की राहीलें
 काय जादू केली
 हंसूं कसें लागे
 मामा तो मातुल
 म्हणून कडेवरी
 स्त्रीजी.....६

डोळे झाले लाल लाल
 पुसावया ३०३
 आतां दाखव हंसून
 तुझ्यासाठीं ३०४
 ठेवील मामा नावें
 भाचेयाला ३०५
 जरा भाच्याला खेळव
 गोठ्यांतील ३०६
 तुझ्या भाच्याला हिंडव
 तोंडलीचा ३०७
 तुझा भाचा छंदकर
 पांखरांना ३०८
 आवडता भाचा घेई
 आनंदानें ३०९
 कौतुकें नाचव
 हुपूप करी ३१०
 छंदी भाच्याला डोलव
 पिंजण्यांत ३११
 आवडता तुझा भाचा
 तुझ्यावीण ३१२
 आश्चर्य हो झालें
 तान्हेबाळ ३१३
 मामा राया सांगे
 तान्हेबाळ ३१४
 आईची बरोबरी
 हांसे बाळ ३१५

एक जसा एक
 तसा हा तान्हेबाळ
 आई म्हणे बाळा
 खाती माये सारीं पोरे
 आई म्हणे बाळा
 पाणी सुटे माझ्या तोंडा
 आई म्हणे बाळा
 खाती ग सगळीं बाळें
 बसशी सारखा
 आवडे ना मशीं
 बाहेर लूं जाई
 कुसकरती माझे डोळे
 बाहेर तूं जाई
 डोळ्यांना आणी पाणी
 बाहेर तूं जाई
 आई खेळूं मी तूं
 बाहेर तूं जाई
 तुझ्या करितों सांगे कामा
 बाहेरी जाई रे
 दुखते तंगडी
 घराचा घरकोंबडा
 बाहेर खेळ जा
 चुलीचा चुलकोंबडा
 नांवे तुला ठेवतील
 ऊठ नको बसूं
 आई तुझ्या बरोबर

कृष्णांनाथ देवकीचा
 आहे हो माऊलीचा ३१६
 नको रे खाऊं बोरें
 बाळ म्हणे ३१७
 नको खाऊं रे चिंचा गड्या
 माऊलीये ३१८
 नको खाऊं रे आवळे
 माऊलीये ३१९
 तान्हेबाळा चुलीपाशीं
 खरोखरी ३२०
 लपंडाव खेळ खेळे
 माऊलीये ३२१
 जरा खेळे छापपोपर्णीं
 तान्हेबाळ ३२२
 खेळ हमामा हुतूतू
 घरामध्ये ३२३
 खेळ हूतूतू हमामा
 माऊलीये ३२४
 खेळ रे लंगडी
 माऊलीये ३२५
 होऊं नये बाळा
 मुलांमध्ये ३२६
 कोणाला आवडेल
 तान्हेबाळा ३२७
 खेळ जा बाहेर
 खेळेन मी ३२८

काम ग करून
 माझें तान्हे बाळ
 रांगत खेळत
 माझ्या ग राजसाला
 खेळूनी ग आला
 माझा सोनुला दमला
 मातीनें मढलें
 मायेनें मानीलें
 लोळलें मातींत
 मायेच्या मनांत
 माती का लागली
 चुंबीन तुझ्या मुखा
 माती का लागली
 कलंक चंद्राला
 माती का लागली
 सोन्याच्या शरीरीं
 माती का लागली
 घेतोल प्रेमें पापा
 लोकांचीं तीं मुलें
 माझी सोन्याची लगड
 शाळेसी जातांना
 पाटी दप्तराचें झालें
 शाळेसी जातांना
 भय माउली वाटलें
 शाळेसी जातांना
 केव्हां तुला मी भेटेन

पाठ घेईन बसायाला
 मांडीवरी विसाव्याला ३२९
 बाळ आलें विसाव्याला
 मांडी देत्यें बसायाला ३३०
 धुळीनें माखला
 तान्हेबाळ ३३१
 मांडीये चढलें
 मोक्षसुख ३३२
 घुसलें मांडींत
 प्रेम दाटे ३३३
 माती ना तो रे बुका
 तान्हेबाळा ३३४
 लागूं दे शोभे तुला
 तान्हेबाळा ३३५
 तिची झाली रे कस्तुरी
 तान्हेबाळाच्या ३३६
 लागूं दे रे बाप्पा
 बाप्पाराया ३३७
 जसे भिंतीचें दगड
 तान्हेबाळ ३३८
 रडें कशाचें रे आलें
 ओझें आई ३३९
 कां रे राया रडूं आलें
 पंतोजीचें ३४०
 डोळे येती कां भरून
 माऊलीये ३४१

शाळेच्या पंतोजींना
 नका मारुं छडीकाठी
 शाळेच्या पंतोजींना
 नका मारुं हो दुपारीं
 शाळेच्या पंतोजींना
 बाळ शिकूं दे लिहाया
 शाळेच्या पंतोजींना
 सांगा नका देऊं खडा
 शाळेच्या पंतोजींना
 मारुं नका सुकुमार
 शाळेचा पंतोजी
 जीव घाबरे मुलांचा
 शाळेचा पंतोजी
 मुलें कांपती थरारा
 शाळेचा पंतोजी
 मुलांना वाटे व्याघ्र
 शाळेचा पंतोजी
 मुलांना येई रडें
 शाळेचा पंतोजी
 मुलें जाती कंटाळून
 शाळेचा पंतोजी
 मुलांचा जीव गेला
 शाळेचा पंतोजी
 सुकतात मुखें
 शाळेचा पंतोजी
 मुलांची मुखश्री

देऊं करा ताटवाटी
 तान्हेबाळा ३४२
 देऊं करावी सुपारीं
 तान्हेबाळा ३४३
 देऊं करावी खारीक
 आतां अक्षर बारीक ३४४
 देऊं करा धोतर जोडा
 मानेवरी ३४५
 देऊं करावी घागर
 तान्हेबाळ ३४६
 उग्र हो मुद्रेचा
 क्षणोक्षणीं ३४७
 त्याचा केवढा दरारा
 थंडीवीण ३४८
 मुद्रा त्याची उग्र
 खरोखरी ३४९
 शिकवीतो पाढे
 ओक्साबोक्शी ३५०
 शिकवी एक दोन
 ओरडून ३५१
 पढवी बेकंबेला
 म्हणतां म्हणतां ३५२
 शिकवीतो लेखें
 बाळराजांचीं ३५३
 शिकवी अकरकीं
 कोमेजली ३५४

शाळेचा पंतोजी	मुलां पवर्चा शिकवी	
सारखा चाखवी	महिमा छडीचा	३५५
शाळेचा पंतोजी	वाजवीतो छडी	
येती रडकुंडी	तान्हीं बाळें	३५६
शाळेचा पंतोजी	छडी वाजवीतो	
मुलें रडवीतो	घडी घडी	३५७
शाळेचा पंतोजी	रडवीतो मुलें	
कोमेजती फुलें	देवाघरचीं	३५८
शाळेचा पंतोजी	छडी का शिकवील	
कळ्या का फुलतील	पाण्यावीण	३५९
शाळेचा पंतोजी	काय शिकवीतो	
सोडीतो बांधीतो	रुमालाला	३६०
शाळेचा पंतोजी	काय शिकवीतो	
सोडीतो बांधीतो	चंचीलार्गीं	३६१
शाळेचा पंतोजी	मुलांचा हांकारी	
गार्थींना गोवारी	जसा रानीं	३६२
पंतोजी पंतोजी	शाळा बाळाला आवडो	
घरीं ना तो दडो	तुमच्या धाकें	३६३
पंतोजीं रे बाप्पा	नसावा भारी धाक	
ओंगणावीण चाक	मोडतसे	३६४
शाळेचा पंतोजी	मुलां वाटे यम	
केलासे कायम	कोंडवाडा	३६५
जा रे बाळा शाळे	घरीं नको कटकट	
पुरे तुझी वटवट	सांगतें मी	३६६
आई नको शाळा	मला घरींच शिकव	
मुळीं ना पाठव	शाळे माजी	३६७

अडाणी माऊली
 पाठवीते रानावना
 अडाणी माऊली
 रिकामा काय घडा
 पंतोजी मारती
 आई तूं किती गोड
 हट्ट नको घेऊं
 विघेला मिळवी
 हट्ट नको घेऊं
 खिरीची तुला वाटी
 हट्ट नको घेऊं
 विघेला मान फार
 हट्ट नको घेऊं
 माय रडेल तुझ्यासाठीं
 हातीं कडीं तोडे
 सखा पंडित शाळे गेला
 नागिणी सर्पिणी
 सखा येतो शाळेंतूनी
 आई तूं खाऊ देशी
 बाळा तुझ्या बऱ्यासाठीं
 आई तूं मुके घेशी
 पुत्र होवो वाचस्वती
 आई तूं मायेची
 लेकानें व्हावें थोर
 काय रे झालें बाळा
 बाप्पाजी गुरगुरले

कसा शिकवील तान्हा
 तान्हेबाळ ३६८
 कसा देईल ती धडा
 उपयोगी ३६९
 हाताला येती फोड
 समताळू ३७०
 बाळा शाळेला तूं जाई
 तेंची धन ३७१
 लिहाया घेई पाटी
 तान्हेबाळा ३७२
 अक्षरें शीक चार
 सभेमध्ये ३७३
 बाबा मारतील काठी
 तान्हेबाळा ३७४
 कमरेला हिरवा शेला
 गोपूबाळ ३७५
 वाट दे मधुनी
 गोपूबाळ ३७६
 बाबा कां मारताती
 माय बोले ३७७
 बाबा कां बोलताती
 म्हणुनीयां ३७८
 बाबा कां कठोर
 म्हणुनीयां ३७९
 कोणी रे मारीलें
 अंगावर ३८०

बाप्पाजी भास्कर
 बाळाला वाटे प्रेमा
 बाप्पाजी नारळ
 बाळाला वाटे ओस
 बाप्पाजी चंदन
 आईचा सुवास
 माता जरी मारी
 जाईल सुकून
 कोमळ रोपाला
 नको का जननी
 माता जरी मारी
 दुःख कोणाला सांगावें
 माता जरी लोटी
 स्नेहसूत्रावीण हार
 माता धरी दूर
 त्याची होईल आबाळ
 आई तूं हवीस
 असा अभागी ग कोण
 आई तूं हवीस
 सांग कोण कंटाळेल
 आई तूं हवीस
 असा कोण ग करंटा
 माउली असावी
 चोंचीनें त्यांना चारा
 माउली असावी
 अंग चाटायाला

माऊली चंद्रमा
 माऊलीचा ३८१
 माउली द्राक्षघोस
 आईवीण ३८२
 घांसलीया वास
 आपोआप ३८३
 तान्हेयाला कोण
 तान्हेबाळ ३८४
 काय नको पाणी
 तान्हेबाळा ३८५
 बाळानें कोठें जावें
 तान्हेयानें ३८६
 बाळ निराधार
 कोण गुंफी ३८७
 तरी कोण घेई बाळ
 घरींदारीं ३८८
 हवीस जन्मोजन्मीं
 नको म्हणेल सुधा-उर्मी ३८९
 हवीस जन्मवेरी
 अमृताच्या ग सागरीं ३९०
 कशी पुरेशी होशील
 माउलीला कंटाळेल ३९१
 रानींच्या पांखरांना
 भरवीते ३९२
 गोठ्याच्या वांसराला
 पान्हावोनी ३९३

माउली असावी	पिलापांखरांना	
मुलावांसरांना	संसारांत	३९४
फुलामध्ये फूलं	फूल हुंगावें जाईचें	
सुख भोगावें आईचें	बाळपणीं	३९५
फुलामध्ये फूल	फूल हुंगावें चाफ्याचें	
सुख भोगावें बापांचें	बाळपणीं	३९६
फुलामध्ये फूल	फूल शोभतें कमळाचें	
आईच्या प्रेमाचें	माप नाहीं	३९७
गार्याचा कीं डुबा	गोठणीये उभा	
माउलीच्या लोभा	मीत नाहीं	३९८
माउलीचे कष्ट	कुठें रे फेडूं देवा	
तळहाताचा पाळणा	नेत्रींचा केला दिवा	३९९
बापाचे उपकार	फिटती काशी गेल्या	
माउलीचे उपकार	फिटती ना कांहीं केल्या	४००
माउलीची माया	शेजी करायाला गेली	
गुळाची ग गोडी	साखरेला नाहीं आली	४०१
माउलीची माया	नाहीं येत आणीकाला	
कोंवळ्या माणीकाला	रंग बहू	४०२
धन ग संपदा	आग लागो त्या वस्तेला	
माझ्या बाळाच्या ग संगें	उभी राहीन रस्त्याला	४०३
धन ग संपदा	नाहीं मला ती लागत	
तुझ्या जीवाचें अगत्य	तान्हेबाळा	४०४
नदी वाहे झुळझुळ	परी पाण्यावीण मासा	
जीव माझा तोळा मासा	बाळावीण	४०५
जेथें तान्हेबाळ	तेथें माऊलीचा स्वर्ग	
तान्हेबाळावीण	कडू वीख सुखभोग	४०६

देवाच्या देवळांत
 आयुष्य मागत्यें
 देवाच्या देवळांत
 पुत्र माझा व्हावा
 तुळशीच्या पार्शीं
 आयुष्य मागतें
 अतिथाला अन्न
 आयुष्य लेकराला
 माउली रागावली
 असे गाळा ग पोटींचा
 माऊलीचा मार
 बाळाच्या कल्याणाच्या
 माउलीचा मार
 माउली मायेची
 समुद्राचे पाणी
 माऊली तळमळे
 समुद्राचें पाणी
 तसें चित्त माउलीचें
 समुद्र उचंबळे
 माउली ग हेलावते
 किती ओव्यांमध्ये गाऊं
 हे ग कोणा मोजवती
 किती ओव्यांमध्ये गाऊं
 याग सागराच्या लाटा
 किती ओव्यांमध्ये गाऊं
 कोण प्रदक्षिणा घाली

उभी मी जागत्यें
 तान्हेबाळाला ४०७
 करितें मी धांवा
 शतांत्रत ४०८
 सांजवात मी लावीतें
 तान्हेबाळा ४०९
 गायीला देत्यें चारा
 देवें द्यावें ४१०
 रागांत लोभ तीचा
 तान्हेबाळ ४११
 त्यांत अमृताचा चारा
 त्यांत कोटी कोटी धारा ४१२
 नसे पंतोजीसारखा
 असे पंतोजी पारखा ४१३
 अहोरात्र उचंबळे
 बाळासाठीं ४१४
 अहोरात्र नाचे
 बाळासाठीं ४१५
 होता चंद्राचें दर्शन
 होतां पुत्राचें स्मरण ४१६
 मी ग माऊलीचें ऋण
 वाळवंटांतील कण ४१७
 माउलीच्या मी गुणांला
 मोजवतील कुणाला ४१८
 माऊलीच्या मी प्रेमाला
 आकाशाच्या ग सीमेला ४१९

माउलीची माया	कुणा ग वर्णवेल	
प्रत्यक्ष भागेल	ब्रह्मदेव	४२०
माउलीची माया	कुणा ग वर्णवेल	
पाताळींचाहि थकेल	सहस्रफणी	४२१
अंधारांत दिवा	प्राणाला जशी हवा	
मातृप्रेमा हवा	तान्हेबाळा	४२२
आंधळ्याला दृष्टी	पांगळ्याला काठी पाय	
तशी असावी हो माय	तान्हेबाळा	४२३
पाऊस शेताला	माशाला तें पाणी	
तशी असावी जननी	तान्हेबाळा	४२४
वांसराला गाय	पाडसा हरिणी	
तशी असावी जननी	तान्हेबाळा	४२५
मुकेल्याला अन्न	तहानेल्याला पाणी	
तान्हेबाळाला जननी	तैशापरी	४२६
डोंगराचें पाणी	नद्यांना पोसायाला	
माउलीचें तसें सारें	तान्हेबाळ वाढायाला	४२७
देवा रे ईश्वरा	एक गोष्ट आईकावी	
आई सावत्र नसावी	तान्हेबाळा	४२८
सावत्र आईची	प्रीतीहि कडू वीख	
दृष्टींत बाण तीख	भरलेले	४२९
सावत्र आईची	प्रीतीहि विषारी	
कांटेच बांचतील	जरी बामुळ मिठी मारी	४३०
सावत्र ती आई	तान्हेबाळाची ग सासू	
आणील डोळ्यां आसूं	घडीघडी	४३१
सावत्र माउली	माउली ती ना मृत्यू	
तान्हेबाळाला जप तूं	प्रमुराया	४३२

सावत्र आईची	साऊली न पडावी	
नागिणीची भेट	कधीं सुद्धां न घडावी	४३३.
सावत्र आईस	छळील तान्हेबाळ	
होईल त्याची काळ	अवदसा	४३४.
सावत्र आईस	संसारींचा शाप	
देईल सदा ताप	तान्हेबाळा	४३५.
पेटलेली आग	पेटलेली खाइ	
तशी सावत्र ती आई	खाष्टनष्ट	४३६.
सख्ख्या ग आईची	गोड लागे मारपीट	
सावत्र आईची	कडू साखरेची मूठ	४३७.
सावत्र आईला	आई तरी कशी म्हणूं	
आईच्या नांवाला	आपण त्यानें अवगणुं	४३८.
माउली माउली	माउली कामधेनू	
माउली गोड वेणू	गोविंदाची	४३९.
माउली माउली	माउली चिंतामणी	
बाळाचे जें जें मनीं	पुरवीते	४४०.
माउली माउली	कल्पवृक्षाची साउली	
तान्हेबाळालागीं दिली	देवाजीनें	४४१.
माउली माउली	देवा म्हणती साधुसंत	
माउलीचा अंत	कोण गाई	४४२.
माउलीची सेवा	कोण आणीक करील	
सागराच्या पुढें	कसें थिल्लर राहील	४४३.
देवाच्या मायेची	माउली मूर्ती झाली	
बाळासाठीं ग रंगली	भवपाशीं	४४४.
तान्हेबाळासाठीं	माउली ओंव्या म्हणे	
या ग माउलीच्यासाठीं	कोण करील कवनें	४४५.

आई आई अंशी	तान्हेबाळ हांक मारी
मिळाली स्तुति सारी	माउलीये ४४६
माता रागावली	बोले ना एक शब्द
कंठ झालासे सद्गद	गोपूबाळाचा ४४७
शेजीला पुसतो	माउली कां वोलना
दुखवीशी तिच्या मना	घडीघडी ४४८
शेजीला पुसतो	शेजी माय कां रुसली
गोष्ट नाही तूं ऐकिली	माउलीची ४४९
शेजी मला सांग	आई प्रेमें कशी घेई
रडत उभा राही	दीनवाणा ४५०
शेजी मला सांग	कसें आईला हंसवावें
जां न मांडीवर बसावें	एकाएकीं ४५१
शेजी मला सांग	कसें हंसवूं माउलीला
धरीं जाऊन डोक्यांला	तान्हेबाळा ४५२
शेजी मला सांग	सुखवूं कशी माय
जाऊन धरीं पाय	दोन्ही हातीं ४५३
शेजी मला सांग	आईचा जावा राग
चरणीं तिच्या लांग	भक्तिभावे ४५४
जेवून आलास	भूक इतुक्यांत कशी
आई तुझ्या हातच्या गे	घांसावीणें उपवाशी ४५५
जेवून आलास	पंगत होती मोठी
माउली तुझ्यावीण	घांस जाईना गे पोटीं ४५६
जेवून आलास	काय होते लाडू वडे
मला नाही आई ठावें	लक्ष होतें तुझ्याकडे ४५७
जेऊन आलास	श्लोक कोणता म्हटला
आई तुला आठवून	पूर डोक्याला लोटला ४५८

आई नको धाडूं
 माझें ग पोट भरे
 आई नको धाडूं
 बये तुझ्या ग हातची
 आई नको धाडूं
 विचारीना तेथें कोणी
 जाईच्या फुलांसाठीं
 देवपूजा खोळंबली
 जाईचा मंडप
 ऐक राजा रे गोविंदा
 फुलें वेंचूनीयां
 पूजेसाठीं झालीं
 हट्ट नको घेऊं
 लूं रे राजा सुकुमार
 हट्ट नको घेऊं
 जाशील सुकून
 हट्ट नको घेऊं
 होई नीट सुलक्षण
 हट्ट नको घेऊं
 खाऊ देईन दोन्ही मुठी
 पाहुणे घरीं आले
 नको लाजूं होई धीट
 पाहुणे घरीं आले
 घेतील कौतुकानं
 पाहुणे घरीं आले
 थोपटतील तुझी पाठ

कुठें मला जेवायला
 तुझ्या पाहून मुखाला ४५९
 कधीं परक्याचे घरीं
 गोड कोरडी भाकरी ४६०
 कधीं मला मोठ्यांकडे
 मग येतं मला रडें ४६१
 बाळें फांदी ओळंबिली
 बाप्पार्जीची ४६२
 नको मोडूं फांद्या
 तान्हेबाळा ४६३
 तान्हेबाळानें आणीलीं
 बाप्पार्जीना ४६४
 सूर्यनाथ डोक्यावर
 सुकशील ४६५
 आहे दुपारचें ऊन
 तान्हेबाळा ४६६
 शुभं करोतील म्हाण
 तान्हेबाळा ४६७
 येईन मी उठाउठी
 भरूनियां ४६८
 सांग त्यांना नांव नीट
 तान्हेबाळा ४६९
 श्लोक दाखवी म्हणून
 तुला मांडी ४७०
 स्तोत्र म्हण तोंडपाठ
 तान्हेबाळा ४७१

पाहुणे घरीं आले
 काम करायाला लाग
 पाहुणे घरीं आले
 हीच बाळा एक हांव
 पाहुणे घरीं आले
 अशी करावी हो कृती
 पाहुणे आलेले
 आवडलें माझे बाळ
 पाहुणे आलेले
 खाऊ हातांत देऊन
 पाहुणे आलेले
 रुपया दिला हार्ती
 कोण बागुलबोवा
 काकाजी आले भेटी
 मोठ्या मोठ्या मिशा
 होतसे घाबरगुंडी
 काय रे झालें बाळा
 रुतती दाढी मिशा
 हट्टं नको घेऊं
 नीट वाग पाहूं
 सारखी किरकीर
 फजीतवाडा माझा
 टोंचून बोलतील
 छळूं नको रे रडून
 मला हौस मोठी
 मुंज करा तान्हेयाची

घरीं जरा नीट वाग
 माउलीचें ४७२
 नको ठेऊं देऊं नांव
 माउलीची ४७३
 करितील तुझी स्तुति
 तान्हेबाळा ४७४
 गेले निघून हो काल
 पाहुण्यांना ४७५
 गेले निरोप घेऊन
 तान्हेबाळाला ४७६
 गेले हो काल रात्रीं
 तान्हेबाळाच्या ४७७
 बैसला माये ओटी
 तान्हेबाळा ४७८
 भली मोठी शेंडी
 तान्हेबाळाची ४७९
 कांहीं नाही घेती मुका
 काकाजींच्या ४८०
 त्रास नको देऊं
 तान्हेबाळा ४८१
 नको करूं राजा
 होई बाळा ४८२
 हळवें माझे मन
 माउलीला ४८३
 सोन्याच्या जानव्याची
 गोपूजाळाची ४८४

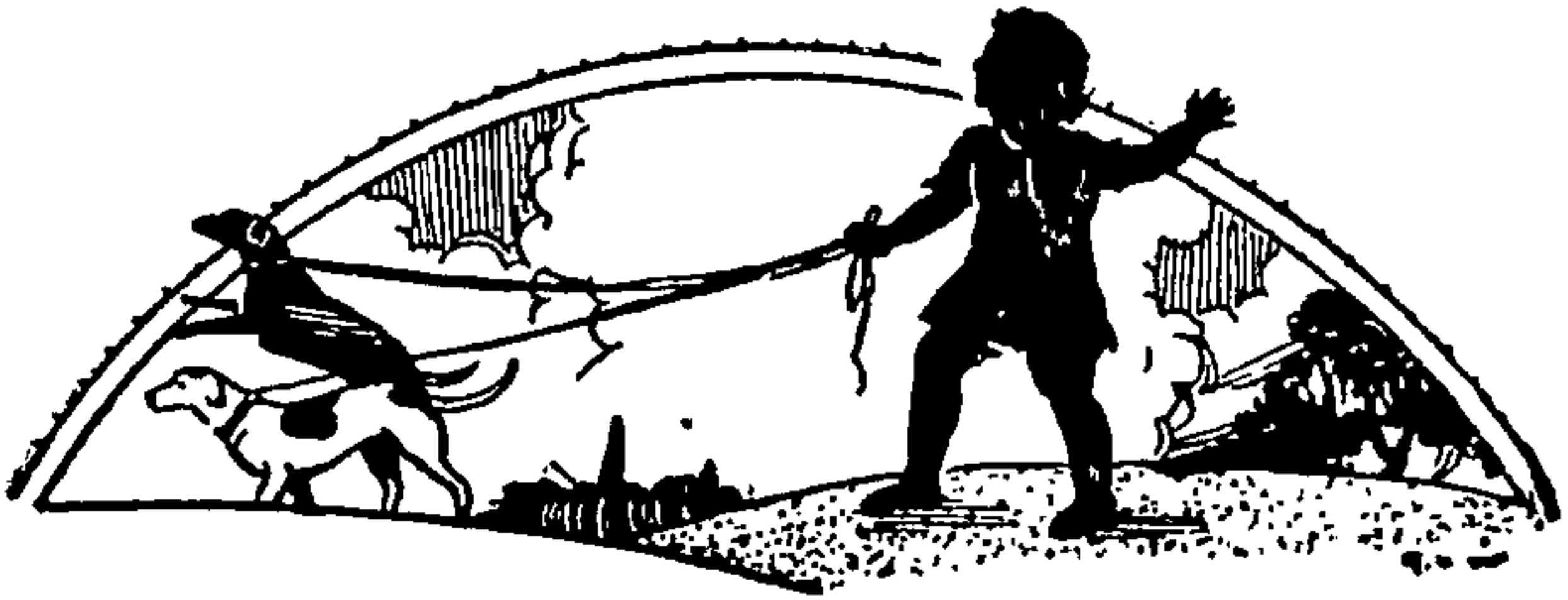
पांचा वरसांचा
 वाटतें सून यावी
 मुंजीचा मुहूर्त
 चंद्रबळ भाचेयाला
 मुंजीचा मुहूर्त
 चंद्रबळ तुझ्या राशी
 उखळी मुसळ
 गोपूबाळाचे मुंजीला
 भिंती सारवल्या
 तुझ्या मुंजीचीं आमंत्रणें
 नदीपलीकडे
 मुंजीचीं बोलावणीं
 भिंती सारवून
 तुझ्या मुंजीचें सामान
 सोनाराच्या आळी
 माझ्या ग बाळाच्या
 मुंजा ग मुलाला
 ओंवीते चंद्रावळी
 मुंजीचें लगीन
 परके दारीं वागे
 पिवळ्या पाटावाची
 मातृभोजना तूं बैस
 मातृभोजनाला
 मातृभोजनाला बैस
 पहिली भिक्षावळ
 शतायुषी होवो बाळ

मुंजीची काय घाई
 मायबाईला ४८५
 मामा पुसतो जोश्याला
 गोपूबाळाला ४८६
 दशमी एकादशी
 गोपूबाळा ४८७
 पोहे कांडायाला
 आणीयेलीं ४८८
 वर काढिलीं केरेंमोरें
 तान्हेबाळा ४८९
 हिरव्या शालूच्या दोघीजणी
 तान्हेबाळाच्या ४९०
 वर काढावें ताम्हन्न
 तान्हेबाळा ४९१
 कशाची ठोकाठोकी
 मुंजीची ताटवाटी ४९२
 मोत्यांच्या मुंडावळी
 उषाताई ४९३
 बापलेका लागे
 मायबाई ४९४
 घडी उकलीतें नेस
 उषाताई ४९५
 पाट मांडाले चौवीस
 उषाताई ४९६
 आई घालते नारळ
 माउलीचा ४९७

पहिली भिक्षावळ	सामा मावशीची	
तुझ्या आजोळींची	गोपूत्राळा	४९८
पहिली भिक्षावळ	माय घालीते बत्तासा	
विजयो होई कसा	तान्हेबाळा	४९९
एके हातीं दंड	दुजा हातीं झोळी	
भिक्षा मागे ब्रह्मचारी	गोपूत्राळ	५००
पिवळा पीतांबर	कांठोकाठीं ठसे	
संध्येच्या वेळीं नेसे	तान्हेबाळ	५०१
गायत्रीचा मंत्र	भटजी पढवीतो	
बाळाला रडवीतो	दोन्हीवेळां	५०२
पांचा वरुषांचा	मुंजा आहे लहान	
कडे घेऊन ब्राह्मण	संध्या सांगे	५०३
पांचा वरुषांचा	मुंजा उभा केला	
गायत्री मंत्र दिला	ब्राह्मणानें	५०४
माझ्या अंगणांत	चांदीची कावड	
तुला संध्येची आवड	तान्हेबाळा	५०५
वाढतसे लेक	बापासंगें हिंडे फिरे	
बापलेक जसे हिरे	झळाळती	५०६
एकापुढें एक	चालती बापलेक	
समुद्राला आलें पीक	मोतीयाचें	५०७
वाघाचें ग पिल्लूं	वाघासंगें ग रानांत	
बापासंगें बसे	तान्हेबाळ दिवाणांत	५०८
माशाचें ग पिल्लूं	माशासंगें ग पाण्यांत	
बापासंगें बसे	तान्हेबाळ दिवाणांत	५०९
मुली सांगूं येती	शाळेसी जाऊनी	
तुझें अक्षर पाहुनी	तान्हेबाळा	५१०

मुलतील कोणी
 कोणी पाहताती गुण
 रूपगुण दोन्ही
 नाहीं कांहीं कमी केलें
 एक रे करावें
 बाळाच्या असो माथा
 रूपगुण आहे
 माझ्या रे तान्हेबाळा

रूप बाळाचें पाहून
 तान्हेबाळाचे ५११
 देवानें बाळा दीले
 देवाजीनें ५१२
 त्रिभुवननाथा
 तुझा हात ५१३
 पुरतें देवा दे आयुष्य
 तुझ्या मागते पायांस ५१४

प्रकरण ३ रे

मुलगी : रसपरिचय

तान्हेबाळाचें वर्णन आपण पाहिलें. आतां तान्हेबाळीचें जरा पाहूं. या प्रकरणांत मुलीचें लग्न होऊन ती प्रथम सासरीं जायाला निघाली तेथपर्यंतच्या ओंव्या दिल्या आहेत. आईकडची जीवनयात्रा संपवून आपल्या नवीन संसारास सुरुवात करावयास ती जाते तेथपर्यंतच्या ओंव्या येथें आहेत. आपल्याकडे मुलगापेक्षां मुलगीचें माहात्म्य कमी मानतात. मुलगा झाला की, महोत्सव मानतात. मुलगी झाली तर जरा कष्टी होतात. या ओंव्यांत आरंभींच सांगितलें आहे की, मुलगी झाली म्हणून हे माते कष्टी नको होऊं:

कन्या झाली म्हणुन

नको करूं हेळसांड

गोपूबाळाच्या शेजारीं

उषाताईचा पाट मांड ॥

सासुबाई बहुधा सुनेला सांगत आहेत. मुलीचा पाट बापाजवळच मांड. मुलीची हेळसांड नको करूं. मुलगी झाली म्हणून काय झालें? कन्यादानाचें पुण्य घडेल:

कन्या झाली म्हणुन

नको घालूं खालीं मान

घडेल कन्यादान

काकारायांना ॥

कन्यादानाचें महत्त्व पुढील ओंव्यांत किती सुंदर रीतीनें सांगितलें आहे पहा:

कन्यादान करुनी

कन्या एकीकडे

पृथ्वीदान घडे

काकारायांना ॥

पृथ्वीदान दिव्याचें पुण्य कन्यादानांत आहे. पृथ्वी असेल तर फळेंफुलें होतील, धनधान्य वाढेल. स्त्री असेल तरच संसार, नाहीतर स्मशानच आहे.

अशा या कन्येचें माहात्म्य कमी नये मानूं. मुलगा हिरा असेल तर मुलगी हिरकणी आहे:

लेका ग परीस

हिरा नव्हे हिरकणी

या मुलीचें मोठें सुंदर वर्णन केलेलें आहे. पार्यी पैजण घातलेली ती मैना आहे, ती मखमल आहे, ती चंद्रज्योत आहे, किती तिला उपमा. तिला परो-परीचे खेळ आणून देतात:

शिंपली कुरकुलीं

मैना माझी खेळणार

लेक ती काय उणी

उषाताई ॥

बुरुडाला सांगणार

उषाताई ॥

बुरुडाला लहानलहान सुपल्या तिच्यासाठीं करायला सांगतात. असें तिचें कौतुक होत असतें. तिला दागदागिने करतात:

सोनाराच्या शाळे

बिंदुल्या घडती

ठिणगुल्या उडती

उषाताईला ॥

सोनार फुंकणीनें फूं फूं करित आहेत, ठिणग्या उडत आहेत, असें हें हुबेहुब चित्र उभें केलें आहे:

मुलगी वाटूं लागते. तिचें रूपलावण्य खुलूं लागतें. तिचे काळेभोर केस, त्यांची सुंदर वेणी दिसते. वेणीचें वर्णन ऐका:

पांचा पेडी वेणी

पदराखालीं झांक

लांब लांब केस

फणी आणा घागऱ्यांची

मला वाटे काळा साप

उषाताई ॥

वेणी येते मोगऱ्याची

उषाताईला ॥

मुलीच्या सौंदर्यावर दृष्ट पडेल अशी भीति वाटूं लागते:

मोकळे केस ग

दृष्ट होईल तुला वाई

सोडून लूं ना जाई

उषाताई ॥

केसांत घालण्यासाठी बाप्पाजी गोंडे करतात. मुलीचें असें कोडकौतुक होत असतें. पाठच्या बहिणी असाव्यात. त्यांचें प्रेम दाखविलें आहे:

कांचेची बांगडी

कशी भरूं मी एकटी

आहे बहिण धाकुटी

माझी घरीं ॥

मोठ्या बहिणीला एकटाला नको आहे चांगली बांगडी. केसाप्रमाणें इतरहि वर्णन आहे:

पिकलें तोंडलें

तसे तुझे लाल ओठ

भरे ना माझे पोट

पाहुनीयां ॥

अशी सुंदर मुलगी आहे. तरीहि तिला गोंदतात. देवानें दिलेल्या सौंदर्यांत मानवी भर घालतात:

तुझ्या गालांवरी

कुणी ग गोंदलं

फूल कुणी ग टोंचलें

गुलाबाचें ॥

गुलाबासारखे सुंदर कोंवळे गाल, ते टोंचण्याचें कोणी केलें घाडस असा हा प्रश्न आहे.

असें म्हणतात कीं, बापाला मुलगी आवडते व आईला मुलगा आवडतो. परंतु लाडकी मुलगी उद्यां सासरीं जायची असते. बाप तीव्र वेदनेनें म्हणतो:

बाप म्हणे लेकी

लाडकी होऊं नको

जाशील परघरीं

वेडी माया लावूं नको ॥

किती करुण उद्गार ! मुलगी शेवटीं दुसऱ्याची. घरीं सून येईल तीच आपली. आपली मुलगी दुसऱ्याची व दुसऱ्याची ती आपली:

बाप म्हणे लेकी

तूं ग धर्माची पायरी

सून सत्तेची सोयरी

वयनीबाई ॥

मुलगी वाढूं लागते व आईबापांच्या आनंदाबरोबर चिंताहि मनांत वाढूं लागते:

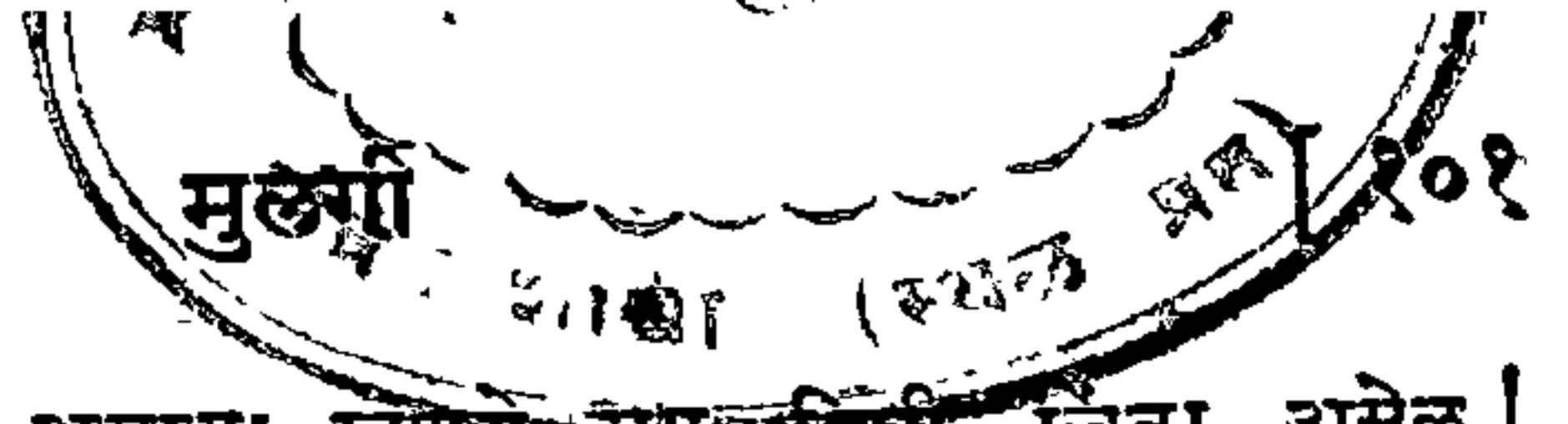
मुलगी वाढते

जशी चंद्रम्याची कोर

बापाला पडे घोर

अंतरंगीं ॥

तिसरें]

आणि अशा बऱ्याच मुली असल्या म्हणजे मग किती चिंता असेल !
परंतु मुली बापाला म्हणतात:

बाप्पाजी हो बाप्पा

लेकी फार म्हणूं नका

जसा चिमणुल्यांचा थापा

उडुन जाई ॥

किती सहृदय व करुण आंवी. चिमण्या क्षणभर अंगणांत खेळतील, निघून जातील. बापहि मग शेजीला म्हणतो:

सगळ्या झाल्या लकी

शेजी म्हणे झाल्या झाल्या

बाप ग म्हणतो

दाही दिशा चिमण्या गेल्या ॥

परंतु चिमण्या सासरीं पाठवायला किती चिंता ! लग्न जमवणें हिंदुस्थानांत किती कठीण. बाप म्हणतो:

बाप म्हणे लेकी

लेकी गुळाचे घागरी

लावण्यरूप तूझें

घालूं कोणाचे पदरीं ॥

बाप म्हणे लेकी

माझें साखरेचें पोतें

तुझ्या नशीबाला

जामीन कोण होतें ॥

बापाला मुलगी गुळाची घागर, साखरेचें पोतें असें वाटतें. परंतु असें हें रत्न कोणाच्या पदरीं घालायचें ?

मुलीला पाहायला येऊं लागतात. पूर्वी लहानपणीं लग्न होत. जरीचे परकर घालूं वगैरे बोलणीं होतात. येणारे घरदार पाहतात. मुलीचा बाप म्हणतो:

नवरी पाहूं आले

काय पाहतां कुडभिंती

मुलगी सुरतेचें मोतीं

उषाताई ॥

आमचें घर नका पाहूं. कुडाच्या भिंतीचें साधें घर. परंतु साध्या शिंपल्यांत मोती असतें. माझी मुलगी म्हणजे साधें मोती नसून गोलबंद पाणीदार सुरतेचें मोती आहे. तसेंच नवरा मुलगा पाहायला गेल्यावर मुलीच्या बापाला चार सज्जन म्हणतात:

नवरा पाहूं गेले

काय पाहतां वतनाला

मुलगी चावी रतनाला

उषाताई ॥

घरदार, वतनवाडी काय पाहतां ? मुलगा चांगला असला म्हणजे झालें:

स्थळ पाहतांना

नका बघूं घरदार

जोडा बघा मनोहर

उषाताईला ॥

असें जरी असलें तरी आईची इच्छा मुलगी चांगल्या घरांत पडावी,
दागदागिने अंगावर पडावे, गडीमाणसें कामाला असावीत अशी असते:

शेरभर सोनें

गोठाभर गायी

तेथें आमुची उषाताई

देऊं करा ॥

ज्याच्या घरीं हत्ती घोडे

ज्याच्या घरीं कुळंबिणी

तेथें देऊं हिरकणी

उषाताई ॥

नवरी मुलगी कशी आहे ऐका:

नवरी पाहूं आले

सोपा चढून अंगणीं

नवरी शुक्राची चांदणी

उषाताई ॥

नवरी पाहूं आले

काय पाहतां नवरीस

माझी लाडकी ही लेकर

सोनें जणुं मोहरीस ॥

नवरी पाहूं आले

सोपा चढून माडी गेले

नवरी पाहून दंग झाले

उषाताई ॥

मुलगी पाहून झाल्यावर शेवटीं हुंड्याच्या गोष्टी निघतातच:

मुलीच्या रे बापा

हुंडा द्या पांच गाड्या

शालूच्या पायघड्या

पाहिजेत ॥

परंतु एक श्रुतिस्मृतिशास्त्रज्ञ गृहस्थ म्हणतो:

गृहस्थ व्याहीया

हुंडा दे पांच गायी

लेंकुरवाळा व्याही

मामाराया ॥

पांच गायीच नवरदेवाला द्या. मोठें घर आहे. मुलेंवाळें आहेत. दुध-
दुभतें होईल:

लग्न ठरतें, तयारी होऊं लागते. घरांत दळण पापड होऊं लागतें:

जातें घडघडे

पापडाचें दळी

दळण दळतांना ओंव्या म्हणतातः

वाटेवरलें घर

लगीनघर साजे

उडीदाच्या डाळी

अक्कावाई ॥

ओंवियांनीं गर्जे

बाप्पाजांचें ॥

लग्नासाठीं तेलफळाचे, रुखवताचे लाडू तयार करावयाचे असतात. हे लाडू कोणी वळावे ? ज्यांना सासूसासरे ; आहेत, अशा भरलेल्या घरांतील बायकांनी लाडूला हात लावावेः

सासूसासन्यांची

हात लागूं दे लाडवा

सासूसासन्यांच्या

नवरा आहे देवगणी

येऊं द्या मांडवा

शांताताईचा ॥

बोलावा पांचजणी

गोपूबाळ ॥

लग्नाला मांडव घालायचा त्याचें वर्णन सुंदर आहे. एका ओंवित मुक्ते-
श्वराप्रमाणें विशाल प्रतिभेचें वर्णन आहेः

मांडव घांतला

लेकी कन्यादान तुझं

अहेर देतात घेतात. नवरी मुलगी असते लहान. ती विचारी थकून जातेः

अक्षतांनीं जड झाला

अहेर देतां घेतां

पृथिवीचा मेज

उषाताई ॥

उषाताई तुझा माथा

दमलीस ॥

पुढें नवरा मुलगा निघतो. हत्तीवर अंबारींत तो असतो. सर्वत्र उजेड पडतो. नवरदेवाची प्रभा फांकतेः

नवरा मुलगा

दोन्ही बिंदी उजेड पडे

हत्तीवर चढे

चकचकट ॥

लग्नाच्या सोहळ्याचें वर्णन मोठें सुरेख आहे. मैत्रीणी सांगतातः

वाजत गाजत

ऊठ सखं घाल माळ

आलें गृहस्थाचें बाळ

उषाताई ॥

लहानशी नवरी. ती थरथरत असते. परंतु पाठीशीं मामा असतोः
 लगनाच्या वेळे नवरी कांपे दंडामुजा
 पाठीशीं मामा तुझा उषाताई ॥
 लगीनाच्या वेळे नवरी कांपते दंडांत
 साखर घालावी तोंडांत उषाताईच्या ॥

बधूवरें परस्परंसास माळ घाऱतात. मग होम, सप्तपदी वगैरे प्रकार. लहानगी
 मुलगी दमून जाते. ती रडवेली होतेः

मंत्र उच्चारिती चाललासे होम
 डोळ्यां जातो धूम उषाताईच्या ॥
 कोंवळीं सांवळी जशी शेवंतीची कळी
 दमली भागली उषाताई ॥

नवऱ्या मुलीला दागदागिन्यांनीं नटवतात. जणुं लहानशी बाहुलीः
 नाकीं मोठी नथ तोंडा पडली साउली
 चित्रशाळेची बाहुली उषाताई ॥

लहानऱ्या मुलीचें तें लहानसें नाक. परंतु त्यांत मोठी नथ घालतात. सारें
 तोंड झांकून जाते. कोंवळें नाक दुखतेंः

करवंदी मोत्यांची नथ लाखाच्या मोलाची
 आहे कोंवळ्या नाकाची उषाताई ॥

कांहीं कांहीं वर्णनें मोठीं काव्यमय आहेतः

पिंवळी नागीण चंदनवेलीला
 तसा पट्टा कमरेला उषाताईच्या ॥
 दागिन्यांनीं वांके जशी लवली ग केळ
 नाजूक फूलवेल उषाताई ॥

पंक्तींत नवरी नवऱ्याच्या पानांत बसते. एकमेकांस घांस देतात. जणुं
 पाहिली तोंडओळख. ओखाणा घेऊन घांस देतात. तें वर्णन पहा कसें गोड आहेः

घेऊन ओखाणा

हळूच वर बघे

नंतर वरात निघते:

झोंपाळ्याच्या वरातील

प्रेमाचें गीत गावूं

वरात येते. नवीन नांव ठेवले जाते. माहेर तुटले, सासर जोडले :

माउलीच्या डोळां

नांव बदलीले

माहेर तुटले

नांव नवीन ठेवले

नवरी घांस देई

पुन्हां मान खाली होई॥

मात्याचे घोस लावूं

उषाताईला ॥

घळकन पाणी आले

उषाताईचें ॥

सासर जोडीले

उषाताईला ॥

आतां सासरीं जायचें. केवढा करुण प्रसंग. या सर्व ओंव्या कारुण्यानें थबथबलेल्या आहेत. वाचतांना डोळे डबडबतात:

काळी कपिला गाय

मला मायेनें टाकीली

नऊ मास होत्ये

आतां मी परघरीं

अपुल्या कळपाला चुकली

परदारीं ॥

मायबायेच्या उदरीं

लोक झाल्ये ॥

या ओंव्या हृदयाला घरें पाडतात, डोळ्याला शरें फोडतात, भाऊ सम-जावतो, बहिणीच्या पदरीं पेढे बांधतो. बाप म्हणतो शहाणी आहेस रडूं नकोस. परंतु आईला राहवत नाही:

सासऱ्या जातांना

तान्हे कधीं ग भेटशी

सासरच्या मंडळीस आई म्हणते:

पदरीं घातला

भरून येतो डोळा

माय धरीते पोटाशीं

उषाताई ॥

पोटचा मी हो गोळा

माय म्हणे ॥

शेवटीं गाडी निघते. नवरी मुलगी मार्गें पहात असते:

सासरीं जातांना
जीव गुंते आईकडे

बघते मागेंपुढें
उषाताईचा ॥

भाऊ दुरून खुणावीत असतो:

सासरीं जातांना
ये हो म्हणे बहिणीला
सासरीं जातांना
जातांना उषाताईला

गाडी लागे चढणीला
भाईरायां ॥
डोंगर आले आड
मागें पाहून येती कड ॥

आईबापांना कसें कसें होतें. मुलीपेक्षां आतां मुलीच्या सौभाग्याची काळजी वाटूं लागते. मुलगीचा पति सुखी असणें म्हणजे मुलगी सुखी असणें. मातेचे हे परमोदार उद्गार ऐका:

माझें हें आयुष्य
घाल सखीच्या चुडया

उणें करी रे गणया
उषाताईच्या ॥

बापाला उद्देशून लोक म्हणतात:

लेकीच्या रे बापा
काळजाचा घडा

धन्य धन्य तुझी छाती
देतोस परक्या हातीं

बापहि विरघळतो:

बाळ म्हणे लेकी
जाशी परघरा

साखरेचा घडा
जीव होई थोडाथोडा ॥

गाडी दिमत नाही. बैलाच्या घंटांचा आवाजहि हवेवर विरून जातो:

गाडी आड गेली
माहेरच्या मंडळीच्या
गाडी आड गेली
परतती मायबाप

दिसेना नयनांला
पाणी लोटलें डोळ्याला ॥
ऐकूं ना येई कांहीं
परते रडत भाई ॥

लोक आईबापांना शांत करतात. आईबापच हौसेनें लग्न करतात. परंतु मुलगी सासरीं जायला निघाली कीं, तेच कष्टी होतात:

संसारीं सुखांत
लगीन थाटानें करिती

सारांश काय तर:

सुखामध्ये दुःख
असें संसारीं कौतुक

आहे दुःख मिसळलें
परि डोळ्यां पाणी आलें ॥

दुःखामध्ये सुख
देवाजीचें ॥

अशा रीतीनें मुलगी सासरीं जाते. संसार पुढें सुरू होतो. संसारांतील ते बरेवाईट हजारों अनुभव पुढील प्रकरणां:

मुलगी : ओंव्या

पुत्र झाला म्हणुन
पुत्र नाही कन्या झाली
कन्या झाली म्हणुन
गोपूबाळाच्या शेजारीं
कन्या झाली म्हणुन
घडेल कन्यादान
लेका ग परीस
हिरा नज्हे हिरकणी
लाडकी झाली लेक
बापाशेजारीं पाट मांडा
लाडकी झाली लेक
चंद्रमा आकाशींचा
साठ्यांच्या दुकानीं
बापाची लाडकी
साठ्यांच्या दुकानीं
बहीण भावाच्या तोलाची

साखर वाटली
शांताबाईला १
नको करूं हेळसांड
उषाताईचा पाट मांड २
नको घालूं खालीं मान
काकारायांना ३
लेक ती काय उणी
उषाताई ४
घांस जाइना तिच्या तोंडा
उषाताईचा ५
लाड करूं मी कशाचा
मागतसे ६
देखीली फडकी
उषाताई ७
उंच गझन मोलाची
उषाताई ८

कापड-दुकानीं	देखीली लाल साडी	
बापाची झोंप मोडी	उषाताई	९
अंबा मोहरला	मोहरला पानोपानीं	
बापाच्या कडे तान्हो	उषाताई	१०
लाडकी ग लेकर	लाड मागते बापाला	
माझी उषाताई	मोती मागते कापाला	११
माझ्या अंगणांत	शेजीचे पांच दाजी	
पार्यो पैजण मैना माझी	उषाताई	१२
माझ्या अंगणांत	शेजीचे पांच लाल	
त्यांत माझी मखमल	उषाताई	१३
माझ्या अंगणांत	शेजीचे पांच पुत्र	
त्यांत माझी चंद्रज्योत	उषाताई	१४
माझ्या अंगणांत	शेजीवाईची माणकें	
उषावाई ग सारख	एक नाहीं	१५
माझ्या अंगणांत	सांडली दूधफेणी	
जेवली उषाताई	शोभे शुक्राची चांदणी	१६
माझ्या अंगणांत	ठेवीली तूपपोळी	
जेवीली चांफेकळी	उषाताई	१७
लांब लांब केस	मला वाटे काळा साप	
अंग गोरें गोरें झाक	उषाताईचें	१८
गोन्या ग अंगाला	शोभती काळे केस	
काळोख्या रात्रींत	शोभे चंद्रमा सुरेख	१९
लांब लांब केस	तुझ्या केसाची पडली छाया	
देत्यें चौरंग बैस न्हाय	उषाताई	२०
लांब लांब केस	वेणी येते मोगन्याची	
फणी आणा घागन्यांच्च	उषाताईला	२१

लांब लांब केस
 बापानें गोंडे केले
 मोठेमोठे केस
 लिंबावांचून न्हाईना
 मोकळे केस ग
 दृष्ट होईल तुला बाई
 गोंडीयाची वेणी
 भावंडात खेळे
 पांचा पेडी वेणी
 पदराखालीं झांक
 घागऱ्या घुंगुर
 खेळुन आली चांफेकळी
 सोराच्या शाळे
 बिंदुल्या घडती
 उषाताई खेळे
 केवड्याला ऊन लागे
 माते माते म्हणून
 कुड्यांना मोती मागे
 माझ्या दारावरन
 हातीं आंगठी हिच्याची
 झोपाळ्यावर बसूं
 सारख्यां बहिणी दिसूं
 कांचेची बांगडी
 आहे बहिण धाकुटी
 कांचेची बांगडी
 आहे हो घरांत

आईनें वाढवीले
 उषाताईला २२
 मुठींत मावती ना
 उषाताई २३
 सोडून तूं ना जाई
 उषाताई २४
 पाठीवरी लोळे
 उषाताई २५
 मला वाटे काळा साप
 उषाताई २६
 दणाणे माझी आळी
 उषाताई २७
 ठिणगुल्या उडती
 उषाताईला २८
 तुळशीच्या मार्गे
 गोपूबाळाला २९
 मातेच्या पाठी लागे
 उषाताई ३०
 कोण गेली परकराची
 उषाताई ३१
 हिरव्या साड्या नेसूं
 उषाताई ३२
 कशी भरूं मी एकटी
 माझ्या घरीं ३३
 कशी भरूं मी हातांत
 लहान बहिण ३४

दोधी ग बहीणी
 परकर ते हालती
 नदीच्या पलीकडे
 पैजण वाळ्यांची
 लाडक्या लेकीचें
 पायीं पैजण सुंदर
 लाडकी ग लेक
 ऊठऊठ आतां
 बाहुलीं बुडकुलीं
 खेळणार कोठें गेली
 शिपलीं कुरकुलीं
 मना माझी खेळणार
 तुझ्या गालांवरी
 फूल कोणी ग टोंचलें
 पिकलें तोंडलें
 भरे ना माझे पोट
 बापाची लाडकी
 हांसत दारीं आली
 मुलगी वाढते
 बापाला पडे घोर
 मुलगी वाढते
 घोर लागतो जिवास
 मुलगी वाढते
 चिंता संतत रडवी
 बाप म्हणे लेकी
 लावण्यरूप तूझे

जोडीजोडीनें चालती
 रेशमाचे ३५
 हिरव्या परकराची कोण
 माझी धाकुटी बहीण ३६
 नांव ठुमक बीजली
 ओसरीला कीं नीजली ३७
 लेक उपाशी निजली
 साखर तुपांत थिजली ३८
 भिंतीशीं उभीं केलीं
 उषाताई ३९
 बुरुडाला सांगणार
 उषाताई ४०
 सांग कोणी ग गोंदलं
 गुलावाचें ४१
 तसे तुझे बाळे ओठ
 पाहुनीया ४२
 बाप म्हणे कोठें गेली
 उषाताई ४३
 जशी चंद्रम्याची कोर
 अंतरंगीं ४४
 दिवसेंदिवस
 बाप्पार्जींच्या ४५
 मनीं चिंताही वाढवी
 मायबापां ४६
 लेकी गुळाचे घागरी
 घालूं कोणाचे पदरीं ४७

बाप म्हणे लेकी
 तुझ्या नशिवाला
 बाप म्हणे लेकी
 जाशील परघरीं
 बाप म्हणे लेकी
 सून सत्तेची सोयरी
 लेकीचें जन्मणें
 ज्याची त्यानें नेली बया
 बाप्पाजी हो बाप्पा
 जसा चिमणुल्यांचा थापा
 सगळ्या झाल्या लेकी
 बाप ग म्हणतो
 बाळपट्टी खण
 परकराजोगी लेक
 बाळपट्टी खण
 परकराजोगी सून
 मुलगी पाहूं आले
 जरीचे परकर
 मुलीला पाहूं आले
 नानाफडणीसांचे
 मुलीला पाहूं आले
 मग मुलगी पहा
 मुलगी पाहूं आले
 बिंदीपट्टा अलंकार
 नवरी पाहूं आले
 मुलगी सुरतेचें मोती

माझे साखरेचें पोंतें
 जामीन कोण होतें ४८
 लाडकी होऊं नको
 वेडी माया लावूं नको ४९
 तूं ग धर्माची पायरी
 वैनीबाई ५०
 जसा पानांचा पानमळा
 शोषला ग तुझा गळा ५१
 लेकी फार म्हणूं नका
 उडुनी गेला ५२
 शजी म्हणे झाल्या झाल्या
 दाही दिशां चिमण्या गेल्या ५३
 रुपयाला एक
 आक्काबाईची ५४
 रुपयाला दोन
 आक्काबाईला ५५
 पुण्याचे पुणेकर
 घालूं केले ५६
 पुण्याचे वाईचे
 कारकून ५७
 आधीं करा चहा
 उषाताई ५८
 पुण्याचे पुणेकर
 घालूं केले ५९
 काय पाहतां कूडभिंती
 उषाताई ६०

नवरी पाहूं आले
 नवरी शुक्राची चांदणी
 नवरी पाहूं आले
 नवरी पाहुन दंग झाले
 नवरी पाहूं आले
 माझी लाडकी ही लेकर
 उषाताई ग नवरी
 जिची सून होईल तीनें
 उषाताई ग नवरी
 हिज्याला जडवावी
 नवरा पाहूं गेले
 मुलगी द्यावी रतनाला
 मुलगा पाहूं येती
 मुलगा आहे वतनदार
 मुलगा पाहूं येती
 लेकी तशा सुन ।
 नवरा पाहूं गेले
 नवरा मुलगा नवसाचा
 स्थळ पाहताना
 जोडा बघा मनोहर
 स्थळ पाहतांना
 एक पहावे निदान
 स्थळ पाहतांना
 मुलगी दिल्यावर
 शेरभर सोनें
 तेथें आमची उषाताई

सोपा चढून अंगणीं
 उषाताई ६१
 सोपा चढून माडी गेले
 उषाताईला ६२
 काय पाहतां नवरीस
 सोनें जणुं मोहरीस ६३
 पुतळीचें जणुं सोनें
 पुण्य केलें ६४
 कोणा भाग्यवंता द्यावी
 हिरकणी ६५
 काय पाहतां वतनाला
 उषाताई ६६
 काय पाहतां घरदार
 गोपूबाळ ६७
 आकाबाई तुझ्या गुणा
 वागवीशी ६८
 हुंडा द्यावा पांचशाचा
 गोपूबाळ ६९
 नका बघूं घरदार
 उषाताईला ७०
 नका पाहूं धनबीन
 कुंकवाला ७१
 पहा गणगोत्र कूळ
 काहूं नये कूळबिळ ७२
 गोठाभर गायी
 देऊं करा ७३

ज्याच्या घरीं हत्ती घोडे
 तेथें देऊं ग लाडकी
 ज्याच्या घरीं हत्ती घोडे
 तेथें देऊं हिरकणी
 मुलीच्या रे बापा
 घालूं तुमच्या हरणीला
 मुलीच्या रे बापा
 शालूच्या पायघड्या
 लगनाच्या बोली
 नवरा हुंड्याचा माझ्या घरीं
 गृहस्थ व्याहीया
 लेंकुरवाळा व्याही
 गृहस्थ गृहस्थ
 माझ्या बाप्पाजींच्या
 भिंती सारवून
 तुझ्या लग्नाचे पापड
 भिंती सारवून
 तुझ्या लग्नाचे फराळ
 भिंती सारवून
 तुझ्या लग्नाचे सोयीरे
 भिंती सारवून
 तुझ्या लग्नाची खटपट
 भिंती सारवून
 तुझ्या लग्नाची वरात
 लगीन ठरलं
 जरीचे मिळती खण
 स्त्रीजी. ८

ज्याच्या घरीं ग पालखी
 उषाताई ७४
 ज्याच्या घरीं कुळंबिणी
 उषाताई ७५
 नको भिऊं करणीला
 गोटतोडे ७६
 हुंडा द्या पांच गाड्या
 पाहिजेत ७७
 बोलती पारावरी
 गोपूवाळ ७८
 हुंडां दे पांच गायी
 मामाराया ७९
 विचार करीती बाजारीं
 हुंडा शेल्याच्या पदरीं ८०
 वर काढावी सुखड
 उषाताई ८१
 वर काढीले नारळ
 उषाताई ८२
 वर काढूं केरमोरें
 जमताती ८३
 वर काढावा पोपट
 उषाताई ८४
 वर काढावी परात
 उषाताई ८५
 करीती केळवण
 उषाताईला ८६

करा केळवण	आहे मुहूर्त समीप	
आला घाईचा निरोप	मामारायांचा	८७
करुं केळवण	लाडक्या भाचीला	
मनांत आनंदला	मामाराया	८८
ओल्या हळदीचे	वाळवण दारी	
केळवण घरी	उषाताईला	८९
ओल्या हळदीचे	वाळवण घाला	
केळवण तुला	उषाताई	९०
दिवसा दळूं कांडूं	रात्री पापडाचे	
लगन तांतडीचे	उषाताईचे	९१
दिवसा दळूं कांडूं	रात्री पापडपीठी	
धाडूं लग्नाचिठी	अप्पारायांना	९२
जातें घडघडे	उडदाच्या डाळी	
पापडाचे दळी	अक्कावाई	९३
वाटेवरलें घर	ओंवियानीं गर्जे	
लगीनघर साजे	वाप्पार्जीचे	९४
हळद कुटीतां	मुसळें घुमती	
तुला वाशिर्गे शोभती	गोपूबाळा	९५
सासू-सासऱ्यांची	येऊं द्या मांडवा	
हात लागूं दे लाडवा	शांताताईचा	९६
सासू-सासऱ्यांच्या	बोलवा पांचजणी	
नवरा आहे देवगणी	गोपूबाळ	९७
लगन उतरलें	उतरलें तळ्याकांठीं	
नवरी जडावाची पेटी	उषाताई	९८
लगन उतरलें	आंबराईच्या पिंपळाखालीं	
नवरी पिवळ्या छत्राखालीं	उषाताई	९९

मांडव घातला	पृथिवीचा मेज	
लेकी कन्यादान तूझं	उषाताई	१००
मांडवाला मेढी	घालाव्या ठंगण्या	
बहिणी चिमण्या	उषाताईच्या	१०१
मांडवाला मेढी	सरशा सूत्रधारी	
चुलता कारभारी	उषाताईचा	१०२
घातला मंडप	त्याला लावीयलें छत्र	
नवरी शोभते घरांत	उषाताई	१०३
घातला मंडप	हंड्या झुंबरें लावती	
तेथें झालरी सोडीती	रेशमाच्या	१०४
मंडपाला खांब	शंभर लावीले	
लाल कापडें मढवीले	रातौरात	१०५
मांडव घातला	ओल्ये कीं हिरांचा	
वैनीबाईच्या दीरांचा	पराक्रम	१०६
मांडव घातला	ओल्ये पोफळीचा	
व्याही केला कोंकणीचा	मामारायांनीं	१०७
मांडव घातला	ओल्ये ओलेत्यांनीं	
उषाताईच्या चुलत्यांनीं	परी केल्या	१०८
मांडवाला मेढी	घालाव्या दूसऱ्या	
बहिणी रुसल्या	गोपूबाळाच्या	१०९
खांद्यावर कुऱ्हाडी	कुठें जाता हो वऱ्हाडी	
मांडवाला मेढी	चंदनाच्या	११०
घाणा भरीयेला	विडा ठेवीयेला	
आधीं नमीयेला	गणराज	१११
घाणा भरीयेला	खंडीच्या भाताचा	
आमुच्या गोताचा	गणराय	११२

आधीं मूळ धाडा
 आम्हां कुळीचीये
 आधीं मूळ धाडा
 शालजोडीचे वऱ्हाडी
 आधीं मूळ धाडा
 परशुराम देवा
 नागवेली बाइ
 कार्य मांडलें घरीं चल
 अहेर कीं आला
 चल सखी मंडपांत
 अहेर कीं आला
 शेल्यावरी झेला
 अहेर कीं आला
 चोळीवरी जाळी
 अहेर कीं आला
 शालीवरी लाल
 अहेर कीं आला
 धटीवर मुठी
 अक्षतांनीं जड झाला
 अहेर देतां घेतां
 माडीखालीं माडी
 तेथें तुझा गौरीहर
 अष्टपुत्री कांचोळी
 गौरीहरीं बैस
 हौसदार मोठे
 गौरीहरीं ग फुलते

दूरी दूरीचीये
 जोगेश्वरीला १३
 घुंगुराची गाडी
 गणराय : १४
 चिपळूण गांवा
 आमंत्रण : १५
 आगरी तुझा वेल
 भाईरायांच्या २१६
 शेला शालू खंबायीत
 उषाताई २१७
 माहेरींचा शेला
 मोतीयांचा २१८
 माहेरींची चोळी
 मोतीयांची २१९
 माहेरींची शाल
 पीतांबर १२०
 माहेरींची धटी
 मोतीयांच्या १२१
 उषाताई तुझा माथा
 दमलीस १२२
 माडीखालीं तळघर
 उषाताई १२३
 आजोळींची नेस
 उषाताई १२४
 कमळाबाईचे चुलते
 नागचाफे १२५

आणीलें रुखवत
 उघडून पाहूं दोघी
 आणोल रुखवत
 वडील मानाची येऊं द्या
 आणीलें रुखवत
 नवय्येमुलीचें गोत मोठें
 वाजत गाजत
 भोंवतीं मैत्र येत
 आलें रुखवत
 घोडा आहे उभा दारा
 सजलेला घोडा
 एकच घोष झाला
 नवरा मुलगा
 करवलीला चूडा भरा
 नवरा मुलगा
 दोन्ही विदी उजेड पडे
 चौघडे कडाडनी
 चालला हो वर
 शिंगें वाजवीती
 सुहूर्ते तिन्हीसांजा
 वरापाठीमागें
 अप्सरा स्वर्गातुनी
 निघाल्या बायका
 पैठण्या पीतांबर
 धन्यधन्य वाटे
 आनंद न समाये

मुलीची आई उभी
 ताईबाई १२६
 मंडपीं राहूं द्या
 ताईबाई १२७
 बत्तीस ताटांचें
 उघाताईचें १२८
 आलें रुखवत
 गोपूबाळाचे १२९
 आतां उठा घाई करा
 शृंगारलेला १३०
 वर वर बसवीला
 वाजंज्याचा १३१
 हत्तीवर उभा करा
 कमळानाईला १३२
 हत्तीवर चढे
 चकचकाट १३३
 उडतात बार
 उघाताईचा १३४
 कुणी वाजवीती झांजा
 गोरजाचा १३५
 मानाच्या वऱ्हाडणी
 उतरल्या १३६
 अपुला करून शृंगार
 झळकती १३७
 मनांत वरुमाये
 हृदयांत १३८

घोडा सजलेला
 बसला वर हिरा
 घोडा सजलेला
 वराच्या पार्यां जोडा
 उषाताईचा नवरा
 भाईराया दिवटीशीं
 उषाताईचा नवरा
 भरुं हें पाटीये
 वाजत गाजत
 दारांत ओवाळीलें
 तोरणाच्या दारा
 चीर मागते दुसरें
 तोरणाच्या दारा
 वरुमाय न्हाली
 बाशिंगाची कळी
 नवरा मुलगा शहाणा
 बाशिंगाची कळी
 नवरा मुलगा नेणता
 पिवळें नेसली
 मुलाची वरुमाय
 नवच्या मुलाची
 नेसली सूर्यपान
 चला जाऊं पाहूं
 कंठी देतो जांवयाला
 मधुपर्कीं एक
 तो तुझा नवरा

घोड्याला शोभे तुरा
 गोपूबाळ १३९
 त्याच्यापार्यां चांदी तोडा
 शोभतसे १४०
 आला रे घाटीशीं
 तेल घाली १४१
 आला हो घाटीये
 तेलफळ १४२
 बाळ गृहस्थाचें आलें
 वधूमायें १४३
 कशाचें रुसणें
 आक्काबाई १४४
 चिखल कां झाली
 वयनीबाई १४५
 लागते तोरणा
 गोपूबाळ १४६
 लागली अनन्ता
 गोपूबाळ १४७
 पिवळे तिचे पाय
 शांताबाई १४८
 करवली कोण
 शांताताई १४९
 मधुपर्कं सोहळ्याला
 भाईराया १५०
 बैसलासे हिरा
 उषाताई १५१

मधुपर्कें एक
 तो तुझा लक्ष्मीपती
 वाजत गाजत
 माळ घेऊन आहे उभी
 वाजत गाजत
 ऊठ सखे माळ घाल
 वाजत गाजत
 हातीं धरून त्याला नेलें
 वाजंत्रीं वाजती
 वस्त्र देतो जांवयाला
 लग्नाच्या वेळे
 होतसे कन्यादान
 नेस ग अक्कावाई
 कन्यादान ग लेकीचें
 पांचा ग पेडी वेणी
 कन्यादाना उभी केली
 कन्यादान करुनी
 हातीं आहे झारी
 कन्यादान करुनी
 चुलता बोले उषाताई
 कन्यादान करुनी
 पृथ्वीदान घडे
 कन्यादाना वेळे
 बापें पाचारीली
 मंडप भरला
 लगीन होतें थाटें

बैसलेसें मोती
 उषाताई १५२
 येऊं दे उभ्या विदी
 उषाताई १५३
 आलें गृहस्थाचें बाळ
 उषाताई १५४
 बाळ गृहस्थाचें आलें
 बाप्पाजीनीं १५५
 चला जाऊं पहायाला
 अप्पराया १५६
 भट करिती सावधान
 उषाताईचें १५७
 हिरवें पाचूचें
 उषाताईचें १५८
 मामानीं उकलीली
 उषाताई १५९
 पुण्य आहे भारी
 बाप्पार्जीच्या १६०
 बाप बोले पांच गाथी
 अर्धे राज्य १६१
 कन्या एकीकडे
 काकारायांना १६२
 कन्या उच्चारिली
 उषाताई १६३
 जमले छोटे मोठे
 उषाताईचें १६४

मंडप भरला	लागे पागोऱ्या पागोटें	
लगीन होतें थोटें	उषाताईचें	१६५
भिक्षुकांची दाटी	मांडवांत झाली	
लगीनाची वेळ झाली	उषाताईच्या	१६६
गोरज मुहूर्त	मुहूर्त पवित्र	
उच्चारिती मंत्र	ब्रह्मवृंद	१६७
मंगल अष्टकें	भटभिक्षुक म्हणती	
होतसे शुभ वृष्टी	अक्षतांची	१६८
लगनाच्या वेळे	अंतरपाटाला दोरवा	
मामा सरदार बोलवा	उषाताईचा	१६९
लगनाच्या वेळे	नवरी कांप दंडामुजा	
पाठीशीं मामा तुझा	उषाताई	१७०
लगनाच्या वेळे	नवरी कांपते दंडांत	
साखर घालावी तोंडांत	उषाताईच्या	१७१
लगनाच्या वेळे	नवरी कांपे थरथरा	
मामा येऊं दे धीर धरा	उषाताईचा	१७२
वाजंत्री वाजती	फुलती फूलबाजा	
उषाताई कोणा राजा	माळ घाली	१७३
रुपयांची वाटी	बोहल्याच्या कोना	
तुझ्या वराला दक्षिणा	उषाताई	१७४
वाजवा वाजवा	वाजवा झाली वेळ	
घालती गळां माळ	वधूत्र	१७५
कडाका उडाला	घोष जातो अंबरांत	
गर्दी उडे मांडवांत	बाप्पार्जीच्या	१७६
ताशे तडाडती	उडती किती बार	
सोहळा होतो थोर	लगीनाचा	१७७

सनया सुस्वर	धिमधिम चौघडे वाजती	
शिगें जांगनं फुंकती	शिगवाले	१७८
पानसुपारीचीं	अत्तरफुलांचीं	
तवकें चांदोचीं	झळाळती	१७९
आणिती सावरा	तवकीं भरभरून	
गदींत घुसून	वांटतात	१८०
मंत्र उच्चारिती	चाललासे होम	
डोळ्यां जातो धूम	उषाताईच्या	१८१
मंत्र उच्चारिती	चाललासे होम	
होतसे भारी श्रम	उषाताईला	१८२
कोंवळी सांवळी	जशी शेवतीची कळी	
दमली भागली	उषाताई	१८३
कोंवळी कोंवळी	सुंदर सांवळी	
घामाधूम भारी झाली	उषाताईं	१८४
आणीले दागीने	तवकीं भरून	
शोभेल चौगुण	उषाताई	१८५
आधींच सोन्याची	आणि सोन्यानें मढली	
अत्यंत शोभली	उषाताई	१८६
हार्तीं गोटतोडे	भाळीं विंदी बीजवर	
गळां शोभे चंद्रहार	उषाताईच्या	१८७
नाकीं मोठी नथ	तोंडा पडली साउली	
चित्रशाळेची बाहुली	उषाताई	१८८
ठुशापेट्याखालीं	कळ्याचे बारा सर	
दिल्या घरीं राज्य कर	उषाताई	१८९
ठुशापेट्यांखालीं	तन्मणीला बारा घोंस	
दिल्या घरीं सुखें अस	उषाताई	१९०

पिवळी नागीण
 तसा पट्टा कमरेला
 गांडस सुकुमार
 जड तोड्यांनीं वांकले
 तोडीच्या वांकीनीं
 फांकते तेजःप्रभा
 पांच पेडी वेणी
 मुद्द राखडी सांभाळ
 करवंदी मोत्यांची
 कोंवळ्या नाकाची
 नक्षत्रीं आकाश
 भूषणीं शोभेल
 फुलांच्या गुच्छांनीं
 तशी नवरी लवेल
 वाजत गाजत
 अंगाला लाविती
 नवऱ्यापरीस
 हळद लावा थोडी
 नवऱ्यापरीस
 आणा फुलांची हो जाळी
 दागिन्यांनीं वांके
 नाजूक फुलवेल
 नवऱ्यापरीस
 सोन्याचे तिला गोट
 सूनमुख पाहतां
 शालूखालीं झांका सून

चंदन वेलीला
 उषाताईच्या १९१
 हात चिमणे कोंवळे
 उषाताईचे १९२
 शोभती दोन्ही मुजा
 उषाताईची १९३
 वेणीला पन्हळ
 उषाताई १९४
 नथ लाखाच्या मोलाची
 उषाताई १९५
 फुलांनीं फूलवेल
 उषाताई १९६
 वांकतो कोंवळा वेल
 दागिन्यांनीं १९७
 हळदीला नेती
 वधूवरांच्या १९८
 नवरी आहे गोरी
 उषाताईला १९९
 नवरी आहे काळी
 उषाताईला २००
 जशी लवली ग केळ
 उषाताई २०१
 नवरी उजळत
 शोभतात २०२
 मांडवीं आलें ऊन
 उषाताई २०३

सूनमुख पाहतां
 कडे ध्यावी सून
 सूनमुख पाहतां
 उर्भा छया हो करून
 विहिणीविहिणींच्या
 गुलाल तुझ्या ताटीं
 चाल माझ्या वैनीबाई
 व्याही तुला ग दुरून
 पायघड्या घालिती
 पायघड्यांचा मान ध्यावा
 पायघड्या घालिती
 पायघड्यांचा मान तुम्हां
 एका छत्रीखालीं
 नणंदा भावज्या
 वाजंत्री वाजती
 बैसल्या हो पंगती
 हातांतील घांस
 सूनैला आणिती
 बघतात सारे
 नवरी लखलख
 घेऊन ओखाणा
 हळूच वर बघे
 घेऊन ओखाणा
 घांस पटकन् तोंडीं घेई
 प्रीतीच्या जांबयाला
 बाळे सारें तुझ्यासाठीं

मांडवी आलें ऊन
 आक्काबाई २०४
 मांडवीं आलें ऊन
 आक्काबाई २०५
 रस्त्याभिदी झाल्या भेटी
 वैनीबाई २०६
 पायघड्यांवरून
 हात जोडी २०७
 परटीणी जावाजावा
 आक्काबाई २०८
 परटीणी सासवासूना
 वैनीबाई २०९
 दोन वरुमाया
 विहिणी झाल्या २१०
 सनया आलापती
 जेवावया २११
 कां हो हातांत रहाती
 मांडवांत २१२
 बघती टकमक
 उषाताई २१३
 नवरी घांस देई
 पुन्हां मान खालीं होई २१४
 नवरीला घांस देई
 उषाताई २१५
 देऊं करा ताटवाटी
 उष ताई २१६

चोळी शिव रे शिंप्या	मोतीं लाव परतींत	
चोळी जाते वरतींत	उषाताईच्या	२१७
कसले हे बार	कशाचें वाजतें	
आतां वरात निघते	उषाताईची	२१८
झोंपाळ्याच्या वरातीला	मोत्यांचे घोस लावूं	
प्रेमाचें गीत गाऊं	उषाताईला	२१९
नळे चंद्रज्योती	शेंकडों लाविती	
अंबारींत शोभती	वधूवर	२२०
नळे चंद्रज्योती	त्यांची फांकतसे प्रभा	
वरातीसाठीं निघा	लागवेगें	२२१
नवरानवरी	बैसलीं पालखींत	
फुलें उधळित	हौसेसाठीं	२२२
हत्तीच्या सोडेवरी	शोभें मोतीयांची जाळी	
वर बैसली सांवळी	उषाताई	२२३
नक्षत्रांसारखे	हे ग दीप झळाळति	
झाल ओंवाळिती	वधूवरां	२२४
हत्तीच्या सोडेवरी	मोतीयांची झाल	
वर शोभे बाळ	भाग्यवंत	२२५
माहेर तूटलें	सासर जोडलें	
नांव नवीन ठेवीलें	उषाताई	२२६
माउलीच्या डोळां	घळकन पाणी आलें	
नांव हो बदलीलें	उषाताईचें	२२७
सासूसान्यांच्या	वधूवरें पायां पडती	
आशीर्वादा मिळवीती	वडीलांच्या	२२८
जवळ घेउनी	बैसवीती मांडी	
घालतात तोंडीं	साखरेला	२२९

पाठीराखी कोण
 सांभाळील अष्टौप्रहर
 नको नको रडू
 आंसवें नको काढूं
 नको नको रडूं
 प्रेमें तुला समजावील
 नको नको रडूं
 डोळ्यां नको पाणी आणूं
 काळी कपिला गाय
 मला मायेनें टाकीली
 काळी कपिला गाय
 आंदण मला द्यावें
 नऊ मास होत्यें
 आतां मी परघरीं
 नऊ मास होत्यें
 चिरेबंदी कोटांत
 नऊ मास होत्यें
 उणें उत्तर बोलूं कशी
 नऊ मास होत्यें
 कन्येचा जन्म खोटा
 सासरीं जातांना
 सखा भाईराया
 सासरीं जातांना
 सासरीं जाते तान्ही
 सासरीं जातांना
 डोळे झाले लालबुंद

जाईल बरोबर
 उषाताईला २३०
 पाठराखीण ला धाडूं
 उषाताई २३१
 पाठराखीण येईल
 उषाताई २३२
 सत्वर तुला आणूं
 उषाताई २३३
 अपुल्या कळपा चुकली
 परदारीं २३४
 रेशमी तिला द्यावें
 बाप्पाराया २३५
 मायबायेच्या उदरीं
 लोक झाल्यें २३६
 मायबाईच्या पोटांत
 वरती केली २३७
 माऊलीच्या डाव्या कुशी
 मायबाईला २३८
 कळकीच्या बेटा
 मागीतला २३९
 डोळ्यांना येतें पाणी
 पुसुन टाकीतां शेल्यानीं २४०
 डोळ्यांना येतें पाणी
 उषाताई २४१
 करीते फुंदफुंद
 उषाताईचे २४२

सासरी जातांना	डोळ्यांना येत पाणी	
बाप म्हणे शहाणी	लेक माझी	२४३
सासरीं निघाली	पहिल्या पहिल्यानें	
शब्दही भावाच्यानें	बोलवेना	२४४
सासरीं जातांना	उषाताई रडे	
पदरीं बांधी पेढे	भाईराया	२४५
सासरीं जातांना	डोळ्यांना आल्या गंगा	
महिन्याची बोली सांगा	बाप्पाराया	२४६
सासरीं जातांना	बघते मांगेंपुढें	
जीव गुंते आईकडे	उषाताईचा	२४७
सासऱ्या जातांना	माय धरीते पोटाशीं	
तान्हे कधीं ग भेटशी	उषाताइ	२४८
सासरीं जातांना	उषाताई मुसमुशी	
शेल्यानें डोळे पुशी	भाईराया	२४९
सासरीं जातांना	गाडी लागली जाईला	
हांका मारीते आईला	उषाताई	२५०
सासरीं जातांना	गाडी लागे चढणीला	
ये हो म्हणे बहीणीला	भाईराया	२५१
सासरीं जातांना	डोंगर आले आड	
जातांना उषाताईला	मांगें पाहुन येती कड	२५२
सासरीं जातांना	डोळ्यांना नाहीं पाणी	
आई म्हणे लेक शहाणी	उषाताई	२५३
घातली पदरीं	पोटची मी लेक	
करा देखरेख	माय म्हणे	२५४
पदरीं घातला	पोटचा मी हो गोळा	
भरून येतो डोळा	माय म्हणे	२५५

पोटच्या मुलीपरी ,
 काय फार सांगूं
 मायेच्या डोळ्यांना
 कन्येच्या पाठीवरून
 बाप म्हणे लेकी
 जाशी परघरा
 लेकीच्या रे बापा
 काळजाचा घडा
 लेकीच्या रे बापा
 काळजाचा घडा
 लेकीच्या बापाचें
 लेक देऊनीयां
 आयुष्य चिंतीतें
 सखे तुझ्या मंगळसूत्रा
 आयुष्य चिंतीतें
 सखे तुझ्या कुंकवास
 आयुष्य मी चिंती
 सखी तुम्हां दोघांजणां
 आयुष्य मी चिंती
 साउलीचें सुख तुला
 माझे हें आयुष्य
 घाल सखीच्या चुडेयां
 होऊन लगीन
 संसाराची यात्रा
 होऊन लगीन
 होई कावरीबावरी

करा माझ्या हो तान्हीला
 माय म्हणे हो तुम्हांला २५६
 सुटल्या शतधारा
 फिरवी कांपण्या हाताला २५७
 साखरेचा घडा
 जीव होई थोडथोडा २५८
 धन्य धन्य तुझी छाती
 देतोस परक्या हातीं २५९
 धन्य धन्य तुझे मन
 करिशी परक्या आधीन २६०
 धन्य धन्य हो धारिष्ठ
 केला जांवयी वरिष्ठ २६१
 परक्याच्या पुत्रा
 उषाताई २६२
 परक्या मुलास
 उषाताई २६३
 परके ब्राह्मणा
 उषाताई २६४
 लेकी आंधीं जांवयाला
 उषाताई २६५
 उणें करी रे गणया
 उषाताईच्या २६६
 कन्या सासरीं निघाली
 निराळी सुरू झाली २६७
 निघाली पतिघरीं
 उषाताई २६८

बापानें दिल्या लेकी	जन्माच्या सांठवल्या	
ब्रह्मचानें गांठी दिल्या	जन्मवेरी	२६९
निघालोसे गाडी	संसारा सुरवात	
सखीचें मंगलमूत्र	मंगल करो	२७०
निघालीसे गाडी	होवो संसार सुखाचा	
माझ्या तान्ह्या ग बाळीचा	उषाताईचा	२७१
गाडी आड गेली	दिसेना नयनाला	
माहेरच्या मंडळीच्या	पाणी लोटलें डोक्यांला	२७२
गाडी आड गेली	घंटेचा येई नाद	
त्याचा एके पडसाद	भाईगाया	२७३
गाडी आड गेली	येतो खऱ्खड आवाज	
आतां भाईराया	घरीं जायाला रे नीघ	२७४
गाडी दूर गेली	एकूं ना येई कांहीं	
परतती मायबाप	परते रडत भाई	२७५
लोक बोलताती	नका करूं कांहीं चिंता	
लेक दिली भाग्यवंता	बाप्पाजीनीं	२७६
लोक बोलताती	नका अतां रडूं	
लेक लाडकी तुमची	आतां भाग्यावर चहू	२७७
लोक समजावीती	मायबाप झाले शांत	
परी आंतून मनांत	कड येती	२७८
संसारीं सुखांत	आहे दुःख मिसळलें	
लगीन थाटानें करिती	परि डोक्यां पाणी आलें	२७९
सुखामध्ये दुःख	दुःखामध्ये सुख	
असें संसारीं कौतुक	देवाजीचें	२८०
गणया रे देवा	कर सखीचें चांगलें	
आहे सारें रे मंगल	तुझे हातीं	२८१

प्रकरण ४ र्थे.

सुखदुःखाचे अनुभव - रसपरिचय

मागील प्रकरणांत आपण मुलीचें लग्न लागून ती प्रथम सासरीं जाते तोंपर्यंतचा प्रकार पाहिला. आतां या प्रकरणांत संसारांतील सारे बरेवाईट अनुभव ओंवांत ओतलेले तुमच्यापुढें ठेवले आहेत. सासुरवास हा शब्दच किती भयंकर आहे. परंतु कितीही सासुरवास असला तरी सासरीं रहावयाचें. माहेरीं फार तर दोन दिवस. स्त्रिया सांगतातः

सासरीं सासुरवास
सत्तेचा परी घास

माहेरीं माहेरवास
सासऱ्यास ॥

लग्न लावून एकदां सासरीं मुळगी गेली म्हणजे मग माहेरी कोणती सत्ता? कधीं एखादें लुगडें, खण फार तर मिळायचा. वटसावित्रीच्या त्या अमर गाण्यांत सावित्री यमदेवाला म्हणतेः

मापिलेंच देई माता
माझा उमोप दाता

मापिलेंच देई पिता
देई रे आतां ॥

आई मोजकें देईल, बाप मोजकें देईल, परंतु पति हा मोजमाप न करतां देणारा आहे. अशा या पतिदेवाकडे पाहूनच सारे सासरचे इतरहाल नववधू विसरते. सासरच्या वर्णनांत स्त्रियांनीं किती सुंदर उपमा दिल्या आहेत. सासरचे बोल म्हणजे कार्याचे वेल, रेशमाच्या गांठी, वळचणीचा येतां जातां लागणारा वांसा, सडसड येणारे पाण्याचे शितोडे, मिरच्यांचे वा निवडुंगाचे कांटेरी स्त्रीजी....९

घोस, विषाचे पेले - कोणती द्यावी उपमा ? परंतु असे हे सासरचे हाल मुलगी कां सोसते ? सारीं कटु बोलणीं मुकाट्यानें कां सहन करते ? आपल्या आई-बापांच्या नांवाला कमीपणा येऊं नये म्हणून:

सासरचे बोल
तुझ्यासाठीं गोड केले
सासूचा सासुरवास
लेक थोराची बोलना

सासरचे बोल
शीलवंताच्या मुली सोस

कडू विषाचे ग प्याले
मायबाई ॥
रडवीतो पदोपदीं
कोणाशीं परी कधीं ॥
जसे निवडुंगाचे घोस
उघाताई ॥

सासरीं माहेराचा भाऊ आलेला असावा. त्याच्या कानावर घरांतले बोल येतात. आपल्या बहिणीला कसें टोंचून बोलतात हे तो चोरून ऐकतो. त्याचे डोळे भरून येतात:

सासरचे बोल
नेत्र येतात भरोनी

लग्नापूर्वी वडिलांनीं नीट पाहिलें असतें तर, परंतु वडिलांनीं फार काळजी घेतली नाही:

बापें दिल्या लेकी
मायेला चिंता मोठी

आपण बसले सुखें ओटी,
वागण्याची ॥

बाप ओटीवर पानसुपारी खात बसला तरी मुलीला कसें वागवतील याची आईला काळजी; आणि मुलगीहि सासरच्या हालांत कशी वागते तीहि काळजी. परंतु मुलगी आईबापांस निश्चित करते:

चंदनासारखी
लेक तुमची म्हणवीन

देह मी झिजवीन
बाप्पाजी हो ॥

चंदन आपला सुगंध पसरतें, त्याप्रमाणें सासरच्या हालांनीं झिजून माझ्या

चवथें]

सुखदुःखाचे अनुभव

११२
[१३१
११२/१२००

चारित्र्याचा सुगंध पसरले. सासरीं गेलेली लहान मुलगी. तिला भूक लागते. तिचें वाढण्याचें वय, परंतु कोणाजवळ बोलणार ? ती पोट आंवळून बांधते.

भूक लागे माझ्या पोटा

परवंटा देत्ये गांठी

तुमच्या नांवासाठीं

बाप्पाजी हो ॥

सासरीं सारींच बोलणार. सासुसासरे, दीरनणंदा सर्वांचाच बोलण्याचा अधिकार. पहांटेपासून प्रहरभर रात्र होईपर्यंत राबराब राबावें. भारतीय स्त्रिया काय म्हणतात ऐका:

सासूरवाशिणी

तूं ग वाड्यांतला बैल

कधीं रिकामी होशील

उघाताई ॥

स्त्रियांचा हा जन्म

नको घालूं सख्या हरी

रात्र ना दिवस

परक्याची ताबेशरी ॥

नाचण्यांचा कोंडा

नाहीं कशाच्या काजाकामा

मुलगीचा जन्म रामा

देऊं नये ॥

आपण किती म्हटलें कीं, आम्हीं स्त्रियांना देवतांप्रमाणें वागवतो, तरी स्त्रियांचा अभिप्राय तोच खरा. या भारतांत स्त्रियांचा जन्म नको असें आपण म्हणायला लावले. याची लाज भारतीय पुरुषांना वाटली पाहिजे, सांसारच्या मंडळींस वाटली पाहिजे.

सकाळीं उठून सडासारवणाचें काम असतें. देवा तुळशीला नमस्कार असतो:

सकाळीं उठून

सडा घालूं गोसूत्राचा

माझ्या ग कंथाचा

वाडा आहे पवित्राचा ॥

माझ्या पतीचा वाडा पवित्र आहे. सर्वत्र स्वच्छता ठेविली पाहिजे. शिवाय आमच्या घरावरून देवळाचा रस्ता जातो. सकाळीं लोक देवदर्शनास जातात, रस्ता स्वच्छ ठेवला पाहिजे:

सकाळीं उठून

काम करित्ये घाईघाई

माझ्या ग दारावरून

मंदिराची वाट जाई ॥

सकाळीं भगवान् सूर्यनारायण अंगणांत येऊन उभे राहतात. त्यांना का गलिच्छ अंगणांत उभे करावयाचे? सूर्याच्या किरणांचे स्वच्छ अंगण स्वागत करील. किती सुरेख कल्पना व पवित्र भावना:

सकाळीं उठून

काम सडा सारवण

दाराशीं उभे राहती

देव सूर्यनारायण ॥

दळण कांडण, दुरून पाणी आणणे, मसाला कुटणे सारीं कामे ती करते. तिला कंटाळा नाही. आईच्या तालमैत ती तयार झालेली:

दळण सडण

नित्य माझे ग खेळणं

माझ्या मायेने वळण

लावीयलें ॥

सासरीं कसे वागावे ते आईने शिकविलेले असते. आई गुरु:

मला शिकवीले

माय त्या माउलीने

परक्याच्या साउलीने

जाऊं नये ॥

मी ग शिकलेली

वयाबाईच्या शाळेला

काम आघुले करावे

सदा वेळच्या वेळेला ॥

सान्याच ठिकाणी सासुरवास असतो असे नाही. कांहीं सास्वा आयांसारख्या असतात:

घराची घरस्थिति

काय पाहशी परक्या

लेकी सुना त्या सारख्या

माझ्या घरी ॥

अशी प्रेमळ सासू सुनेचे लाड करते. बांगड्या भरणारे कासार आले तर बांगड्या भरविते, पटवेकरी आले तर सुनेचे बाजूबंद पटविते:

आले आले पटवेकरी

पटवाया काय देऊं

बाजूबंदा गोंडे लावूं

सूनबाईच्या ॥

आले हो वैराळ

बसूं घालावी घोंगडी

चूडा भर नागमोडी

सूनबाई ॥

सासू सूनबाईला नटवते. सूनहि सजते. परंतु कुणी म्हणतें:

किती तूं नटशील
रूप सुंदर कुठें जातें

एवढें नटून काय होतें
उषाताई ॥

सूनवाईलाहि ते समजतें. मुख्य अलंकार म्हणजे शेवटीं स्वतःचें सौभाग्य
हें ती आंळखते:

सासूबाई तुम्ही
कपाळींचें कुंकू

एक हो बरें केलें
रत्न माझ्या हातीं दिलें ॥

पतीला आनंद व्हावा म्हणून ती झटते. सारें दुःख गिळून पतीसमोर
हंसते. पति मुखी असला म्हणजे पत्नीला सारें मिळालें:

सासूचा सासुरवास
कथाशीं हांसते
होवा माझे कांहीं
माझ्या कुंकूवाला

सारा मनांत गिळीते
उषाताई ॥
नाही मला त्याचें दुःख
मिळूं दे ग परी सुख ॥

कपाळींचें कुंकू हें पत्नीचें भाग्य, हें तिचें सारें बळ. ती एकच मागणें
देवादिकांजवळ, वडील माणसांजवळ मागते कीं माझे चुडे अभंग ठेवा:

माझे हे कीं चुडे
तेतिस कोटी देवाजींचे
देशील रे देवा
मी मागतें रोकडें

बत्तीस बंगंचे
आशीर्वाद ॥
देशील तें थोडें
हळदीकुंकू ॥

ही पुढील औंवी वाचा:
चुडेयांच्या बळें
लंकेच्या रावणाला

न मीं कवणाला
देईन जाप ॥

माझे सौभाग्य आहे तोंवर कोणाचें भय ? लंकेचा रावण आला तरी
त्यालाहि उत्तर देईन व गप्प ब्रसवीन.

सून मोठी होते, ती वयांत येते. न्हाण गर्भाधान होतें. देवाजवळ ती पुत्र
मागते:

देवाच्या देवळांत
मागते तान्हे बाळ

नंदीला घाली माळ
उषाताई ॥

पुढें तिला दिवस जातात पूर्वींचा तो काळ. पति कोठें तरी चोरून
विचारतो कीं किती महिने झाले:

पहिल्यानें गर्भार
तुला महिने झाले किती

कंथ पुशीतो आडभिंती
उषाताई ॥

पहिल्यानें गर्भार. तिला प्रसन्न ठेवावी, तिची इच्छा पुरवावी कारण
बाळंतपणाचा नवीन अनुभव यावयाचा असतो. तिचे सारे डोहाळे पुरवले
जातात:

तीनशें साठ पाट
तुझ्या डोहाळ जेवणाला

काढीले कारणाला
उषाताई ॥

तोंडावर तेज दिसूं लागतें:

गरभार नारी
हिरवी चोळी दंडावरी

गर्भच्छाया तोंडावरी
उषाताईच्या ॥

त्या पहिलटकरणीला चिंता वाटते. अनुभवी बाया म्हणतात:

पहिल्यानें गर्भार
उद्यां होशील पुत्रवंत

कां ग नारी चिंताक्रांत
उषाताई ॥

असा धीर दिला जातो. शेवटीं मुलगा होतो.

पळी पंचपात्री
पुत्र झाला यजमाना

कोठें जातोस ब्राह्मणा
दादारायांना ॥

असा मग ससार रंगूं लागतो. सासूचाईना धन्य धन्य वाटूं लागतें. घर
गोकुळासारखें दिसतें. आपल्या कर्त्यासंवरत्या मुलाचें माता कौतुक करते:

माझे घर मांठें
हार्ती रुपयांची वाटी
मांठे मांठे लोक

पन्नास येती जाती
माझ्या बाळाच्या ॥
उतून उभे राहती

लोडारी जागा देती
मोठे मोठे लोक
एका शब्दे सोडवीले

माझ्या बाळा ॥
सरकारें अडवीले
माझ्या बाळें ॥

तो नोकरी करित असला तर साहेबांची त्याच्यावर मर्जी आहे वगैरे ती सांगते.
तो खोताचा, जमीनदाराचा मुलगा असेल तर खंड मोजून घेतो:

बारा बैल वहाती
चार गांवाची ग खोती
आवाज मोठा आला
खोतीचा गळा आला

एवढा कोण शेती
माझ्या बाळाची ॥
मोठा गाडा घडघडला
माझ्या बाळाचा ॥

मुलगा सावकारी करतो. सावकारांचें वर्णन एका:

पशानें पायली
कंठी छातीला भिडली
हार्तींच्या आंगठ्या
राशी मोहरांच्या मोजीलया
पाटील पट्टी करी
हिरवी शाल खोतीणीला

सवाईची झाली दिढी
माझे बाळाच्या ॥
कशानें झीजल्या
माझ्या बाळें ॥
येतील सचणीला
आकाबाईला ॥

असा हा खोता सावकारांचा थाट आहे.

घरांत मूलबाळ, धनधान्य, आणखी काय पाहिजे ? पतिपत्नीना मग स्वर्ग
दोन बोटे राहतो. त्याचे प्रेमरंग रंगतात:

भ्रतार पुसतो
मागें उभी हंसतमुखी
भाईराया घोड्यावर
तेथून खुणा करी
तांबडें पागोट
राणीला खुणावीतो

कोठें गेली प्रियसखी
उषाताई ॥
वयनी माडीवरी
विड्यासाठी ॥
बांधीतो सोडीतो
गोपूबाळ ॥

एखादे वेळेस नवरा रागावला तर राग शांत कसा करावा तिला ठाऊक असतें:

भ्रताराचा राग
हंसूनी शांत केला

दुधासारखा उत्तूंगेला
उषाताईने ॥

किती सुंदर दृष्टांत ! पतीजवळ ती आपली हौस सांगते, काळी चंद्रकळा घ्या म्हणते, दागिने घ्या म्हणते:

काळी चंद्रकळा
म्हणाल आली रंभा
दागिना मागत्ये
कोण माझी हौस फेडी

शोभे माझ्या गोऱ्या अंगा
स्वर्गातून ॥
म्हणून म्हणतां वेडी
तुम्हांवीण ॥

परंतु कोणता दागिना खरोखर तिला पाहिजे आहे ? सोन्यारुप्याचा हिऱ्यामोत्याचा का ? नाही:

दागिना मागत्ये
पत्नी प्रेमाची मुकली

कथा नाही म्हणुं नका
नको तिला पैसा रुका ॥

प्रेमाचा दागिना ती मागत आहे.

पाहिशी सून म्हणजे लक्ष्मी. जणुं तिच्या रूपानें प्रत्यक्ष लक्ष्मीच घरीं आली. भाग्यदेवता घरीं आली. तिचें वर्णन फार सुंदर आहे. लक्ष्मी ही चंचल, परंतु माझ्या बाळाच्या घरीं आतां ती विश्रांति घेणार. पांगळी लक्ष्मी माझ्या बाळाच्या घरीं आली, आतां जाईल कशी ?

लक्ष्मी चंचळ
तुझ्या घरा मानवली
लक्ष्मी कीं आली
बाळाजवळ बोली केली

घर शोधतां भागली
गोपूबाळा ॥
पांगळ्या पायांची
कधीं नाहीं मी जायाची ॥

लक्ष्मी उगीच नाहीं आली. बाळ शेतानें काम करतो, गोफण घेऊन पांखरें हांकलतो. तिनें “ अरे, शेती करणाऱ्या ” अशी बाळाला हांक मारली:

लक्ष्मीबाई आली
हार्तीं गोफण पायां पडे
लक्ष्मी कीं आली
“ शेत्या ” म्हणून हांका मारी

शेताचा बांध चढे
गोपूबाळ ॥
शेताच्या बांधावरी
माझ्या बाळा ॥

भाग्यदेवता कोणाचा हात धरावा म्हणून बाजारांत हिंडत होती. परंतु माझा बाळच तिला आवडला:

लक्ष्मी चंचळ
धरिते पदर

हिंडते बाजार
गोपूबाळाचा ॥

असें ह धनधान्यसंपन्न घर. आल्यागेल्याचाहि नीट पाहुणचार तेथें होतो. कृपणपणा नाही. सूनबाई अतिथअभ्यागताचें मनापासून करते. कुळाची कार्ति वाढविते:

वाटेवरलें घर
वाडिलांची सून शहाणी
वाटेवरलें घर
मिळे मीठ ग भाकर

आल्या गेल्या गूळपाणी
उषाताई ॥
आल्यागेत्याचें माहेर
सर्व लोकां ॥

अशा सूनबाईला कोठें ठेवूं कोठें न ठेवूं असें सासऱ्याला होतें. किती काम करतेस तूं असें म्हणतो:

लक्ष्मी लक्ष्मी
तुझ्या कामाचा पसारा
मामंजी म्हणती
कुळाला कळा येई

हांका मारीतो सासरा
वैनीबाई ॥
धन्य ग सूनबाई
तुझ्यामुळे ॥

सासुसासरे, सासरचीं सर्व माणसें चांगलीं मिळालीं, म्हणून सून म्हणते:

काय मी पुण्य केलें
कमळीं गोविंद
काय मी पुण्य केलें
कमळीं रघुवीर

बहीणीसारखीं नणंद
पूजीयेला ॥
भावासारखा हो दीर
पूजीयेला ॥

पुण्य पदरीं असल्याशिवाय थोडेंच हें भाग्य मिळणार ? कृतज्ञतेनें
सूनवाई सामूसासऱ्यांस म्हणते:

मामंजी सासूवाई

तुम्ही तुळशीचीं झाडे

आम्ही तुमच्या उजेडें

राज्य करूं ॥

तुमची पुण्य परंपरा, तिच्या प्रकाशांत आम्हीं पावलें टाकूं.

पूर्वी लहानपणीं लग्नें होत. पतीचे धाकटे माऊ भावासारखेच वाटतः
कांहीं हवें असलें तर दिरांजवळ सांगावयाचें. वैनीवाई भावोजींस म्हणते:

भावोजी हो दिरा

माझ्या मनींचें जाणावें

माझ्या वेणींतलें आणावें

गंगावन ॥

भावोजी हो दिरा

माझ्या मनींचें एक करा

दारीं बाग पेरा

द्राक्षियांची ॥

सांसरीं किती सुख अमलें तरी माहेरची आठवण यावयाचीच. माहेरच्या
वर्णनाच्या ओंव्या अति सहृदय आहेत. आई म्हणते:

माहेरा आलीस

रहावें चार मास

येऊं दे थोडें मांस

अंगावरी ॥

आईला मुलगी सुकून गेलेलीच दिसायची. माहेराहून कांणी येईल याची
सासुरवाशीण वाट पहात असते:

पाऊस पाण्याची

धरणी माय वाट पाहे

तशी मला आस आहे

माहेराची ॥

माहेरचा रस्ता कितीहि वाईट असला तरी तो मृदु वाटतो. सासरचा
कितीहि चांगला असला तरी वाईट वाटतो:

माहेरच्या वाटे

मऊ गार हरीक दाटे

सासरच्या वाटे

टोंचती कुचकुच काटे ॥

हरिकांचें गवत थंडगार व मऊ असतें. माहेरीं गेल्यावर आई म्हणते,

“ दुधावरची साय घे, कलमी आंबा खा, लौकर उठूं नको, नीज अजून. ”

परंतु माहेरींही ती काम करते.

जाईन माहेरीं

घुसळीन डेरा

बाप्पार्जींच्या घरा

अमृताचा ॥

माहेरीं भावांजवळ गोष्टी सांगते, आईच्या हातचें गोड जेवण जेवते.
माहेरचें पाणीहि अमृतासारखें लागतें:

जेवण मी जेवीं

पाणी माहेरच्या गांवींचें

जेवण जेवत्यें पोळीचें

गोड लागे ॥

माहेरीं गेल्यावर तिला जणुं पवित्र तीर्थक्षेत्रीं आल्यासारखें वाटतें.

बाप तो ईश्वर

नंदा आहे पायांपाशीं

मायबाई काशी

भाईराया ॥

शेजारीणबाईसंबंधींच्या आँव्याहि मोठ्या समर्पक व गोड आहेत. पुष्कळसें सुखदुःख शेजारीं माणसें कशीं असतात, यावर अवलंबून असतें. माहेराहून आलेली, सासरीं कोणी ओळखीचें नाहीं. अशावेळेस शेजारीणबाई जर चांगली असली तर किती आधार वाटतो:

शेजारिणी बाई

नाहीं मला आठवला

तुझा शेजार चांगला

मायबाप ॥

शेजारिणी बाई

सय नाहीं माहेराची

धन्य तुझ्या शेजाराची

बारा वर्षे ॥

माहेराला आसावलेली सासुरवाशीण शेजीला म्हणत्ये:

शेजारिणी बाई

आईच्या हातांची

माझी वेणी हो घालावी

आठवण मज द्यावी ॥

“ आई केंस तडतडूं न देतां हलक्या हातानें वेणी घाली. तशी तुम्ही घाला ” असें प्रेमार्थ भुकेलेली ती म्हणते. परंतु शेजी नेहमींच चांगली वागत्ये असें नाहीं:

शेजीच्या घरीं गेल्यें

कोंवळें मन माझें

शेजी बोलली रागानें

नेत्र भरले पाण्यानें ॥

गर्विष्ठ शेजीला ती म्हणते:

शेजारिणी बाई
रोज ग बघत्यें

नको करूं गर्व फार
दिव्याखालीं अंधकार ॥

केळीचीं पानें मऊ असतात तों फाटत नाहीत. परंतु तीं कठोर टरटरीत झालीं कीं वाऱ्यानें फाटतात: शेजीबाई, मृदु स्वभावाची रहा, ताठर नको होऊं:

शेजारिण बाई
पानें केळीचीं फाटलीं

गर्वानें दाटलीं
वारियानें ॥

शेजारच्या बायका कधीं प्रेमानें भाजी वगैरे देतात. परंतु भांडण झालें म्हणजे तें सारें काढतात.

शेजीनें दिली भाजी
काढी भांडणांत

दिली अंगणांत
वारंवार ॥

परंतु नेहमीं शेजीच चुकये असें नाही. स्वतःचीहि कधीं चूक असते. शेवटीं भांडणें मिटतात. पुन्हां एक होतात:

ताळ घे गूळ घे
शेजी आतां हें अंगण
शेजारिणी बाई
माझी मैना तुझा राघू

विसर मागील भांडण
तुझें माझें ॥
एका दारीं दोघी वागूं
खेळतील ॥

आपलीं दोघींचीं मुलें एकत्र खेळतील. प्रेमानें नांदूं.

शेजीच्या ओंव्यांहून मैत्रिणीसंबंधींच्या ओंव्या अधिकच सुंदर आहेत. लहानगणच्या मैत्रिणी एकदां लग्न झालें म्हणजे थोड्याच पुन्हां भेटणार ? पत्र कोण लिहिणार ? आधीं त्यावेळेस लिहितां येत नसे. आणि लिहितां येत असलें तरी लिहिण्याची चोरी:

आपण मैत्रीणी
जसे नशिवाचे फांटे
आपण मैत्रिणी

जाऊं ग बारा वाटे
फुटतील ॥
पुन्हां भेटूं कधीं

आठवू मनामधीं
वारियाच्या संगें
पोंचतील आपोआप

एकीमेकी ॥
आपण पाठवूं निरोप
मैत्रीणीला ॥

मैत्रिणी एकदां गेल्या म्हणजे कोठें सिंहस्थांत, कन्यागतांत किंवा आषाढी कार्तिकीला यात्रेंत भेटावयाच्या:

माझ्या ग मैत्रीणी
आषाढी एकादशी

आहेत देशदेशीं
भेटी झाल्या ॥

कोणी जाणारा येणारा असला तर मैत्रीणीला माझें दुःख सांगूं नका असें ती म्हणते:

जीवाला माझ्या जड
घाबरी होईल सखी

नका सांगूं एकाएकी
शांताताई ॥

माझ्या रडकथा कशाला तिला सांगतां ? सांगायच्याच झाल्या तर हळुहळु सांगा. ती फार कोंवळ्या मनाची आहे. दूर पडलेल्या मैत्रिणीचें पत्र आलें तर ती अर्धी भेटच जणुं झाली:

दूरच्या देशींची
अर्धी भेट झाली

काळी रेघ आली
मैत्रिणीची ॥

पुष्कळ वर्षांनीं जर कधीं लहानपणच्या मैत्रिणी माहेरीं भेटल्या तर किती आनंद ! त्या एकमेकींना म्हणतात:

तुझा माझा मैत्रपणा
एका ताटीं दोघीं जेऊं
तुझा माझा मैत्रपणा
एका घोटें पाणी पिऊं

मैत्रपणा काय देऊं
मनूबाई ॥
मैत्रपणा काय देऊं
मनूबाई ॥

मैत्रिणी मनें मोकळीं करतात. सासरचीं सुखदुःखें बोलतात. त्यांच्या त्या बोलण्याचे वेळेस दुसरें तिसरें कोणी त्यांना नको असतें. तो तटस्थ दिवाहि नको वाटतो:

आपण गूज बोलूं

आहे चांदण्याची हवा

कशाला हवा दिवा

शांताताई ॥

मैत्रिणीला ती म्हणते, “ काय सांगूं मी ? सगळीकडे तेंच. पळसाला कोठें गेलें तरी तीन पानें. आमच्या घरीं कधीं सुखाची, प्रेमाची पूर्णिमा, तर कधीं दुःखाची भांडणांची अंघोळ असते: ”

कधीं उजळे पुनव

मैत्रिणी काय सांगूं

कधीं काळी ग अवस

मिळे सुधा मिळे वीख ॥

संसार म्हणजे सुखदुःखांचें मिश्रण. अमृताचे व विषाचे पेले. घरांत पतीबरोबर कधीं प्रेमाला रंग चढतो, तर कधीं भांडण होऊन अबोले निर्माण होतात. मैत्रिणीला ती म्हणते “ आपण आधणाच्या पाण्यांत भात शिजवितों. मी रागानें फणफणणाऱ्या पतीच्या सहवासांतहि प्रेम समाधान पिकवितें: ”

आधणाचें पाणी

रुसवे फुगवे

त्यांत भात शिजवीत्यें

त्यांत सुख पिकवीतें ॥

किती समरक दृष्टांत ! एखादी मैत्रीण म्हणते, “ माझा पति म्हणजे लाखांतील माणिक: ”

शत ग जन्मांची

माझ्या कुंकवाची कळा

लाखांत एखादा

अनुरक्त परी व्रती

पुण्याई आली फळा

सूर्यावाणी ॥

तसा सखी माझा पती

भाग्य माझे ॥

पतीचें प्रेम आहे मजवर, परंतु तें प्रेम संयमी आहे. त्या प्रेमांत पावित्र्य आहे. परंतु दुसरी एखादी सांगते:

रूप ना लावण्य

करीतो नासाडी

रात्र ना दिवस

विळखा मारून राहिला

सोडीना कधीं माडी

जीवनाची ॥

चंदन वेलीला

साप मेला ॥

असे कांहीं अमर्याद व विषयासक्त पति असतात. दुःखानें ती सती म्हणते:

समुद्राच्या कांठीं
देवाची उणीव

मोतीं पोंवळ्याच्या वेली
कडू वेल हातीं आली ॥

जगांत का थोडे चांगले तरुण होते ? परंतु माझ्या नशिबीं असेंच रत्न जायचें होतें ! ती मैत्रिणीला म्हणत्ये “ असें आहे तरीहि मी प्रेम देत्यें. परंतु त्यांना काहीं नाहीं. ना प्रेम, ना मायाः ”

जीवाला देत्यें जीव
पाण्यांत पाषाण
फोडीलें चंदन
स्त्रियांची जात वेडी

जीव देऊन पाहीला
अंतीं कोरडा राहीला ॥
त्याच्या केल्या बारा फोडी
पुरुषांना माया थोडी ॥

किती हृदयभेदक आहेत ह्या ओंव्या.

पुष्कळ वर्षांनीं भेटलेल्या मैत्रिणींना परत जायचें असतें सासरीं. त्या शेवटचें रडून घेतातः

गळां घालूं गळा
पुन्हां जायचें सासरीं

ये ग रडूं पोटभरी
चारां दिशीं ॥

त्या एकमेकींना धीर देतात. अंवसेची पुनव होईल सांगतातः

नको ग रडूं गडे
अंवसेचें काळें

होईल सारें भलें
कोठें राहे ॥

ससारांत नाना दुःखें. परंतु त्यांत पोटच्या बाळाचें मरण, त्या दुःखाला सीमाच नाहीं. आई मुलीला म्हणतेः

पुरे हो रडणें
शोभेल पुन्हां मांडी

धीर ना सखी सांडी
तान्हेवाळानें ॥

नको नको रडूं
पुन्हां पाळणा हल्लेल

पुन्हां कळी ग फुल्लेल
तुझ्या घरीं ॥

आंबे मोहरती

सारे कोठें ग फळती

फळती तितुके ना पिकती

किती सांगूं ॥

आजेळच्या कौतुकाचें वर्णन आहे. परंतु आई मुलीला म्हणते “ मामाकडे बोलाविल्याशिवाय जाऊं नयेः ”

मामाच्या रे घरा
येऊं दे गाडी घोडा
मामाच्या रे घरा
येऊं दे बोलावणं

नको जाऊं लडालडा
गोपूबाळा ॥
नको जाऊं कामावीण
गोपूबाळा ॥

गांवांतल्या गांवांत जर सासर माहेर असलें तर मजा. लहानपणीं लग्न झालेलें असावें. मग या लहानशा बहिणीला आणण्यासाठीं मोठ्या बैलांची गाडी कशाला ? लहान भाऊ लहान बहिणीला आणण्यासाठीं वांसरांच्या गाडीनें जातः

गांवातल्या गांवांत
गाडिला जुंभिलीं वासरें

उषाताईचें सासरें
भाईरायांनीं ॥

कधीं कधीं भावजया भावजया भांडतात. हीं भांडणें पुष्कळवेळां लहान मुलांवरून असावयाचीं. त्या गोड बाळाला तीं भांडणें समजतहि नाहीतः

धाकटी वैनी मोठी वैनी
मध्ये साखरेचा खडा

भांडती कडाकडा
गोपूबाळ ॥

गांवांत लग्नें असावीत. माहेरीं आलेली नणंद वैनीस म्हणतेः

लगीन सराई
नेस तूं ग वैनीबाई

कापडाची महागाई
पीतांबर ॥

अशा रीतीनें वैनीला नणंदाबाई आनंदवितात. लेकी सुना घरांत आल्या म्हणजे म्हातारबायला कोण समाधान. ती म्हणतेः

लेकी झाल्या लेकी
हातींचें काम घेती

सुना झाल्या लेकी
मायबाईच्या ॥

स्वतःच्या मुली परक्याच्या झाल्या. परक्याच्या मुली सुना होऊन घरच्या सारख्या झाल्या. सासूबाईना त्या आतां काम करूं देत नाही. भाग्याची म्हातारी आजीबाई आतां नातवंडे पंतवंडे खेळवतेः

नांतवंडे पंतवंडे
देवाची बैसली

भरली ओसरी
आजीबाई ॥

नातवंडांची आजी
दैवाची आहे माझी

पंतवंडांना दूध पाजी
आजीबाई ॥

असें एकत्र कुटुंबपद्धतीतील हे वर्णन आहे. घर म्हणजे जसें गोकुळ. मुलांबाळांनी, लेकीसुनांनी, गडी माणसांनी गजबजलेले. भांडणें तंडणें आहेत. परंतु त्यांतहि शेवटीं संयम येऊन सारें पुन्हां गोड व्हायचें, समाधान मिळावयाचें. असे. आतां तुम्ही प्रत्यक्षच त्या ओंव्या वाचा.

सुखदुःखाचे अनुभवः ओंव्या

सासरीं सासुरवास	माहेरीं माहेरवास	
सत्तेचा परी घास	सासण्यास	१
सासरचे बोल	कडु कारल्याचा पाला	
गोड बोलून दिली मला	वाप्पाजीनीं	२
सासरचे बोल	जसे कारल्याचे वेल	
गोड कधीं का होतील	कांहीं केल्या	३
सासरचे बोल	जशा रेशमाच्या गांठी	
सैल कर माझ्यासाठीं	भाईराया	४
सासरचे बोल	जशा रेशमाच्या गांठी	
माने बसल्या न सुटती	कांहीं केल्या	५
सासरचे बोल	जसा वळचणीचा वांसा	
लागतो ठसाठसा	येताजातां	६
सासरचे बोल	जसे पाण्याचे शिंतोडे	
पहावें माझ्याकडे	भाईराया	७
सासरचे बोल	कडू काडेकिराईत	
जरी नाहीं गिळवत	गोड मानी	८
स्त्रीजी...१०		

सासरचे बोल	कडू विषाचे ग प्याले	
तुझ्यासाठीं गोड केले	मायबाई	९
सासरचे बोल	जसे निगडुंगाचे घोंस	
जातीवंताच्या मुली सोस	उषाताई	१०
सासरचे बोल	जसे मिरियांचे घोंस	
शीलवंताच्या ग लेकी	तूं सारें सुखें सोस	११
सासरचे बोल	भाऊ ऐकतो चोरोनी	
नेत्र आले ग भरोनी	भाईरायाचे	१२
दीर बोलती दीरपणीं	नणंदा बोलती टाकूनी	
वाग पायरी राखूनी	उषाताई	१३
सासूचा सासुरवास	नणंदावाईची जाचणी	
कशी कोमेजून गेली	माझी शुक्राची चांदणी	१४
सासूचा सासुरवास	रडवी पदोपदीं	
लेक थोराची बोलेना	कोणार्शी परी कधीं	१५
बापें दिल्या लेकी	कामाच्या खळाळ्याला	
हिरवी लवंग मसाल्याला	चला कुटूं	१६
बापें दिल्या लेकी	वाटेवरल्या गोसाव्याला	
पालखींत बैसायाला	दैव तिचें	१७
बापें दिल्या लेकी	नाहीं पाहिलें घरंदार	
पाहणार परमेश्वर	दुसरें कोण	१८
बापें दिल्या लेकी	नाहीं पाहिलें धनवीन	
एक पाहिलें निधान	कुंकवाला	१९
बापें दिल्या लेकी	आपण वसले सुखें ओटी	
मायेला चिंता मोठी	वागण्याची	२०
माझे ग मायबाई	नको करूं माझा घोर	
रत्न दिलेंस तूं थोर	लेकीहार्ती	२१

बाप्पाजी हो बाप्पा	मी तुमच्या पोटीचीं	
मला कोणत्या गोष्टींची	चिंता नाहीं	२२
बाप्पाजी हो बाप्पा	आम्ही तुमच्या कीं पोटा	
लेकासारखाच वांटा	आम्हां द्यावा	२३
चंदनासारखी	देह मी झीजवीन	
लेक तुमची म्हणवीन	बाप्पाराया	२४
चंदनासारखी	देह घालीन करवतीं	
तुमच्या नांवासाठीं	बाप्पाजी हो	२५
इवलाहि बोल	मला लागूं न देईन	
लेक तुमची म्हणवीन	बाप्पाराया	२६
माझे ग मायबाई	नको करूं माझी चिंता	
दिलीस भाग्यवंता	लेक तुझी	२७
सासुरवाशिणीचें	तोंड कां कोमेजलें	
कोण कडू हो बोललें	उषाताईला	२८
भूक लागे माझ्या पोटा	परवंटा देत्ये गांठी	
तुमच्या नांवासाठीं	बाप्पाजी हो	२९
लेकीचा हा जन्म	देव घालून चूकला	
बैल घाण्याला जुंपला	जन्मवेरी	३०
स्त्रियांचा हा जन्म	नको घालूं सख्या हरी	
परक्याची ताबेदारी	जन्मवेरी	३१
स्त्रियांचा हा जन्म	नको घालूं सख्या हरी	
रात्र ना दिवस	परक्याची ताबेदारी	३२
सासुरवाशिणी	तूं ग वाड्यांतला बैल	
कधीं रिकामी होशील	उषाताई	३३
नाचण्यांचा कोंडा	नाहीं कशाच्या काजाकामा	
मुलगीचा जन्म रामा	देऊं नये	३४

सकाळीं उठून
 वृंदावन सारवीलें
 सकाळीं उठून
 दाराशीं राहती उभे
 सकाळीं उठून
 पवित्र नांव घ्यावें
 सकाळीं उठून
 माझा निरोप रामाला
 सकाळीं उठून
 दारीं तुळशीमाईचें
 सकाळीं उठून
 रांगोळीनें काढीयेलें
 सकाळीं उठून
 माझ्या ग कंथाचा
 सकाळीं उठून
 माझ्या ग दारावरून
 सकाळीं उठून
 कपाळीं रेघा ओढी
 सकाळीं उठून
 सूर्याला विसरल्यें
 सकाळीं उठून
 मग करीत संसार
 मला शिकवीलें
 असें उभें राहूं नये
 मी ग शिकलेली
 काम आपुलें करावें

काय म्यां काम केलें
 तुळशीचें ३५
 काम सडा सारवण
 देव सूर्य नारायण ३६
 गायीच्या गोठ्या जावें
 गोविंदाचें ३७
 लागल्यें कामाला
 नमस्कार ३८
 मुख पाहावें गायचें
 वृंदावन ३९
 देवापुढें सारवीलें
 रामनाम ४०
 सडा घालूं गोमूत्राचा
 वाडा आहे पवित्राचा ४१
 काम करित्यें घाईघाई
 मंदिराची वाट जाई ४२
 सूर्याला हात जोडी
 कुंकवाची ४३
 कामधंद्याला लागल्यें
 नमस्कार ४४
 सूर्याला नमस्कार
 उषाताई ४५
 बयाबाई माउलीनें
 परक्याच्या साउलीनें ४६
 बयाबाईच्या शाळेली
 सदा वेळच्या वेळेली ४७

माळ्यानें मळ्यांत
 माय ग माउलीनें
 मला शिकवीलें
 भरल्या पाणवठा
 मला शिकवीलें
 परक्याच्या साउलीनें
 दळण सडण
 माझ्या मायेनें वळण
 दळण मी दळीं
 माय ग माउलीनें
 दळण सडण
 दूर पाणीयाला जाणं
 दळण दळतांना
 माय ग माउलीनें
 दळण दळावें
 माउलीला ग पुसावें
 नाकींच्या नथीला
 आपण गृहस्थाच्या मुली
 परके पुरुषाचा
 आपण गृहस्थाच्या सुना
 परके पुरुषाशीं
 आपण गृहस्थाच्या लेकी
 किती मी सांगूं तुला
 परक्या ग पुरुषाची
 किती तूं नटशील
 रूप सुंदर कोठें जातें

पेरीलें उगवलें
 शिकवीलें कामा आलें ४८
 बाप्पाजी ज्ञानवंता
 जाऊं नये ४९
 माय त्या माउलीनें
 जाऊं नये ५०
 नित्य माझे ग खेळणं
 लावीयेलें ५१
 माझ्या बाह्या लोखंडाच्या
 मुळ्या चारिल्या वेखंडाच्या ५२
 नित्य माझे ग खेळणं
 अवघड ५३
 अंगाच्या झाल्या गंगा
 मला चारिल्या लवंगा ५४
 जसा चंदन खिसावा
 कसा परदेश कंठावा ५५
 नको लावूं टीकफुली
 उषाताई ५६
 नये घेऊं कातचुना
 वैनीवाई ५७
 नये बोलूं एकाएकीं
 उषाताई ५८
 एवढा पदर घे अंगावर
 नजर असते दूरवर ५९
 एवढें नटून काय होतें
 उषाताई ६०

सोनाराच्या शाळे	खुटू खुटू वाजे	
नवा विंदी पट्टा साजे	वैनीबाईला	६१
पायांत तोरड्या	नवी नवरी कोणाची	
सखा शाळे जातो त्याची	गोविंदबाळाची	६२
हार्तींच्या पाटल्या	मार्गे पुढें सारी	
गोटांना जागा करी	उषाताई	६३
हार्तीं गोट पाटल्या	हातरीच्या वांकी	
आपण गृहस्थाच्या लेकी	उषाताई	६४
आले हो वैराळ	बसूं घालावा कांबळा	
चुडा भरावा जांभळा	उषाताईला	६५
आले हो वैराळ	बसूं घालांवी घोंगडी	
चुडा भर नागमोडी	सूनबाई	६६
आले आले पटवेकरी	पटवाया कांहीं नाहीं	
पटव सूनबाई	तुझ्या पेठ्या	६७
आले आले पटवेकरी	पटवाया काय देऊं	
बाजूबंदा गोंडे लावूं	सूनबाईच्या	६८
आले आले पटवेकरी	नको घेऊं मुली छंद	
पटव बाजूबंद	सूनबाई	६९
आले आले पटवेकरी	नको घेऊं मुली चाळा	
पटव तुझ्या माळा	उषाताई	७०
माझ्या अंगणांत	सासुबाईचा ठेवारेवा	
सीते सारख्या आम्ही जावा	चौधीजणी	७१
गोटपाटल्यांच्या	या मुली ग कोणाच्या	
माझ्या ग मायबाईच्या	लेकीसूना	७२
घराची घरस्थिति	काय पाहशी परक्या	
लेकीसुना त्या सारख्या	माझ्या घरीं	७३

लेकी सूना घेऊन
 दृष्ट लागेल म्हणूनी
 माझ्या दारावरन
 पालखींत लेकसून
 माझ्या अक्काबाईची
 कारल्याची खूण
 सासूबाई तुम्ही
 कपाळीचें कुंकू
 सासूचा सासुरवास
 कंथाशीं हांसते
 माझे सारें दुःख
 कंथाला पाहून
 होवो माझे कांहीं
 माझा कंथ ग रहावा
 होवो माझे कांहीं
 मिळूं दे ग माझ्या कंथा
 होवो माझे कांहीं
 माझ्या कुंकूवाला
 आंतून जळते
 परी वरून हांसते
 पावसावांचून
 कंथा ग वांचून
 पावसावांचून
 कंथा ग वांचून
 सूनैला सासुरवास
 आपल्या घरीं चाफा

नको बसूं तूं अंगणीं
 अक्काबाई ७४
 हत्ती गेले एकदोन
 मायबाईची ७५
 वडील सून कोण
 शांताबाई ७६
 एक हो बरें केलें
 रत्न माझ्या हातीं दिलें ७७
 सारा मनांत गिळीते
 उषाताई ७८
 मी ग मनांत ठेवीन
 गोड गोड मी हांसेन ७९
 मला नाहीं त्याची पर्वा
 आनंदांत ८०
 मला नाहीं त्याची चिंता
 समाधान ८१
 मला नाहीं त्याचें दुःख
 मिळूं दे ग परी सुख ८२
 मनांत रडते
 उषाताई ८३
 पीक नाहीं जमिनीला
 सुख नाहीं कमिनीला ८४
 कसा भरारेल मळा
 कामिनीला नाहीं कळा ८५
 नको करूं माझे आई
 परक्याची आली जाई ८६

सुनेला सासूरवास
 आपल्या घरीं चाफा
 जांवयाची जात
 त्याच्या मर्जीनें तूं वाग
 जांवयाची जात
 पुत्राची ग बोली
 जांवई देइल मान
 आपला ग पुत्र
 जांवयाची जात
 आतां मी उपाताई
 जांवयाची जात
 त्याच्या मर्जीनें वागसी
 भ्रताराचा राग
 त्याची मर्जी तूं सांभाळ
 देवाच्या देऊळीं
 मागते तान्हेबाळ
 शिवाची केली पूजा
 पुत्रासाठीं नवस केला
 देवाच्या देवळीं
 शालूची कर ओटी
 वडाच्या झाडाला
 तान्हेबाळाला मागते
 तिन्ही ग त्रिकाळ
 आस तान्ह्या ग बाळाची
 देवाच्या देऊळीं
 प्रसाद दिला मला

नको करूं माझें गंगा
 परक्याची आली रंभा ८७
 जसा पेटान्याचा नाग
 उषाताई ८८
 जात खयाची जायाची
 अस्थि गंगेला न्यायाची ८९
 जाऊन बैसेल लोकांत
 पाणी घालील तोंडांत ९०
 माजोरी मस्तवाल
 तुझ्यासाठीं आत्यें काल ९१
 रागीट तामसी
 उषाताई ९२
 जसा विस्तव इंगळ
 उषाताई ९३
 नंदीला घाली माळ
 उषाताई ९४
 नंदीला कोरा शेला
 उषाताईनें ९५
 पुत्राची फळ-वाटी
 उषाताई ९६
 सदा प्रदक्षणा घालते
 उषाताई ९७
 पूजा करिते गायीची
 उषाताईला ९८
 सहज गेल्यें होत्यें काल
 दोन मोर्ती एक लाल ९९

देवाच्या देऊळीं
 प्रसाद दिला मला
 देवाच्या देऊळीं
 वाट बघतें ब्राह्मणाची
 अश्वत्थाचा पार
 पुत्रासाठी नवस केला
 पिंपळा प्रदक्षणा
 आहे पुत्राची मुकेली
 नवस मी केला
 पुत्र होऊं दे खेळणा
 देवाच्या देऊळीं
 एक द्यावा हो त्वरित
 नारायण देवाजीचा
 सांपडला मोतीदाणां
 नारायण देवाजीचा
 सांपडला मोतीघोंस
 लाखावरी सावकार
 पोटीं नाहीं पुत्रफळ
 लाखावरी सावकार
 पोटीं नाहीं पुत्रफळ
 वाजंत्री वाजती
 ताईनाई सावळीला
 देवाच्या देऊळीं
 न्हालेल्या दिवसांची
 पहिल्यानें न्हाण
 मखराला जाळी

सहज गेल्यें गाभाऱ्यांत
 दोन मोतीं अंगाऱ्यांत १००
 उभी मी केव्हांची
 पूजेसाठीं १०१
 कुणी झांजवीला
 उषाताईनें १०२
 कोण घालीते एकली
 उषाताई १०३
 अंबावाईला पाळणा
 उषाताईला १०४
 पुत्रांचे पर्वत
 उषाताईला १०५
 झाडीत होत्यें जामदारखाना
 गोपूबाळ १०६
 झाडीत होत्यें पलंगपोस
 गोपूबाळ १०७
 तुझ्या माडीला आरसे
 झाले द्रव्याचे कोळसे १०८
 तुझ्या ओसरी दिवा जळे
 तुझ्या ओटीवर कोण खेळे १०९
 कोणत्या आळीला
 न्हाण आलें ११०
 मोकळ्या केसांची
 उषाताई १११
 न्हाण आलें तें आजोळीं
 मोतीयांची ११२

पहिल्यानें न्हाण
 मखर माडीवरी
 पहिल्या न्हाणाची
 सखे मखरीं तूं बैस
 पिवळें पातळ
 न्हाण आलें आईकीलें
 केळी कंडारल्या
 पहिल्या न्हाणाजोगी
 पहिलें न्हाण आलें
 केळी धाडील्या उशीरा
 पहिल्यानें न्हाण आलें
 मखर गुंफितां
 पहिल्यानें गर्भार
 बागेमध्ये नेऊं
 पहिल्यानें गर्भार
 डाळींबी नेस चीट
 पहिल्यानें गर्भार
 आनंद मनीं झाला
 पहिल्यानें गर्भार
 बाळी आहे सुकूमारी
 हिरव्या खणासाठीं
 चोळी गर्भार नारीला
 पहिल्याये गर्भार
 तुला महिने झाले किती
 पहिल्यानें गर्भार
 हिरवें डाळिंब ओटींत

हिरव्या साडीवरी
 घालतात ११३
 सासू करीतसे हौस
 उषाताई ११४
 साळ्याला सांगीतलें
 उषाताईला ११५
 तेथें कां ग उभी
 उषाताई ११६
 आलें तें सासरा
 मखराला ११७
 हांसतां खेळतां
 रात्र झाली ११८
 हिरवा शालू घेऊं
 उषाताईला ११९
 नारळी हिचें पोट
 उषाताई १२०
 आली माहेराला
 मायबापां १२१
 औषधें ठेवा घरीं
 उषाताई १२२
 रुपया सारीला
 उषाताईला १२३
 कथ पुशीतो आडभिंती
 उषाताई १२४
 कथ पुशीतो गोठ्यांत
 उषाताईच्या १२५

गरभार नारी	गर्भच्छाया तोंडावरी	
हिरवी चोळी दंडावरी	उषाताईच्या	१२६
गरभार नारी	उकाडा होतो भारी	
झोंपाळा बांधा दारीं	अपाराया,	१२७
पहिल्यानं गर्भार	डोहाळे धाड मला	
माझ्या बागेचे पेरू तुला	उषाताई	१२८
तनिशें साठ पाट	काढीले कारणाला	
तुझ्या डोहाळ जेवणाला	उषाताई	१२९
डोहाळे तुला होती	सागून धाड मला	
बागेचीं लिंबें तुला	पाठवीन	१३०
आंबे आले पाडा	चिंचवाई कधीं येशी	
डोहाळे पुरवीशी	उषाताईचे	१३१
आंबे आले पाडा	पहिल्या पिकाचे	
डोहाळे लेकाचे	उषाताईला	१३२
बांगड्या भर रे कासारा	हिरवा कारला	
तुला नववा ग लागला	उषाताई	१३३
बांगड्या भर रे कासारा	बांगडी हिरवी दुधार	
पहिल्यानं गर्भार	उषाताई	१३४
सोनसळे गहूं	ठेवीले कारणाला	
डोहाळ जेवणाला	उषाताईच्या	१३५
हिरव्या खणाची	मला गरज लागली	
गर्भिणी ऐकिली	उषाताई	१३६
रुपया मोडला	हिरव्या खणाला	
तुझ्या डोहाळ जेवणाला	उषाताई	१३७
आणाची घोंगडी	आणाचें कांबळ	
येईल माझी बाळ	बाळंतपणा	१३८

बाज करा नोट
 येईल माझी बाळी
 पहिल्यानें गर्भार
 तुझी काळजी देवाला
 पाहिल्यानें गर्भार
 उद्यां होशील पुत्रवंत
 पळी पंचपात्री
 पुत्र झाला यजमाना
 पुत्र झाला म्हणून
 दणका केला मोठा
 पुत्र झाला म्हणती
 साखर गांवावरी
 पुत्र झाला म्हणती
 पुत्र नाही कन्या झाली
 जोशाला बोलवा
 जातक करावें
 पांचवी सहावी
 नको दृष्ट माझ्या
 नातू झाला म्हणून
 नातवासाठीं वेडे
 बाळंतिणी बाई
 लागेल तुला वारा
 बाळ बाळंतीण
 उषाताईच्या पतीला
 चला सखियांनो
 माझ्या ग उषाताईला

करा साफसूफ खोली
 बाळंतपणा १३९
 नको भिऊं तूं जिवाला
 उषाताई १४०
 कां ग नारी चिंताक्रान्त
 उषाताई १४१
 कुठें जातोस ब्राह्मणा
 दादारायांना १४२
 दादाराया खोता
 सोहाळ्याचा १४३
 आम्हां कळलें बाबीवरी
 वांटीयेली १४४
 आम्हां साखर नाही आली
 उषाताईला १४५
 आधीं पंचांग बघावें
 तान्हे बाळाचें १४६
 करावी आधीं पूजा
 तान्हे बाळा १४७
 वांटतात पेढे
 लोक होती १४८
 नको येऊं दारा
 दक्षिणेचा १४९
 आहेत खुशाल
 भाईराया पत्र घाल १५०
 हळदी कुंकवाला
 भाग्याचा पुत्र झाला १५१

सोळा सोमवार
 रत्नाच्या पालखीं
 मला हौस मोठी
 बाळंतवीडा न्यावा
 मला हौस मोठी
 बाळंतवीड्यावरी
 तुम्हां घरीं ग कारणें
 माझं येणं होतं कसं
 देवाघरचें बाळ
 त्याला ठेवूं नांव
 देवाघरचें बाळ
 नांव ठेवा मनोहर
 सवाणींची दाटी
 रामकृष्णाच्या म्हणती
 पालखीं घालून
 पाळणे गोड गाती
 माझें घर मोठें
 सभा बैसली उठेना
 माझें घर मोठें
 वडील मामंजींचें
 माझें घर मोठें
 कोमेली सुकुमार
 माझें घर मोठें
 भरली मोठी माडी
 माझें घर मोठें
 पाहुण्याराउण्यांचें

केले सतरावा उजवा
 माझ्या बाळाला नीजवा १५२
 ताईबाईला पुत्र व्हावा
 कडीतोडे १५३
 ताईबाईला पुत्री व्हावी
 जरीची कुंची न्यावी १५४
 आम्हां घरीं ग बारसं
 शांताताई १५५
 आलें आकार घेऊन
 सखी पालखीं घालून १५६
 आलें सगुण साकार
 उषाताई १५७
 बाळ पालखीं घालती
 पाळण्यांना १५८
 सखीया झोंके देती
 आंदुळतां १५९
 केरं लोटतां लोटेना
 गोपू बाळाची १६०
 हंडेघंगाळांचें
 नांव मोठें १६१
 धुराचा कोंडमार
 उषाताई १६२
 हिंडती दारीं गडी
 पाहुण्यानीं १६३
 पन्नास बाहालांचें
 वावरण १६४

माझे घर मोठें
 हार्तीं रुपयांची वाटी
 मोठेमोठे लोक
 लोडार्शीं जागा देती
 मोठे मोठे लोक
 स्वागत करितात
 मोठे मोठे लोक
 एक्या शब्दे सोडवीले
 कचेरीच्या पुढें
 नवा साहेब बोलतो
 कचेरीच्या पुढें
 नवा साहेब पुण्याचा
 कचेरीच्या पुढें
 वास घेणार गेले गांवा
 बारा बैल वहाती
 चार गांवाची ग खोती
 बारा ग बैलांची
 निजला जागा करा
 बारा बैल वहाती
 जिरेसाळ डांगराला
 आवाज मोठा आला
 खोतीचा गल्ला आला
 बाप्पाजी काकाजी
 मोत्यांचा चंद्रहार
 नाचण्यांनो तुम्ही
 त्यानें भाई माझे

पन्नास येती जाती
 गोपू बाळाच्या १६५
 उठून उभे राहती
 माझ्या बाळा १६६
 सामोरे येतात
 माझ्या बाळाचें १६७
 सरकारें अडवीले
 माझ्या बाळें १६८
 हिरवा कंदील डोलतो
 माझा बाळ १६९
 हिरवा कंदील कोणाचा
 माझा बाळ १७०
 काय गुलाबा तुझी हवा
 दादाराया १७१
 एवढा कोण शेती
 गोपू बाळाची १७२
 दावण आली घरा
 गोपू बाळ १७३
 बाप्पार्जीच्या नांगराला
 पेरीयेली १७४
 मोठा गाडा घडघडला
 बाप्पार्जीचा १७५
 करा भाताचा व्यापार
 द्यावा मज १७६
 कोंकणीचे राजे
 सावकार १७७

नाचण्यांनो तुम्ही
 अंतर नका देऊं
 सभेमध्ये ग बसले
 सभेमध्ये माझे दोर
 पशानें पायली
 कंठी छातीला भीडली
 पिकलेला अननस
 खोतांना आली भेट
 पाटील पट्टी करी
 हिरवी शाल खोतीणीला
 माझ्या ओटीवरी
 तुमच्या नावासांठीं
 हातींच्या आंगठ्या
 राशी मोहरांच्या मोजीलया
 माझ्या ओटीवर
 मैत्र तुझे पाणी प्याले
 माझ्या ओटीवर
 मैत्र तुझे रे खेळती
 माझ्या ओटीवर
 जाई मोडून तुरा केला
 माझ्या ओटीवर
 लिहिणार सुभेदार
 माझ्या ओटीवर
 लिहिणार माझे भाऊ
 अंगांत सदरा कोट
 तुझ्या चालण्याची ऐट

कोंकणीचें गहूं
 भाईरायाला १७८
 उंच पगडी लहानथोर
 शोभतात १७९
 सवाईची दिठी झाली
 दादारायांच्या १८०
 हिरवा त्याचा देठ
 अप्पारायांना १८१
 येतील सचणीला
 अक्काबाई १८२
 खोतापाटलांची दाटी
 बाप्पाजी हो १८३
 कशानें झीजल्या
 गोपू बाळानें १८४
 चांदीचे गडवे पेले
 गोपू बाळा १८५
 सतरंज्या लोळती
 गोपू बाळा १८६
 कशाचा केर झाला
 भाईरायाला १८७
 कागदाचा केर
 मामाराया १८८
 कागद किती पाहूं
 कारभारी १८९
 पायांत कुलपी वूट
 गोपू बाळा १९०

लहानसा कारकून पहिल्या पगाराचे तोडे	साहेबाच्या डावीकडे उघाताईला १९१
लहानसा कारकून तुमच्या स्वारीजोगा	साहेबापुढें उभा गोपू बाळ १९२
लहानसा कारकून पगार वाढवीला	साहेबाला आवडला गोपूबाळाचा १९३
लहानसा कारकून पहिल्या पगाराचो ठुशी	साहेबाची खुशी उघाताईला १९४
लहानसा कारकून पहिल्या पगाराचे पेढे	बैसे साहेबाच्या कडे वांटीयेले १९५
माझ्या अंगणांत सखे तुझा ग नवरा	बैसलासे हिरा उघाताई १९६
कचेरीच्या पुढें सांवळा सुभेदार	आंवळीचें झाड गोपू बाळ १९७
दळणाची पाटी अन्नछत्र तुझ्या घरीं	अखंड जात्यावरी गोपू बाळा १९८
कारागीरो टोपी गोपूबाळ पारावरी	आली दारावरी मोल करी १९९
शेरभर सोनें हिशोब देतो बापा	लेखणीच्या टांका गोपू बाळ २००
मंदिरीं सप्ताह बाप्पाजी तेथें गेले	भागवत चाले ऐकावया २०१
मंदिरीं सप्ताह मामंजी त्यांत दंग	झालासे आरंभ ऐकावया २०२
हरदास आले अलोट लोकांचे	पुण्याचे वाईचे जाती थवे २०३

आले हरदास	राजधानांहून	
एकाया कीर्तन	संत जाती	२०४
संत आले गांवा	दर्शना चला जाऊं	
घरीं नका कथा राहूं	सखी सांगे	२०५
संत आले गांवा	चला त्यांची करूं सेवा	
हेत माझा पुरवावा	एवढा कीं	२०६
दागिना मागत्यें	म्हणून म्हणतां वेडी	
कोण माझी हौस फेडी	तुम्हांशीण	२०७
काळी चंद्रकळा	घेऊन मला द्यावी	
हौस माझी पुरवावी	तुम्ही कथा	२०८
काळी चंद्रकळा	शोभेल गोऱ्या अंगा	
म्हणाल आली रंभा	स्वर्गांतून	२०९
नको हो पैठणी	नको मला शालू शेले	
भाळ असो भरलेलें	कुंकवानें	२१०
नको मज बिंदी	नको तो चंद्रहार	
पुरे एक अलंकार	मंगळसूत्र	२११
दागिना मागत्यें	एक आज तुम्हांपाशीं	
जन्मोजन्मीं ठेवा	दासीला या पायापाशीं	२१२
दागिना मागत्यें	कथा नाहीं म्हणूं नका	
पत्नी प्रेमाची मुकेली	नको तिला पैसा रुका	२१३
दागिना मागत्यें	परस्त्रीला माना माता	
कथा आपण साधूं या	संसारंत परमार्था	२१४
देशील रे देवा	देशील तें थोडें	
मी मागते रोकडे	हळदीकुंकू	२१५
पुतळ्यांची माळ	पडते निऱ्यांवरी	
कथाच्या राज्यावरी	उषाताई	२१६
स्त्रीजी... १ १		

आयुष्य मी चिंतीं
 माझ्या कुंकवाची चिरी
 देई देवा मज
 अक्षय माझे चुडे
 देई देवा मज
 विश्रांतीला बाळ तान्हे
 देई देवा मज
 कुंकवाचें राज्य
 देवाच्या देऊळीं
 आयुष्य मागत्ये
 माझे हे कीं चुडे
 साक्ष ठेवीयेले
 माझे हे कीं चुडे
 तेतिस कोटी देवार्जांचे
 चुडेयांच्या वळें
 लंकेच्या रावणाला
 माझे चुडेयांचें
 वडिलांच्या पारखीचें
 माझे चुडेयांचें
 पारख्यांना शालजोडी
 सासुरवाशिणीचें
 तिला भ्रताराचें सुख
 गळ्यांत मंगळसूत्र
 कंथ तुझा सुभेदार
 काळी गळेसरी
 भूषणासाठीं केली

सासुवाईच्या हो नीरीं
 जन्मवेरी २१७
 देशील तितुकें पुरे
 जन्मवेरी २१८
 संतर्ताला सोनें
 मांडीवरी २१९
 हळदीचें तेज
 जन्मवेरी २२०
 उभी मी जागत्ये
 चुडेयांना २२१
 वर्ज्रीं घडवीले
 चंद्रसूर्य २२२
 बत्तीस बंदांचे
 आशीर्वाद २२३
 न भीं कवणाला
 देईन जाप २२४
 सोनें आहे सुरतेचें
 दादारायांच्या २२५
 सोनें बरफीची वडी
 बाप्पार्जींना २२६
 तोंड दिसे हंसतमुख
 उषाताईला २२७
 गळा दिसे तालेदार
 उषाताई २२८
 देवानें मला दिली
 सोनीयाची २२९

आमच्या वैनीबाई
 उन्हांने कोमेजल्या
 भोळा की भ्रतार
 तिने पिंपळ दारींचा
 शेजी देई फूल
 आपुल्या कंथाच्या
 शेजी देई फूल
 नेऊन देतसे
 कंथ ग रुसला
 हातानें विडा द्यावा
 भ्रताराचा राग
 हंसूनी शांत केला
 तोंडांत तोंड घाली
 आवडीची मैना तूच
 तोंडांत तोंड घाली
 आली राघवाची उडी
 दादाराया घोड्यावर
 तेथून खूणा करी
 तांबडें पागोटें
 राणीला खुणावीतो
 माडीखालीं माडी
 तेथें तोंड धुतो हिरा
 माडीखालीं माडी
 तबकीं तुझ्या पाटल्या
 माडीखालीं माडी
 पुतळी आहे जाडी

गंगाबाई कोठें गेल्या
 जाईजुई २३०
 माझ्या उषा ग बाईचा
 पूजीयेला २३१
 सखी घाली ना केसांत
 नेऊन देतसे हातांत २३२
 सजवाया वेणी
 निज कंथाला कामिनी २३३
 कशानें समजवावा
 उषाताई २३४
 दुधासारखा उलूंगेला
 उषाताईनें २३५
 राघूची लाल चोंच
 उषाताई २३६
 उषाबाई चेडी
 दादारायांची २३७
 वयनीबाई माडीवरी
 विड्यांसाठीं २३८
 बांधीतो सोडीतो
 दादाराया २३९
 माडीखालीं झरा
 उषाताईचा २४०
 माडीला चंदन ताटल्या
 उषाताई २४१
 माडीखालीं शिडी
 उषाताईची २४२

भ्रताराची सेवा
 पायां पडतां देखली
 भ्रताराची सेवा
 पाय पुशी पदरानें
 भ्रतार पुसतो
 मागें उभी हंसतमुखी
 भ्रतार पुसतो
 हंसत मुख सदा
 कंथ विचारीतो
 नंदादीपा तेल घाली
 कंथाची ग खूण
 देत्ये सुपारी शोधून
 चिकणी सुपारी
 दिवा घेऊन नीवड
 चिकणी सुपारी
 वारा घालतां भागली
 पांचपानी खाई विडा
 त्याची सुरत चांगली
 पांचपानी खाई विडा
 बापापरीस लेक शहाणा
 रात्रीची चांदणी
 विडा देत्यें चतुराला
 दिवाणाशीं जातां
 माझ्या ग कंथाच्या
 टिचकी वाजवीतो
 राणीला खुणवीतो

काय करीतां चुकली
 उषाताई २४३
 करावी आदरानें
 उषाताई २४४
 कोठें गेली प्रियसखी
 उषाताई २४५
 कोठें गेली राणी राधा
 उषाताईचें २४६
 राणी वल्लभा कोठें गेली
 उषाताई २४७
 दोहींच्या मधून
 उषाताई २४८
 तुझ्या कंथाला आवड
 उषाताई २४९
 दादारायांना लागली
 उषाताई २५०
 त्याची बत्तीशी रंगली
 गोपूबाळाची २५१
 डेखापासून लावी चुना
 गोपूबाळ २५२
 जाते कापुराला
 उषाताई २५३
 वैरी पाहती तोंडाकडे
 विड्याला रंग चढे २५४
 खिडकी उघडीतो
 गोपूबाळ २५५

काळी चंद्रकळा	ठेवुन ठेवून नेसावी	
कुंकवाची चिरी	माझ्या जन्माला असावी	२५६
काळी चंद्रकळा	ठेवुन ठेवून नेसावी	
सान्या जन्माला असावी	मायबाई	२५७
काळी चंद्रकळा	पदरीं मोतीजाळी	
नेसली सायंकाळीं	उषाताई	२५८
काळी चंद्रकळा	कण्हेरी कांठाची	
बुधवार पेठेची	आणायेली	२५९
काळी चंद्रकळा	पदरीं रामबाण	
नेसली सूर्यपान	उषाताई	२६०
काळी चंद्रकळा	जर्शा काजळाची वडी	
त्याची आज घडी मोडी	उषाताई	२६१
काळी चंद्रकळा	ठेऊन ठेऊन नेसावी	
सान्या जन्माला पुरवावी	उषाताई	२६२
काळी चंद्रकळा	नेसतां लागे मऊ	
भूषणाजोगे भाऊ	राज्यधर	२६३
काळी चंद्रकळा	कशी नेसूं मी एकटी	
माझी बहीण धाकुटी	आहे घरीं	२६४
काळी चंद्रकळा	धुवुन धुऊन वीटली	
नाहीं होस ग फीटली	उषाताईची	२६५
काळी चंद्रकळा	धुऊन धुऊन झाला बोळा	
रुपये दिले साडे सोळा	बाप्पार्जीनीं	२६६
काळी चंद्रकळा	धुऊन धुऊन झाला कचरा	
रुपये दिले साडे सतरा	काकारायानीं	२६७
काळी चंद्रकळा	ठेवीली भूईवरी	
रुसली आईवरी	उषाताई	२६८

काळी चंद्रकळा	ठेवीली बाकावरी	
रुसली काकावरी	उषाताई	२६९
काळी चंद्रकळा	ठेवीली दारावरी	
रुसली दीरावरी	उषाताई	२७०
काळी चंद्रकळा	ठेवीली जात्यावरी	
रुसली आत्यावरी	उषाताई	२७१
काळी चंद्रकळा	ठेवीली खुंटीवरी	
रुसली कंथावरी	उषाताई	२७२
काळी चंद्रकळा	ठेवीली मापावरी	
रुसली बापावरी	उषाताई	२७३
काळी चंद्रकळा	दोन्ही पदरीं रामसीता	
नेसली पतिव्रता	उषाताई	२७४
काळी चंद्रकळा	जसें काजळाचें बोट	
घणाराचें मन मोठें	दादारायाचें	२७५
काळी चंद्रकळा	जसें रात्रीचें गगन	
घणाराचें मोठें मन	दादारायांचें	२७६
मला हौस मोठी	जरीच्या पातळाची	
पेठें धुंडिली साताऱ्याची	मामारायांनीं	२७७
मला हौस मोठी	गोटाघुढें ग तोड्याची	
काळी चंद्रकळा	चोळी धोतरजोड्याची	२७८
गोटपाटल्याची	घडण साताऱ्याची	
लाडकी भ्रताराची	उषाताई	२७९
हार्तीं गोटपाटल्या	मागें पुढें सारी	
ताफल्या चोळीवरी	बाजूबंद	२८०
हार्तीं कांकणपाटल्या	जवे दोरे गजरे गोट	
सुभेदारिणी तुझा थाट	उषाताई	२८१

कशीद्याची चोळी	अंगी झाली तंग	
सखी चवळीची शेंग	उषाताई	२८२
मोठेमोठे डोळे	हरिणीबाईचे	
तसे तुझ्या रे आईचे	गोपूबाळा	२८३
ठुशाटीकांखालीं	सरीबाई तूं दोराची	
राणी जहागीरदाराची	उषाताई	२८४
जोडव्यां झणत्कार	बिरवल्यांना बारा ठसे	
चालतांना रूप दिसे	उषाताईचें	२८५
कशीद्याची चोळी	अंगीं कीं फाटली	
सखी सासन्या भेटली	उषाताई	२८६
ठुशापेट्यांखालीं	कंठीचें झालें पाणी	
मागते तन्मणी	उषाताई	२८७
ठुशापेट्यांखालीं	कंठ्याचें झालें जाळें	
मागते तायतळें	उषाताई	२८८
उठा उठा जाऊबाई	दिवा लावावा तुपाचा	
दारीं पलंग रूप्याचा	भावोजींचा	२८९
उठा उठा जाऊबाई	दारीं उजाडलें	
आपल्याला वाण आलें	हळदीकुंकू	२९०
उठा उठा जाऊबाई	रथाचें धरूं चाक	
शंभरी करूं आंख	चुडेयांना	२९१
उठा उठा जाऊबाई	रथाची धरूं दोरी	
शंभरी करूं पुरी	चुडेयांना	२९२
सहांच्या पंगतीला	पितांबराचे झळाळ	
तूप वाढते वेल्हाळ	उषाताई	२९३
सहांच्या पंगतीला	कशाला हव्या तिघी	
आपण वाढूं दोघी	उषाताई	२९४

सहांच्या पंगतीला
 येतें तुझ्या संगतीला
 माझ्या दारावरन
 कुसुंबी पागोट्याचा
 माझ्या दारावरन
 गळां माळ पुतळ्यांची
 माझ्या दारावरन
 त्यांत मी ओळखीला
 माझ्या दारावरन
 खडा मारून उभा केला
 पुतळ्यांची माळ
 सून शोभते गौरीला
 हात भरले अंगठीनें
 शृंगार केला चुलत्यांनीं
 मागील दारीं आंबा
 माडी बांधा उंच
 दादाराया घर बांधी
 तेथें उपाय चालेना
 दादाराया घर बांधी
 वाडा शोभतो श्रमिंती
 दादाराया घर बांधी
 किती पारवे घुमती
 माडीवरतीं माडी
 बैसुनी घेती वारे
 माडीवरतीं माडी
 पुतळी केस झाडी

नको भिऊं परातीला
 उषाताई २९५
 कोण गेला झपाट्याचा
 अप्पाराया २९६
 कोण गेली पातळाची
 उषाताई २९७
 मुलांचा मेळा गेला
 गोपूबाळ २९८
 हळदी कुंकवाचा नंदी गेला
 भाईरायांनीं २९९
 गोपूबाळाच्या नारीला
 आक्काबाईला ३००
 कान भरले कुडक्यांनीं
 उषाताईला ३०१
 पुढील दारीं चिंच
 दादाराया ३०२
 वैनीबाई ती बोलेना
 कांहीं केल्या ३०३
 आपुल्या हिंमती
 थाटमाटें ३०४
 आपुल्या हिंमती
 माडीवरी ३०५
 माडीला दहा दारें
 वैनीबाई ३०६
 माडीला चंदनशिडी
 उषाताई ३०७

माडीवरतीं माडी
 तबकीं तुझी ठुशी
 मामाराया माडी बांधी
 माडीचा बेत पहा
 हौशानें हौस केली
 फुलें पडता मेण्यामध्ये
 हौशानें हौस केली
 फुलें पडती ताम्हनांत
 हौशानें हौस केली
 फुलें पडती हातांत
 हजाराचा घोडा
 वर बसणार
 हजाराचा घोडा
 वर बसणार
 धुणें धुवी रे परीटा
 धोतरजोडा अमदाबादी
 धुणें धुवी रे परीटा
 माझ्या ग अप्पारायांचा
 धुणें धुवी रे परीटा
 नेसणारा भाऊ माझा
 धुणें धुवी रे परीटा
 नेसणार सावकार
 कार्नीचे कुडूक
 बोलते तोन्यानें
 कार्नीचे कुडूक
 बोलते चुटू चुटू

माडीला तक्तपोशी
 उषाताई ३०८
 सुतारांना दिला चहा
 वैतीबाई ३०९
 जाई लावल्या जिन्यामध्ये
 देवाजीच्या ३१०
 फुलें लाविलीं जिन्यांत
 बाप्पार्जीच्या ३११
 फुलें लाविलीं दारांत
 उषाताईच्या ३१२
 त्याला पन्नासांची झूल
 जणुं गुलाबाचें फूल ३१३
 त्याला विसांचा चाबूक
 फुलावाणी ग नाजुक ३१४
 लिंबे घे तार्जी तार्जी
 गोपूबाळाचा ३१५
 धुण्याला काय तोटा
 रुपयांनीं भरला लोटा ३१६
 लिंबु सावण लावी त्याला
 अप्पाराया ३१७
 इस्तरीची घडी कर
 गोपू बाळ ३१८
 हालती वाण्यानें
 उषाताई ३१९
 हालती लुटू लुटू
 उषाताई ३२०

पार्थी सांखळ्या तोरडया
 लेकी दिल्या कोकणांत
 चंद्रहार ग तुटला
 पदरानें गोळा कर
 तिन्हीसांजा झाल्या
 दिवे लावा खणोखणीं
 तिन्हीसांजा झाल्या
 बाळराजासाठीं
 तिन्हीसांजा झाल्या
 लक्षुमी आली घरा
 तिन्हीसांजा झाल्या
 सोड वांसरें गायीला
 तिन्हीसांजा झाल्या
 चिरेबंदी वाडे मोठे
 तिन्हीसांजा झाल्या
 गोवारी आणी गायी
 तिन्हीसांजा झाल्या
 आधीं बाळाला निजव
 तिन्हीसांजा झाल्या
 गवळी बांधी गायी
 तिन्हीसांजा झाल्या
 वाचीती रामायण
 तिन्हीसांजा झाल्या
 चौसुपी वाडे मोठे
 लक्षुमीबाई आली
 कुंकवाचा घुडा

पाय भरले चिखलांत
 बाप्पार्जीनीं ३२१
 टिकल्या झाल्या खोलीभर
 उषाताई ३२२
 आले लक्षुमीचे धनी
 झगमगीत ३२३
 लक्ष्मीचा डामडौल
 गवळ्याचा वाडा खोल ३२४
 दिव्यांची जलदी करा
 मोत्यांनीं ओटी भरा ३२५
 दिवा ओसरीबाईला
 गोपू बाळा ३२६
 दिवे लावूं कोठे कोठे
 बाप्पार्जीचे ३२७
 कामाची झाली घाई
 रानांतून ३२८
 घालूं चुलींत विस्तव
 उषाताई ३२९
 दिवा राईबाई
 मथुरेचा ३३०
 दिव्याला भरवण
 दादाराया ३३१
 दिवे लावूं कोठे कोठे
 बाप्पार्जीचे ३३२
 तिन्ही सांजाच्या भरांत
 साक्ष ठेवीली घरांत ३३३

लक्ष्मीबाई आली
 बाळा राजसाच्या
 तिन्हीसांजा झाल्या
 लक्ष्मी पूजिली
 देणें देवाजीचें
 माझ्या ग बाळाला
 लक्ष्मी बाई आली
 हातीं गोफण पायां पडे
 लक्ष्मी कीं आली
 बाळाजवळ बोली केली
 लक्ष्मी चंचळ
 धरिते पदर
 लक्ष्मी चंचळ
 माझ्या घरांत राहिली
 लक्ष्मी कीं आली
 माझें घर तिला साजे
 लक्ष्मी कीं आली
 धाकट्या बाळानें
 लक्ष्मी कीं आली
 भाईरायाच्या शांतपणा
 लक्ष्मी कीं आली
 पुशी कचेरीची वाट
 लक्ष्मी कीं आली
 धरला पदर सोडूं नको
 लक्ष्मी कीं आली
 शेत्या म्हणुन हांका मारी

तांब्यानें दूध घाली
 घराला मानवली ३३४
 गुरांच्या गोंधळीं
 तांदुळांनीं ३३५
 मनुष्यानें काय द्यावें
 लक्ष्मीनें साह्य व्हावें ३३६
 शेताचा बांध चढे
 गोपू बाळ ३३७
 पांगळ्या पायांची
 कधीं नाहीं मी जायाची ३३८
 हिंडते बाजार
 गोपू बाळाचा ३३९
 घर शोधतां भागली
 दादारायांच्या ३४०
 बैसली ती बाजे
 खरोखर ३४१
 आली मागील दारानें
 बोलविलें ३४२
 बाळाच्या पायगुणा
 मानवली ३४३
 हातीं मोहरांचें ताट
 गोपूबाळाच्या ३४४
 आलेली जाऊं नको
 गोपूबाळाचा ३४५
 शेताच्या बांधावरी
 गोपूबाळाला ३४६

वाटेवरलं शेत
 कोठें लक्ष्मी भेटली
 वाटेवरलं शेत
 धनी आहे हो रागीट
 वाटेवरलं शेत
 येते सावकारा गाडी
 वाटेवरला आंबा
 सखा सासुरवाडी गेला
 वाटेवरलं घर
 वडालीचे असून शहाणी
 वाटेवरलं घर
 वडीलांचें नांव राख
 वाटेवरलं घर
 मिळे मीठ नी भाकर
 भावोजी हो दिरा
 दारीं बाग पेरा
 भावोजी हो दिरा
 स्वस्त झाल्या राजापुत्री
 भावोजी दिरांनीं
 मी मागत्यें कौतुकें
 भावोजी हो दिरा
 तुमच्यापाशीं मी मागत्यें
 भावोजी हो दिरा
 माझ्या वेणींतलें आणावें
 काय मी पुण्य केलें
 कमळीं रघुवीर

जशी हळद लोटली
 गोपूबाळा ३४७
 नका खुडूं त्याची पात
 दादाराया ३४८
 नको मोडूं त्याची काडी
 गोपूबाळाला ३४९
 कोणी ओळंबीला
 गोपूबाळ ३५०
 आल्या गेल्या गूळपाणी
 उषाताई ३५१
 आल्या गेल्या ताकभात
 गोपूबाळा ३५२
 आल्यागेल्याचें माहेर
 सर्व लोकां ३५३
 माझ्या मनींचें एक करा
 द्राक्षीयांची ३५४
 सांगत होत्यें नानापरी
 चंद्रकळा ३५५
 आणीलीं केतकें
 भावजयी ३५६
 माझ्या मनींचें सांगतें
 कुडींजोड ३५७
 माझ्या मनींचें जाणावें
 गंगावन ३५८
 भावासारखा हो दीर
 पूजीयेला ३५९

काय मी पुण्य केलें
 कमळीं गोविंद
 काय मी पुण्य केलें
 कमळीं अंबाबाई
 काय मी पुण्य केलें
 कमळीं हरिहरा
 काय मी पुण्य केलें
 कमळीं सोमेश्वरा
 काय मी पुण्य केलें
 सरीखालीं ग दूसरा
 मामंजी सासूबाई
 आम्ही तुमच्या उजेडें
 मामंजी सासूबाई
 आम्ही परक्याचीं बाळें
 लक्षुमी लक्षुमी
 तुझ्या कामाचा पसारा
 लक्षुमी लक्षुमी
 काढ भोसरीचा केर
 ब्राह्मण जेवती
 पवित्र तुमचा हात
 मामंजी म्हणती
 कुळाला कळा येई
 मामंजी म्हणती
 नातू दिला लवलाही
 मामंजी म्हणती
 होती राशी हो पुण्याची

बहिणीसारखी नणंद
 पूजीयेला ३६०
 आईपरी सासूबाई
 पूजीयेली ३६१
 बापासारखा सासरा
 पूजीयेलें ३६२
 बापासारखा सासरा
 पूजीयेलें ३६३
 बापासारखा सासरा
 चंद्रहार ३६४
 तुम्ही तुळशीचीं झाडें
 राज्य करूं ३६५
 तुम्ही तुळशीचीं मुळें
 सांभाळा हो ३६६
 हांक मारीतो सासरा
 वैनीबाई ३६७
 हांका मारी दीर
 वैनीबाई ३६८
 उत्तम झाला पाक
 सासूबाई ३६९
 धन्य ग सूनबाई
 तुझ्या गुणें ३७०
 धन्य ग सूनबाई
 मांडीवरी ३७१
 सून ही गुणांची
 माझ्या बाळाची ३७२

सामंजी म्हणती
 वाढतो पोटामधीं
 सामंजी म्हातारे
 जाईल कोण जवळ
 माहेरा आलीस
 तुझ्या सांग पुरवीन छंदा
 माहेरा आलीस
 आतां विसांवा तूं घेई
 माहेरा आलीस
 सुखानें नेई वेळ
 माहेरा आलीस
 पिकला आंबा चिरूं
 माहेरा आलीस
 खाई दुधावरची साय
 माहेरा आलीस
 करी बाळे गुरंगुटी
 माहेरा आलीस
 किती आलीस दिसांनीं
 माहेरा आलीस
 येऊं दे थोडें मास
 माहेरी आलीस
 बैंगणी खण घेऊं
 दिवाळसणाला
 सल्ल्यांचा जोड दिला
 दिवाळसणाला
 सखीच्या समाधाना

सूनवाई जेव आधीं
 कूळतंतू ३७३
 रागानें होती लाल
 विस्तवाच्या ३७४
 नको करूं कामधंदा
 तान्हेबाळी ३७५
 नको करूं काम कांहीं
 उषाताई ३७६
 आतां बाळे हंस खेळ
 उषाताई ३७७
 काय तुझ्यासाठीं करूं
 उषाताई ३७८
 सांग तुला देऊं काय
 तान्हेबाळे ३७९
 नीज आतां नको उठूं
 उषाताई ३८०
 किती गेलीस सुकोनी
 तान्हेबाळे ३८१
 रहावें चार मास
 अंगावरी ३८२
 तुला सखी काय देऊं
 उषाताईला ३८३
 जांवई घरीं आला
 बाप्पार्जींनीं ३८४
 जांवयाला आणा
 उषाताईच्या ३८५

पाहुण्याला पाहुणचार
 कंथ तुझा समाधानी
 पाहुण्या पाहुणचार
 एका पंक्ती दोघी वाढूं
 सांवळ्या मेहुण्याचा
 वर ठसा पुतळीचा
 पाहुण्या पाहुणचार
 नको माझी आस मोडूं
 माझ्या माहेराला
 कारभारी मामा तुझा
 माझ्या माहेराला
 जेऊन उठले
 माझ्या माहेराला
 आल्या गेल्या पाहुणचार
 माझ्या माहेराला
 आला गेला पाहुणा
 माझ्या माहेराची
 लाज वाटे सखी
 माझ्या माहेराला
 आंब्यांना तोटा नाही
 माझ्या माहेराला
 त्यांची छाया ग दाटली
 माझ्या माहेराला
 सूना लेकींच्यापरीस
 पाऊस पाण्याची
 तशी मला आस आहे

मेहुण्या मेजवानी
 उषाताई ३८६
 मेहुण्या बुंदी लाडू
 वन्सबाई ३८७
 पलंग पितळेचा
 उषाताईचा ३८८
 मेहुण्या बुंदी लाडू
 वैनीबाई ३८९
 जशी गोकूळींची वजा
 तान्हेबाळा ३९०
 ताटवाट्यांच्या चळती
 माझे भाऊ तुझे पती ३९१
 राही सदा उघडें दार
 होत असे ३९२
 नकार नाही कोणा
 नित्य आहे ३९३
 सांगू मी किती कीर्ति
 कशी सांगू माझ्या ओठीं ३९४
 केवढी आंबराई
 कधीं काळीं ३९५
 नारळी पोफळी
 अंगणांत ३९६
 नाही कोणा सासुरवास
 वागवती ३९७
 धरणी माय वाट पाहे
 माहेराची ३९८

दिवस मावळला	कर्दळीआड झाला	
मला माघारा ना आला	माहेरींचा	३९९
माझ्या माहेराला	डोलते मोठी बाग	
वाटेल तें तूं माग	वैनीबाई	४००
माहेरीं जाईन	बसेन अंगणीं	
जशा लवती कामिनी	भावजया	४०१
अंगणांत खेळे	दणाणली माझी आळी	
लेंकुरवाळी आली	माहेराला	४०२
जेवण मी जेवीं	भाजीभा रुरीचें	
मायेच्या हातींचें	गोड लागे	४०३
जेवण मी जेवीं	जेवण जेवतें पोळींचें	
पाणी माहेरच्या गांवींचें	गोड लागे	४०४
माहेरच्या वाटे	मऊ गार हरिक दाटे	
सासरच्या वाटे	टोंचती कुचकुच काटे	४०५
जाईन माहेरीं	बसेन खांबापाशीं	
धाकट्या भावापाशीं	गुज वोलूं	४०६
जाईन माहेरीं	बाप्पार्जीच्या घरा	
घुसळीन डेरा	अमृताचा	४०७
जाईन माहेरीं	पदर घेईन पुरता	
सभे बैसला चुलता	काकाराया	४०८
जाईन माहेरीं	पदर घेईन दोन्ही मुजा	
वडीलांपरिस धाक तुझा	काकाराया	४०९
जाईन माहेरीं	बैसेन बाजेवरी	
विसांवा तुझे घरीं	माउलीये	४१०
जाईन माहेरीं	बैसेन मी खाटे	
विसांवा मला भेटे	माहेरास	४११

मजला माघारी
 जोडीने जाऊं सये
 मजला माघारी
 सद्नाचे पुढें
 काळी चंद्रकळा
 नाहीं हौस फिटली
 दळण मी दळी
 मायेवीण सरुखें
 बाप्पार्जीच्या ग बहिणी
 एक माहेर तुझें माझें
 माहेरींचा देव
 निशाणीं मोतीं लावा
 माहेरींचा देव
 पूजा बांधूं समाईक
 बाप तो ईश्वर
 नंदी आहे पायांपाशीं
 आजोळच्या ओटीवरी
 घराला शोभा दिसे
 बारीक दळणाच्या
 घराची रीत मोठी
 बारीक दळणाची
 आठवण घडीघडी
 मामेयाच्या घरीं
 समया लावुनी
 मामा कीं हो पुसे
 चुनाडी रंगवली
 स्त्रीजी...१२

तुजला कां न ये
 माहेराला ४१२
 मद्नाचें घोडें
 गोपूवाळ ४१३
 धुऊन धुऊन वीटली
 माहेराची ४१४
 हळदीवाण फिकें
 कोणी नाहीं ४१५
 नको बोलूं तुझें माझें
 आत्याबाई ४१६
 कशानें ओळखावा
 सोमेश्वराच्या ४१७
 तुझा माझा एक
 आत्याबाई ४१८
 मायबाई काशी
 भाईराया ४१९
 आजिबाई बसे
 मामारायांच्या ४२०
 सभेमध्ये गेल्या गोष्टी
 मायबाईच्या ४२१
 भाकरी चवघडी
 मायबाईची ४२२
 भाची मी पाहुणी
 थाट केला ४२३
 भाची केवढीशी झाली
 कमळाबाईला ४२४

साखरेचा पुडा
 तुझ्या मामानें धाडीला
 मोगन्या फुलांनीं
 पूजिले रघुवीर
 गुलाबाचीं फुलें
 त्याची तुला पुष्पांजळी
 देवांचा देव्हारा
 मंत्रांनीं पूजिला
 काशींतले कागद
 वाचीले धाकट्यानें
 काशींतले कागद
 वाचीले घोड्यावरी
 मामेयाचे घरीं
 शेले जरतारी
 मामेयाचे घरीं
 वस्त्रें घ्या पारखून
 बहिणीचें बाळ
 उचलून कडे घेई
 शेजारिणीबाई
 नाहीं मला आठवला
 शेजारिणीबाई
 माझी मैना तुझा राघू
 शेजारिणीबाई
 सय नाहीं माहेराची
 शेजारिणीबाई
 आईच्या हातांची

मुंग्यांनीं फोडीला
 तान्हेबाळा ४२५
 भरलें देवघर
 बाप्पार्जिनीं ४२६
 शंकर बाळाच्या ओंजळीं
 गणेराया ४२७
 फुलांनीं भरला
 बाप्पार्जिनीं ४२८
 आले लखोत्र्यानें
 चंदुब छानें ४२९
 आले उडाउडी
 मामारायांनीं ४३०
 भाचे कारभारी
 पांघुरती ४३१
 भाचे कारकून
 मधुवात्राला ४३२
 मला म्हणे मावशीबाई
 लीलाताई ४३३
 तुझा शेजार चांगला
 मायबाप ४३४
 एका दारीं दोघी वागूं
 खेळतील ४३५
 धन्य तुझ्या शेजारिणी
 बारा वर्स ४३६
 माझी वेणी हो घालावी
 आठवण मज द्यावी ४३७

शेजीच्या घरीं गेल्यें	शेजी बोलली रागानें	
कोवळें मन माझें	नेत्र भरले पाण्यानें	४३८
शेजीच्या घरीं गेल्यें	जाऊं नये जाणें आलें	
तिच्या बोलण्यानें	मन माझें दुखवीलें	४३९
शेजीनें दिली भाजी	दिली अंगणांत	
काढी भांडणांत	वारंवार	४४०
शेजारीणबाई	गर्वानें दाटली	
पानें केळीचीं फाटलीं	वारीयानें	४४१
शेजारिणीबाई	नको करूं गर्व फार	
रोज ग बघत्यें	दिव्याखालीं अंधकार	४४२
शेजारिणीबाई	चल जाऊं नदीवर	
धुण्याची धुऊं मोट	करूं मोकळें अंतर	४४३
शेजारिणीबाई	तुमचे झाले उपकार	
कसे फेडूं सांगा	मनीं ठेवावा आभार	४४४
शेजारिणीबाई	घरीं का आज सुनें	
दूर ग देशा गेलें	माझें सौभाग्याचें सोनें	४४५
शेजारिणीबाई	आज कसली केली भाजी	
आज कसली भाजी	स्वारी गेली स्वारीमाजी	४४६
शेजीच्या घरीं गेल्यें	तिला आला होता ताठा	
दुःखाचा माझा वांटा	दैव माझें	४४७
शेजीच्या घरीं गेल्यें	शेजीला झाला गर्व	
पराङ्मुख होती सर्व	अभागिया	४४८
शेजारिणीबाई	नको हो मला हंसूं	
येतील तुझ्या असू	लोचनांना	४४९
शेजारिणीबाई	गर्वाचें घर खालीं	
गोष्ट ही कधीं काळीं	विसरूं नको	४५०

शेजीचें बोलणें	सदा उफराटें	
बोंचती माझ्या कांटे	काळजाला	४५१
शेजीचें बोलणें	झोंबलें हृदया	
शेजीला दयामाया	नाहीं ठावी	४५२
शेजारिणी बाई	मनीं अढी धरूं नका	
पुन्हां गोड होऊं	एकमेकां देऊं सुखा	४५३
शेजारणी बाई	माझेच चुकलें	
आतां धरिते पाऊलें	सोड राग	४५४
संक्रांतीचा तीळगुळ	चला देऊं घेऊं	
शेजी प्रेमें आपण राहूं	सान्याजणी	४५५
तीळ घे गुळ घे	विसर मागील भांडण	
शेजी आतां हें आंगण	तुझे माझे	४५६
तीळ घे गुळ घे	आपण विसरूं मागचें	
शेजी नवीन प्रीतीचें	नातें जोडूं	४५७
तीळ घे गुळ घे	आतां विसर मागील	
शेजी प्रेमाचें पाऊल	दोघी टाकूं	४५८
माझ्या अंगणांत	शेजीचे पांच पुत्र	
त्यांत तुझे मंगळसूत्र	वैतीबाई	४५९
प्रेमाचा ओलावा	पाहून जवळ गेली	
तहान नाहीं हो भागली	शेजीबाई	४६०
मैत्रीणीकडे गेल्यें	मैत्रीणीला गर्व भारी	
पायांनीं पाट सारी	बसावया	४६१
मैत्रीणीकडे गेल्यें	मैत्रीणीच्या दारा कडी	
तिच्या मनामध्ये अढी	राहिलीसे	४६२
प्रेमाच्या नात्याशीं	राहिल कशी अढी	
चंद्राशीं नाहीं कधीं	अंधःकार	४६३

चवथें]

सुखदुःखाचे अनुभव

[१८१

काण्ड ११२०

जीवाला माझ्या जड सखी राही दूर देशीं	सांगूं मी कोणापाशीं शांताताई	४६४
जीवाला माझ्या जड घावरी होईल सखी	नका सांगूं एकाएकीं शांताताई	४६५
जीवाला माझ्या जड पडेल धरणीस	नका सांगूं मैत्रीणीस शांताताई	४६६
जीवाला माझ्या जड सखी गहिवरें दाटे	नका सांगूं वाटे शांताताई	४६७
जीवींची मैत्रीण दृष्टीला नाही पडली	पडली दूर स्थळीं बारा वरसं	४६८
माझ्या ग मैत्रीणी आषाढी एकादशी	आहेत देशेदेशीं भेटी झाल्या	४६९
आपण मैत्रीणी जसे नाशि गच फांटे	जाऊं ग बारा वाटे फुटतील	४७०
आपण मैत्रीणी आठवूं मनामधीं	पुन्हां भेटूं कधीं एकीमेकी	४७१
वारियांच्या संगें पोंचेल आपोआप	आपण पाठवूं निरोप मैत्रीणीला	४७२
आपण मैत्रीणी पत्रें तीं पाठवूं	मनांत आठवूं वाच्यावरी	४७३
जीवींची मैत्रीण सुखांत नांदावी	देवा खुशाल ठेवावी सासन्याला	४७४
माझ्या आयुष्याची सखी मला कधीं भेट	दोरी आहे बळकट देईल हो	४७५
माझ्या ग मैत्रीणी एक दिली सुभेदारा	आहेत दहावारा शांताताई	४७६

माझ्या ग मैत्रीणी	आहेत दोघीतीघी	
त्यांत माझ्या मनाजोगी	मनुबाई	४७७
माझ्या ग मैत्रीणी	आहेत वीसतीस	
एकीला द्यावा खीस	खोबऱ्याचा	४७८
माझ्या ग मैत्रीणी	आहेत गोऱ्यागोऱ्या	
कपाळीं लाल चिऱ्या	कुंकवाच्या	४७९
माझ्या ग मैत्रीणी	आहेत शंभर	
त्यांत पहिला नंबर	कमळाताईचा	४८०
माझ्या ग मैत्रीणी	आहेत सात आठ	
एकीला द्यावा पाट	बसावया	४८१
माझ्या ग मैत्रीणी	आहेत किती पहा	
कितीदां देऊं चहा	सांगा तुम्ही	४८२
गोंडीयांची वेणी	मोगऱ्या दाटली	
सखी सासऱ्या भेटली	मैनाताई	४८३
मैत्रिणीच्या मेळ्यामध्ये	चांगली कोण दिसे	
हिरवा जी शालू नेसे	शांताताई	४८४
मैत्रीणींचा मेळा	वेशीं खोळंबला	
शृंगार नाहीं झाला	अजुनी माझा	४८५
तुझा माझा मैत्रपणा	मैत्रपणा काय देऊं	
एका ताटीं दोघी जेऊं	मनुबाई	४८६
तुझा माझा मैत्रपणा	एका घागरींतले पाणी	
नको कपट धरूं मनीं	शांताताई	४८७
तुझा माझा मैत्रपणा	मैत्रपणा काय देऊं	
एक लवंग दोघी खाऊं	मनुबाई	४८८
तुझा माझा मैत्रपणा	मैत्रपणा काय देऊं	
एका घोटें पाणी पिऊं	मनुबाई	४८९

माझ्या ग मैत्रीगी
 त्यांच्या मुखीचें आयका
 मैत्रीगीकडे गेल्यें
 हार गुंफोते रामाला
 मित्राल्या भेटल्या
 लहानपणींच्या मैत्रीणी
 आपण गूज बोलूं
 आहे चांदण्याची हवा
 तिन्हीसांजा झाल्या
 सखी माझी गोष्ट बोलें
 आपण मैत्रीणी
 सुखदुःख तुझं माझं
 किती ग वरसांनीं
 सांठलें किती मनीं
 काय तूं पुसशी
 संसारीं समाधानें
 कधीं रागावती
 मैत्रीणी अशी खोड
 रूप ना लावण्य
 संसार त्याच्या संगीं
 रूप ना लावण्य
 चुराते परो पदा
 रूप ना लावण्य
 करितो नासाडी
 रात्र ना दिवस
 विळखा देऊन राहिला

साधुसंतांच्या बायका
 रामनाम ४९०
 मैत्रीग गुंतली कामाला
 तुळशाबागेच्या ४९१
 गुजाच्या गुजकरणी
 ताई माई ४९२
 कशाला हवा दिवा
 शांताताई ४९३
 दिव्यांतील वात डोले
 हृदयांतील ४९४
 ये ग बोलूं गूज
 शांताताई ४९५
 भेटलों दोघीजणी
 बोलूं आतां ४९६
 पळसा तीन पानें
 नांदूं सखी ४९७
 बोलती कधीं गोड
 कथा माझ्या ४९८
 एक नाहीं गुण अंगीं
 करणें देवीं ४९९
 नाहीं धन ग संपदा
 उषाताई ५००
 सोडीना कधीं माडी
 जीवनाची ५०१
 चंदन वेलीला
 नाग जेवीं ५०२

कधीं उजळे पुनव
 मैत्रीणी काय सांगूं
 कधीं फुले ग वसंत
 कधीं वैशाख वणवा
 मैत्रीणी काय सांगूं
 दिवस राज नेत्यें
 काय विचारीशी
 मैत्रीणां येते घूस
 आधणाचें पाणी
 रुसवे फुगवे
 आधणाचें पाणी
 पतीच्या रागांत
 दूध वर येतां
 कंथाचा ग राग सखी
 कंथ रागावतां सखी
 क्रोधी मुद्रा मोहावते
 शत ग जन्मांची
 माझ्या कुंकवाची कळा
 लाखांत एखादा
 अनुरक्त पगी व्रती
 पुरवीती हौस
 आम्ही ग नांदतो
 काय विचारीशी
 जीवेंभावे ओंवाळीन
 काय विचारिशी
 तुझ्या गळ्याची शप्पथ

कधीं कात्री ग अवस
 मिळे सुधा मिळे वीख ५०३
 तुझी सखी तेव्हां खुले
 हरणी तुझी होरपळे ५०४
 गोड मी करुनो घेत्यें
 मोजूनीयां ५०५
 होते का धूसपूस
 घरा कधीं ५०६
 त्यांत भात शिजवीतें
 त्यांत सुख पिकवीतें ५०७
 आंतीतें विसावण
 मिसळतें प्रेमगुण ५०८
 पाणीयानें खालीं जाई
 हंसण्यानें नष्ट होई ५०९
 हळू हंसून वघत्यें
 क्षणामाजी ५१०
 पुण्याई आली फळा
 सूर्या सारी ५११
 तसा सखा माझा पती
 भाग्य माझे ५१२
 मैत्रीणी विचारून
 दोघें हंसून खेळून ५१३
 कधीं ना सखी तंटा
 प्रेमरंगा माझ्या कंथा ५१४
 आहे हो खरी सुखी
 कसें खोटें बोलूं सखी ५१५

समुद्राच्या कांठीं सखी
 दैवाची उणाव
 जीवाला देत्यें जीव
 पाण्यांत पाषाण
 फोडीलें चंदन
 स्त्रियांची जात वेडी
 सेवेला करित्यें
 चीज त्याचें करी कोण
 हंसेना बोलेना
 मैत्रीणी जावासी
 गळां घालूं गळा
 पुन्हां जायाचें सासरीं
 नको ग रडूं गडे
 अंघसेचें काळें
 नको रडूं गडे
 प्रार्थनि गजमुख
 नको रडूं गडे
 चिखलीं कमळें
 नको रडूं गडे
 झिरपे आंतून
 मैत्रीणी भेटती
 फिरून दूर जाती
 मैत्रीणी भेटती
 फिरून दूर जाती
 पुत्रनिधनाचें
 बरें त्याहून मरण

मोतीं पोंत्रळ्याच्या वेली
 कडू वेल हातीं आली ५१६
 जीव देऊन पाहीला
 अंतीं कोरडा राहीला ५१७
 त्याच्या केल्या बारा फोडी
 पुरुषांना माया थोडी ५१८
 झटून झिजून
 मैत्रीणी गे ५१९
 कोणी सासरीं ग मशीं
 कंटाळत्यें ५२०
 ये ग रडूं पोटभरी
 चारा दिशीं ५२१
 होईल सारें भलें
 कोठें राहे ५२२
 होईल तुला सुख
 तुझ्यासाठीं ५२३
 होईल सखी भलें
 फुलतात ५२४
 जरी वरून पाषाण
 फुटतील ५२५
 हांसती रडती
 संसारांत ५२६
 जीवांचें बोलती
 संसारांत ५२७
 दुःख दारुण कठीण
 माये वाटे ५२८

अपत्याचा लाभ
 आणि त्याचा ग वियोग
 नको ग बाळगे रडूं
 पुन्हां ग फुलतील
 नको नको रडूं
 होईल पुन्हा बाळ
 नको नको रडूं
 शोभेल पुन्हां घर
 नको नको रडूं
 हांसल तुझे घर
 पुरे हो रडणें
 शोभेल पुन्हां मांडी
 नको नको रडूं
 पुन्हां पाळणा हलल
 नको नको रडूं
 आंवरी बाळगे रडें
 आंबे मोहरती
 फळती तितुके ना पिकती
 दूर ग देशांचा
 सुखी आहे तुझा कंथ
 निरोप मी धाडीं
 माझ्या उषाबाईला
 निरोप मी धाडीं
 आठ दिवसांची रजा मागा
 सूर्याच्या समोर
 ओसरीला दार

त्याहून नाहीं सुख
 त्याच्याहून नाहीं दुःख ५२९
 किती तूं रडशील
 फुलें दारीं ५३०
 डोळे झाले लाल
 सांवळीये ५३१
 धर गे मनीं धीर
 माझ्याबाळगे ५३२
 रडें आपुलें आवर
 तान्हेबाळगे ५३३
 धीर ना सखी सांडी
 तान्हेबाळानें ५३४
 पुन्हां कळी ग फुलल
 तुझ्या घरीं ५३५
 बघ तूं माझ्याकडे
 विवेकानें ५३६
 सारे कुठें ग फळती
 किती सांगूं ५३७
 वारा येतो संथ
 मनुबाई ५३८
 गोपूबाळाच्या आईला
 सांभाळावी ५३९
 शंकरपंतांना कार्नी सांगा
 उषाताईला ५४०
 माझ्या अक्काबाईचें घर
 चंदनाचें ५४१

जीव माझा गेला
 जीव गेला मांडीवरी
 राखी राखी देवा
 माझ्या भाईरायाचा एक
 राखी राखी देवा
 माझ्या भाईरायाची लेकर
 नेसा माझ्या वैनीबाई
 कडे पुत्र जावळाचा
 काय सांगूं बाई
 किल्ल्या कुलपाचा
 सोंगट्या खेळतांना
 मामा तुझे रे कैवारी
 देवाचे देऊळीं
 कंथ तुझा नारायण
 नार्कीची ग नथ
 मामारायांच्या धाकांत
 माझ्या घरीं ग पाहुणा
 आला माझा मामाराया
 माझ्या घरीं ग पाहुणी
 आली माझी मावशीबाई
 एका छत्रीखालीं
 धाकुट्याला निंबलोण
 धाडा माघारी पाहुणा
 भाऊ माझ्या हो आईचा
 चल शिंगीबाई
 वर स्वारी तान्हेयाची

चोळी पातळ दांडीवरी
 भाईरायाच्या ५४२
 दिव्यांतला दीपक
 गोपूबाळ ५४३
 दिव्याची कीं ज्योत
 उषाताई ५४४
 हिरवा शालू कमळाचा
 चंदुबाळ ५४५
 भाईयाचा खोली माचा
 दरवाजा ५४६
 फांसे आले हारी
 गोपूबाळा ५४७
 रुद्रजप पारायण
 उषाताई ५४८
 पडली ताकांत
 मामीबाई ५४९
 मांडा करीन साईचा
 भाऊ माझ्या ग आईचा ५५०
 करीन करंजी साईची
 बहीण माझ्या ग आईची ५५१
 मामाभाचे चौघेजण
 मधुबाळाला ५५२
 साखर साईचा
 मामाराया ५५३
 तुझी चाल पाणेयाची
 मधुबाळाची ५५४

नदीपलीकडे
 लेक माझी तुझी सून
 पायां पडूं आला
 त्यांत धाकुटी ओळखा
 पायां पडूं आली
 जन्म सावित्री पुत्र होऊ
 पायां पडूं आली
 अक्षयी चुडा व्हावा
 पायां पडूं आली
 राजसा राणी तुझी
 माझ्या अंगणांत
 संध्येला झाली रात्र
 मला हौस मोठी
 नवा पालखी विणावी
 उठा उठा पैनीबाई
 आपु याला वाण आलें
 माझ्या दारावरून
 शंकराची भक्ति मोठी
 माझ्या दारावरून
 काजळकूंकू बाळंतीण
 हार्ती गोटतोडे
 भावांना वाढीत होत्ये
 जीवाला देते जीव
 सखी माय बहीण तुझी
 शेवंती फुलली
 निघाला आजोळीं

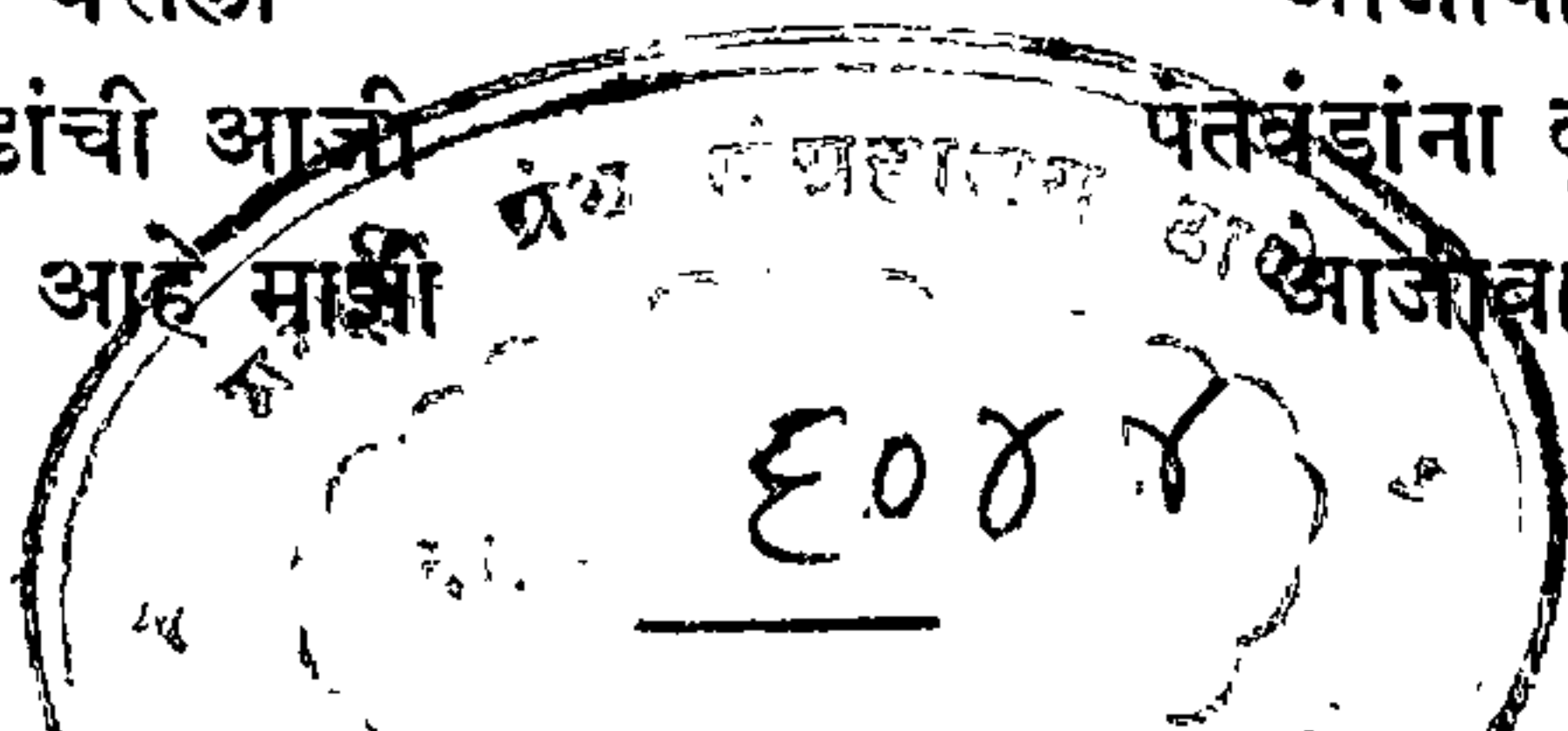
शालूच्या त्या कोण
 सखी दोघ्या ५५५
 भावजयांचा घोळका
 अप्पायांराची ५५६
 आशीर्वाद काय देऊं
 उषाताइला ५५७
 आशीर्वाद काय द्यावा
 उषाताईचा ५५८
 भाचेसून माझी
 गोपूत्राळा ५५९
 चांदीचे फुलपात्र
 बाप्पार्जीच्या ५६०
 ताईबाईला आणावी
 रेशमाची ५६१
 दारीं उजाडलें
 हळदीकुंकू ५६२
 बेल्याच्या पाट्या जाती
 बाप्पार्जींना ५६३
 कोण गेली सवाशीण
 मामीबाई ५६४
 मार्गे पुढें सारित होत्ये
 पंचामृत ५६५
 प्राणाला होते राजी
 गोपूत्राळा ५६६
 फुलली पाकळी
 गोपूत्राळ ५६७

मामाच्या रे घरा
 येऊं दे बोलावणं
 मामाच्या रे घरा
 येऊं दे गाडीघोडा
 चंदन चंदन
 उंची चंदन मला घ्यावें
 माझ्या अंगणांत
 वडिलांची वाट पाही
 लगीन सराई
 नेस माझा वैनीबाई
 सामूचा सासुरवास
 माझा दमून भागुन
 उठा उठा जाऊ बाई
 भावोजी हत्तीवरी
 गांवांतल्या गांवांत
 गाडीला जुंपिलीं वांसरें
 गांवांतल्या गांवांत
 अभिमानाच्या बहिणी
 आधीं मूळ धाडा
 जवळच्या सखुबाईला
 माझ्या घरीं ग पाहुणी
 बहीण माझ्या ग आईची
 खाऊ मी धाडीला
 भाचा माझ्या आवडीचा
 नदीपलीकडे
 हातीं तांब्याची परात

नको जाऊं कामावीण
 गोपूबाळा ५६८
 नको जाऊं लडालडा
 गोपूबाळा ५६९
 चंदनाचीं बारा नांवे
 भाईराया ५७०
 कोण बैसली दुलाबाई
 सुधाबाई ५७१
 कापडाची महागाई
 पीतांबर ५७२
 नणंदा तुम्ही हल्लु बोला
 कंथ बाहेरुनी आला ५७३
 दिवे लावा गच्चीवरी
 घरीं आले ५७४
 उषाताईचें सासरें
 दादारायानें ५७५
 किती घेशी बोलावणीं
 उषाताई ५७६
 लांबच्या अक्काबाईला
 दांडी डोल्या ५७७
 जिलबी केली ग साईची
 मावशीबाई ५७८
 बत्तासा रेवडीचा
 मोरूबाळ ५७९
 कोण ग दिसत
 मावशीबाई ५८०

गोपूबाळ वसंतबाळ	हे दोघे जोडीचे	
शेले चुनाडीचे	पांघुरले	५८१
शंकर बाळ मोरू बाळ	हे दोघे जोडीचे	
माझ्या आवडीचे	दोन हिरे	५८२
शंकर बाळ मधु बाळ	हे दोघे गडी गडी	
जशी भीमार्जुनांची जोडी	घरामध्ये	५८३
एका छत्रीखाली	कोण ग चालती	
मामेयाच्या संगे	भाचे बाहेर निघती	५८४
गंगुबाई रंगुबाई	या दोघी मावश्याभाच्या	
डोकीवरी कुंच्या	रेशमाच्या	५८५
धाकटी वैनी मोठी वैनी	भांडती कडाकडा	
मध्ये साखरेचा खडा	गोपू बाळ	५८६
धाकटी वैनी मोठी वैनी	जावांचा ग जोडा	
कोथिंबीरी चुडा	भरीयेला	५८७
भांडशी भांड गड्या	तुझ्या तोंडाची जाते वाफ	
भल्या बापाची मी लेकर	नेहीं जाप	५८८
शेजारी भांडतो	करीतो हमरी तुमरी	
बोले ना उषाताई	थोरामोठ्याची ग नारी	५८९
साखरेचे लाडू	वाटेच्या पाहुण्यांना	
श्रीधरपंत मेहुण्यांना	एकादशी	५९०
सांवळे मेहुण्यांना	समयी नाही दिली	
चंद्रज्योत उभी केली	शांताताई	५९१
मनोहरपंत मेहुणे	आपल्या आईचे वाळक	
दिली पुतळी ठळक	कमळाताई	५९२
हार्ती दौतलेखणी	कलमदानी गोंडे	
कारकून हिडे	बाप्पार्जीचा	५९३

माझे ओटीवर	बुकांचें कीं ओझें	
वकील नांव तुझें	अपाराया	५९४
चौसुपी माझें घर	कितीदां काढूं केर	
माझे भाग्यवंत दीर	घरीं आले	५९५
माझा नव्हे कोणी	माझ्या बहिणीवाळेचा	
हिरा मोहनमाळेचा	गोपूबाळ	५९६
माझा नव्हे कोणी	माझ्या बहिणीचा होशी	
मला मावशी म्हणशी	चंदूबाळा	५९७
माझ्या ग घरांत	सदा येती आप्त इष्ट	
माझ्या घराचें अभीष्ट	चिंतितात	५९८
नदीपलीकडे	कोणाच्या मोन्या गायी	
आजोबा आजोबाई	दान देती	५९९
नदीपलीकडे	कोणार्चीं वांसरें	
तेथें तुझें ग सासरें	उषाताई	६००
चिठी बरोबर	आंवे द्या पाठवून	
त्यांत ठेवावे लिहून	उषाताईला	६०१
लेकी झाल्या लेकी	सुना झाल्या लेकी	
हातींचें काम घेती	मायबाईच्या	६०२
लेकी झाल्या लेकरवाळ्या	सुनांना आलीं न्हाणें	
देवाची देते वाणें	आक्काबाई	६०३
नातवंडें पंतवंडें	भरली ओसरी	
देवाची बैसली	आजीबाई	६०४
नातवंडांची आजो	पंतवंडांना दूध पाजी	
देवाची आहे माझी	आजीबाई	६०५

— प्रकाशित —

जीवनाचा पाया
विवाहितांचें नंदनवन
श्रियांचे हक्क व सुधारणा

फासिझम

REFBK-0006044

समाधीवरलीं फुलें

जलधारा

अविवाहितांचे प्रश्न

शोभा

मानलेलीं मुलें

— आगामी —

मंगळागौरीच्या रात्रीं

तीन प्रवासी

मुलांसाठीं फुलें

प्रकाश मंडळ, पुणें २.